

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ

ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΤΗΣ ΑΓΩΓΗΣ

ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ

«ΙΣΤΟΡΙΑ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Η εκπαίδευση στη Σέριφο κατά την καποδιστριακή και οθωνική περίοδο»

Δημητσάντου Δ. Ανδρονίκη

A. M.: 217755

Επιβλέπων: Καθηγητής Χαράλαμπος Μπαμπούνης

Συνεπιβλέποντες: Καθηγητής Δημοσθένης Δασκαλάκης

Επίκουρος Καθηγητής Νικόλαος Αναστασόπουλος

Αθήνα 2020

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η παρούσα εργασία πραγματεύεται την εκπαιδευτική πραγματικότητα στο νησί της Σερίφου κατά την καποδιστριακή και οθωνική περίοδο.

Πιο συγκεκριμένα, πραγματοποιήθηκε η βιβλιογραφική και αρχειακή έρευνα όσον αφορά το εκπαιδευτικό πλαίσιο της εξεταζόμενης περιόδου και τις συνιστώσες τις κρατικής συγκρότησης καθώς και τις προσπάθειες που έγιναν για τη διάρθρωση του εκπαιδευτικού θεσμού. Στη συνέχεια, έγινε βιβλιογραφική και αρχειακή έρευνα για την ίδρυση και λειτουργία σχολείων στοιχειώδους κατάρτισης και Ελληνικού σχολείου στο νησί της Σερίφου. Τέλος, έγινε επεξεργασία των επίσημων επιστολών που είχαν εντοπισθεί και παράθεση των συμπερασμάτων που προέκυψαν.

Στόχος ήταν να γνωστοποιήσουμε την εκπαιδευτική πολιτική που εφαρμοζόταν στη Σέριφο την καποδιστριακή και οθωνική περίοδο, όπως και τους τοπικούς παράγοντες που τη διαμόρφωσαν.

ABSTRACT

The present paper deals with the educational reality on the island of Serifos during the Capodistrian and Otto period. Specifically, the bibliographic and archival research was conducted on the educational context of the examined period and on the constituents of the state establishment, as well as the efforts made to structure the educational institution. Then, a bibliographic and archival research was conducted on the establishment and operation of elementary schools and a Greek school on the island of Serifos. Finally, the official letters were processed and the conclusions reached were cited. The aim was to make known the educational policy applied to Serifos during the Capodistrian and Otto period, as well as the local factors that shaped it.

Λέξεις κλειδιά: εκπαίδευση, Σέριφος, πρωτοβάθμια εκπαίδευση, σχολεία στοιχειώδους κατάρτισης, Ελληνικά σχολεία, καποδιστριακή περίοδος, οθωνική περίοδος.

Key words: education, Serifos, primary education, elementary schools, Greek schools, Capodistrian period, Otto period.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	2
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	4
ΜΕΡΟΣ Α΄	
Η ΣΕΡΙΦΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΤΗΝ ΟΘΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ	8
1. Τοπική πραγματικότητα	8
2. Οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα	10
3. Προϊστορία – Ιστορία	13
ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΗΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ	17
α) Ελληνική Πολιτεία (1828 – 1832)	17
β) Αντιβασιλεία (1833 – 1835)	19
γ) Απόλυτη μοναρχία (1835 – 1843)	22
δ) Συνταγματική μοναρχία (1843 – 1862)	24
ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ (1833 – 1862)	26
ΜΕΡΟΣ Β΄	
Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ (1828 – 1862)	29
1. Στοιχειώδης εκπαίδευση	29
α) Ο νόμος του 1834 για τη Δημοτική Εκπαίδευση	33
β) Η εκπαιδευτική λειτουργία στα ύστερα χρόνια (1844 – 1862)	38
2. Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση	46
ΜΕΡΟΣ Γ΄	
ΣΧΟΛΕΙΑ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΟΥΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ ΣΤΗ ΣΕΡΙΦΟ	52
ΜΕΡΟΣ Δ΄	
ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΣΤΗ ΣΕΡΙΦΟ	71
ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	90
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	95

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Οι συστηματικές ενέργειες και η χρήση των μεθοδολογικών κριτηρίων συμβάλλουν στη μελέτη και την έρευνα της ιστορίας. Πραγματοποιείται επεξεργασία πλήθους στοιχείων και ακολουθεί η ιστορική σύνθεση. Ιδιαίτερα η ιστορία της εκπαίδευσης χρήζει προσοχής και συνεκτίμησης πολλών παραγόντων και αποτελεί έργο ευθύνης και διεπιστημονικής οπτικής. Η αξιολόγηση των στοιχείων και η εξαγωγή συμπερασμάτων προϋποθέτει την συνεισφορά άλλων επιστημών και γνωστικών πεδίων. Ο σκοπός του ερευνητή είναι να λάβει τις πληροφορίες του παρελθόντος, τα στοιχεία γύρω από το οριζόμενο θέμα, και με την ανάλογη και μεθοδική τους επεξεργασία να συμβάλει στην οικοδόμηση μιας επιστημονικής βάσης η οποία εξυπηρετεί όσο το δυνατόν καλύτερα την ιστοριογραφία υπό την έννοια της «χαρτογράφησης» του παρελθόντος.

Στην διπλωματική αυτή εργασία θεματικός άξονας είναι η εκπαιδευτική πραγματικότητα στο νησί της Σερύφου κατά την καποδιστριακή και οθωνική περίοδο. Επιχειρείται η προσέγγιση της εκπαιδευτικής πολιτικής αλλά και η ανάλυση των τοπικών παραγόντων που επηρέασαν τους ανθρώπους της περιοχής και τους ώθησαν σε συγκεκριμένες κοινωνικές επιλογές και τρόπους διαβίωσης. Είναι, άλλωστε, σαφές ότι τα μέλη μιας κοινωνίας είναι αυτά που καθορίζουν τον τρόπο με τον οποίο αντιδρά η κοινωνία απέναντι στις προκλήσεις που καλείται να αντιμετωπίσει, τις στάσεις απέναντι σε αυτές και, εν τέλει, τον τρόπο συγκρότησης της συλλογικής της ταυτότητας.

Για τη συγγραφή της παρούσας διπλωματικής εργασίας οφείλω πολλά στον Καθηγητή Νεότερης Ελληνικής Ιστορίας του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών κ. Χαράλαμπο Μπαμπούνη. Ο κ. Χ. Μπαμπούνης, ως επιβλέπων Καθηγητής, με παρότρυνε να ασχοληθώ με το συγκεκριμένο θέμα, με καθοδήγησε με ανιδιοτέλεια καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησής της και με συμβούλεψε με ακούραστο ενδιαφέρον και συμπαραράσταση. Οι μεθοδολογικές υποδείξεις και οι διορθώσεις του υπήρξαν καθοριστικές για την ολοκλήρωση της διπλωματικής μου εργασίας και την υπερκέρταση των προβλημάτων που

ανέκυπταν. Για τους λόγους αυτούς αισθάνομαι την ανάγκη να του εκφράσω την ευγνωμοσύνη μου.

Θερμά ευχαριστώ οφείλω στον κ. Δημοσθένη Δασκαλάκη, Καθηγητή Κοινωνιολογίας του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, ο οποίος ευγενικά δέχθηκε να συνεργασθεί μαζί μου. Το αξιόλογο συγγραφικό του έργο αποτέλεσε πηγή ενημέρωσης και μελέτης και προσέφερε την ευκαιρία διαμόρφωσης μιας διεπιστημονικής προσέγγισης.

Ευχαριστίες οφείλω και στον κ. Νικόλαο Αναστασόπουλο, Επίκουρο Καθηγητή Νεότερης και Σύγχρονης Ελληνικής Ιστορίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, που υπήρξε δάσκαλός μου κατά τη διάρκεια των μεταπτυχιακών μου σπουδών και μου ενέπνευσε την αγάπη και το ενδιαφέρον για την ιστορική έρευνα.

Θα ήταν παράλειψη να μην ευχαριστήσω τους υπαλλήλους των Γενικών Αρχείων του Κράτους (Γ.Α.Κ.) καθώς και της Βιβλιοθήκης του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Χάριτες οφείλω και στον Δήμο Σερίφου για τις καλύτερες των προθέσεων εκ μέρους του να συνδράμει στο έργο μου.

Η σκέψη μου στρέφεται με ευγνωμοσύνη στον πατέρα μου, πάντοτε, ακόμη και τώρα νοητά κοντά μου, για την στήριξη και την πολύτιμη βοήθεια που απλόχερα μου παρείχε. Θα ήθελα να εκφράσω τις θερμές μου ευχαριστίες και στον σύντροφό μου, την οικογένεια και το φιλικό μου περιβάλλον για την υπομονή και την συμπαράστασή τους καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης της διπλωματικής μου εργασίας.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η Ιστορία και η μελέτης της αποτελούν ένα δύσκολο και πολύπλοκο έργο. Ένα μεγάλο πλήθος γεγονότων, κινήτρων, παραγόντων, επιδιώξεων, προθέσεων, πολιτισμικών πραγματικοτήτων, τίθενται υπό εξέταση και συνιστούν την εξελικτική πορεία της ανθρωπότητας. Η πορεία αυτή διαγράφεται σε συνάρτηση με τον τόπο, τη χώρα, το λαό τον οποία αφορά και επηρεάζει την οποία σκιαγραφεί ο ερευνητής βασιζόμενος στις άμεσες και έμμεσες πηγές. Μέρος τη μελέτης της Ιστορίας αφορά και τη διατύπωση υποθέσεων και ερωτημάτων για την δράση των ατόμων, τη συγκρότηση των κοινωνιών αλλά και την εξέλιξή τους μέσα στο ιστορικό πλαίσιο αναφοράς τους με το συσχετισμό του παρόντος με το παρελθόν¹.

Από τα πρώτα χρόνια μετά την Επανάσταση του 1821, η οποία ήταν μία ήδη ταραγμένη περίοδος για τον ελληνισμό, υπήρξαν προσπάθειες για το σχηματισμό κράτους και αναζήτησης κατάλληλων προσώπων με τις καλύτερες δυνατές ηγετικές ικανότητες. Ο Έλληνας Ιωάννης Καποδίστριας ενσάρκωνε τις ελπίδες αυτές χάρη στην επιτυχημένη πολιτική του πορεία ως διπλωμάτης στον ευρωπαϊκό χώρο (Υπουργός Εξωτερικών του τσάρου) εκείνη την εποχή και, εν τέλει, αποτέλεσε τον πρώτο Κυβερνήτη της Ελληνικής Πολιτείας η οποία συστάθηκε με την Συνθήκη του Λονδίνου το 1827². Μία εκ των προτεραιοτήτων της πολιτικής που ακολούθησε ήταν και η διάρθρωση του εκπαιδευτικού θεσμού και το έργο του αποτελεί σημαντική παρακαταθήκη για τους επόμενους που τον ακολούθησαν. Με τη δολοφονία του στο Ναύπλιο επέρχεται μία περίοδος μεγάλης αστάθειας [η λεγόμενη περίοδος της Αναρχίας (Σεπτέμβριος 1831 – Ιανουάριος 1833)] με τις Μεγάλες Δυνάμεις, στην προσπάθειά τους να σταθεροποιήσουν την περιοχή, να εκλέγουν (στην ουσία: να επιλέγουν) τον πρίγκιπα της Βαυαρίας και δευτερότοκο γιο του Λουδοβίκου Όθωνα ως βασιλιά της Ελλάδας. Η *Αντιβασιλεία*, μία τριμελής επιτροπή, ήταν αυτή που ουσιαστικά ανέλαβε τη διακυβέρνηση της χώρας μέχρις ότου ενηλικιωθεί ο Όθωνας και αναλάβει αυτός την εξουσία. Σκοπός

¹ Κ. Μπρέγιαννη, *Γενική Ιστορία της Ευρώπης, Ιστορία και ιστοριογραφία: Νεότερες προσεγγίσεις*, ΕΑΠ, Πάτρα 2008, σσ. 14 – 15.

² Δ. Κόκκινος, *Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, εκδ. Μέλισσα, τ. 6, Αθήναι 1969, σ. 9.

της Αντιβασιλείας ήταν η συγκρότηση του ελληνικού κράτους σύμφωνα με τα βαυαρικά πρότυπα. Στο συγκεκριμένο πλαίσιο και με τον προσανατολισμό αυτό έγιναν και προσπάθειες μεταρρυθμίσεων στα εκπαιδευτικά ζητήματα. Κατά την περίοδο που ακολούθησε υπήρξαν πολλές δυσλειτουργίες σε πολλά επίπεδα της κρατικής λειτουργίας³ που παρεμπόδιζαν την αποκατάσταση της εύρυθμης ροής των γεγονότων. Υπήρχε δυσaráσκεια εκ μέρους του λαού κατά τη μετάβαση στη μοναρχία⁴ και το ζήτημα της παιδείας. Η βασιλεία του Όθωνος που άρχισε, εν τοις πράγμασι, το 1835 εκτείνεται μέχρι τον Οκτώβριο του 1862, όταν και ενθρονίστηκε.

Στη σύγχρονη, πλέον, εποχή, μετά από τις ραγδαίες κοινωνικο-οικονομικές μεταβολές, μεγάλο ενδιαφέρον υπάρχει για την εκπαίδευση, την παιδεία, την παιδική ηλικία και τη νεότητα στο σύνολό της, σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι παλιότερα⁵. Η κοινωνία στο σύνολό της στηρίζεται, άλλωστε, στον θεσμό της εκπαίδευσης για την οργάνωση και επιβίωσή της⁶. Αντικείμενο μελέτης της παρούσας εργασίας είναι η εκπαιδευτική πολιτική κατά την καποδιστριακή και οθωνική περίοδο σε τοπικό επίπεδο, σε αυτό της Σερίφου. Για να προσεγγισθεί το θέμα, κατά το δυνατόν, σε όλες του τις διαστάσεις, τέθηκαν τα παρακάτω ερωτήματα ως οδηγός της μελέτης αυτής:

- Πως οργανώθηκε και λειτούργησε ο θεσμός της εκπαίδευσης στο ελληνικό κράτος από το 1828 – 1862 και ποιες ανακατατάξεις παρατηρήθηκαν;
- Ποιες ήταν οι δυσκολίες που ανέκυψαν και με ποιον τρόπο αντιμετωπίστηκαν, στο βαθμό που αντιμετωπίστηκαν;
- Ποιες ήταν οι ηλικίες και το κοινωνικό υπόβαθρο των μαθητών που φοιτούσαν στα σχολεία της Σερίφου κατά την καποδιστριακή και οθωνική περίοδο;
- Τι προσόντα και μόρφωση είχαν οι εκπαιδευτικοί που στελέχωσαν τα σχολεία της Σερίφου την εξεταζόμενη περίοδο;

³ Ν. Πουλιαντζάς, *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1975, σ. 12.

⁴ J. A. Petropoulos, *Πολιτική και συγκρότηση κράτους στο ελληνικό βασίλειο (1833 - 1843)*, τ. Α', εκδ. ΜΙΕΤ, Αθήνα 1997, σσ. 190 – 191.

⁵ Α. Μαυρούδη, «Κοινωνικοποίηση, Πολιτική Κοινωνικοποίηση και Εκπαίδευση: Νέες Ορίζουσες και Προοπτικές σε Συνθήκες Παγκοσμιοποίησης», Στο Δ. Δασκαλάκης, *Ζητήματα κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης*, σσ. 233 -276, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2014.

⁶ Δ. Δασκαλάκης, *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2014, σ. 519.

- Τι αποδοχή έλαβε η λειτουργία των σχολείων του νησιού από την τοπική κοινωνία;

Αφού έγινε ο προσδιορισμός του θέματος και τέθηκαν τα ερευνητικά ερωτήματα, ακολούθησε το επόμενο κομμάτι της εργασίας που ήταν το ερευνητικό και αφορούσε τον εντοπισμό του πρωτογενούς ιστορικού υλικού και της συναφούς βιβλιογραφίας, η συγκέντρωση και η επιλογή τους. Ιδιαίτερη έμφαση δόθηκε στις πρωτογενείς πηγές, ενώ αξιολογήθηκαν και δευτερογενείς. Ειδικότερα, ιδιαίτερα βοηθητικά ήταν οι Νόμοι και τα Βασιλικά και Νομοθετικά Διατάγματα που εντοπίστηκαν στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως αναφορικά με την εξεταζόμενη περίοδο, κατά την περίοδο, δηλαδή, της «Νέας Πολιτείας» και της Οθωνικής περιόδου, αλλά και οι επίσημες επιστολές μεταξύ της Γραμματείας περί των Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως, των διδασκάλων, των αρχών της Σερύφου αλλά και των Κυκλάδων και οι οποίες είναι αποκαλυπτικές για την κρατούσα κατάσταση στην περιοχή και αντλήθηκαν κυρίως από τα Γενικά Αρχεία του Κράτους. Τέλος, πραγματοποιήθηκε προσπάθεια για την πιο αντικειμενική παρουσίαση όλων των στοιχείων που συνθέτουν την εκπαιδευτική πραγματικότητα στο νησί της Σερύφου κατά την καποδιστριακή και οθωνική περίοδο.

Η μέθοδος που επιλέχθηκε στην παρούσα εργασία είναι η μέθοδος «ιστορικοερμηνευτικού προτύπου» και βασίσθηκε στο ίδιο το ερευνητικό αντικείμενο. Για να εξασφαλισθεί η διυποκειμενικότητα στο μεγαλύτερο βαθμό επιχειρήθηκε η ανάλυση της εκπαιδευτικής πολιτικής στην κατεύθυνση των βασικών αρχών της «ερμηνευτικής» μεθόδου. Αυτές ήταν η «κατάσταση», «κατανόηση» και «ερμηνεία» και συγκροτούν το τριμερές σχήμα του Heidegger που συγκροτεί τη συνολική εικόνα της θέασης του επιλεγόμενου θέματος⁷. Λήφθηκε υπόψιν το ιστορικοπολιτικό συγκείμενο των εκπαιδευτικών πολιτικών και η εφαρμογή τους στα σχολεία της Σερύφου την εξεταζόμενη περίοδο, η ταύτιση υποκειμένου – αντικειμένου και η σημασία του χωροχρόνου, όπου πραγματοποιείται προσπάθεια ο ερευνητής να «μεταφερθεί» στο αντικείμενο της έρευνας και στο χωροχρόνο που εξετάζεται

⁷ Χ. Μπαμπούνης – Εμ. Φυριππίης, *Φοιτητών Δράσεις. Οθωνική περίοδος [1837 – 1862]*, τ. Α', εκδ. Εκτυπωτικό Κέντρο Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 2016, σ. 14.

και, τέλος, η διαλεκτική σχέση μέρους – όλου, με την προσπάθεια εκ μέρους του ερευνητή να γίνει η ερμηνεία η οποία θα βασίζεται στο ευρύτερο πολιτικό συγκείμενο⁸.

Η διάρθρωση της εργασίας έγινε με βασικό κριτήριο την κάλυψη των παρατιθέμενων ερευνητικών ερωτημάτων. Η μελέτη εκτείνεται σε τέσσερα μέρη. Στο πρώτο Μέρος «*Η Σέριφος από την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην Οθωνική περίοδο*» περιγράφεται η κατάσταση στη Σέριφο, η τοπική πραγματικότητα, τα οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα και, παράλληλα, γίνεται λόγος για τις συνιστώσες της κρατικής συγκρότησης από την Ελληνική Πολιτεία (1828 – 1832) έως και τη Συνταγματική Μοναρχία (1843 – 1862). Ταυτόχρονα, γίνεται αναφορά και στην τοπική αυτοδιοίκηση στην προσπάθεια της σφαιρικής και κατά το δυνατόν ολοκληρωμένης προσέγγισης.

Το δεύτερο Μέρος «*Ο θεσμός της εγκύκλιας εκπαίδευσης και η εκπαιδευτική πολιτική (1828 – 1862)*», επί της ουσίας, χωρίζεται σε δύο μέρη: στην στοιχειώδη εκπαίδευση και τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Αναφορικά με την στοιχειώδη εκπαίδευση εξετάζεται ο Νόμος του 1834 για τη δημοτική εκπαίδευση και η εκπαιδευτική λειτουργία στα ύστερα χρόνια ενώ για τη δευτεροβάθμια εκπαίδευση εξετάζεται ο Νόμος του 1836/37, η εκπαιδευτική λειτουργία σε εκείνο το επίπεδο εκπαίδευση καθώς και ο θεσμός των υποτροφιών.

Το τρίτο μέρος «*Σχολεία στοιχειώδους κατάρτισης στη Σέριφο*» αναφέρεται στην ίδρυση και λειτουργία σχολείων στοιχειώδους εκπαίδευσης στο νησί της Σερύφου. Παρατίθενται προβλήματα που ανέκυπταν σε σχέση με τη λειτουργία τους και πώς επιχειρήθηκε η επίλυσή τους ενώ το τέταρτο μέρος «*Ίδρυση και λειτουργία των Ελληνικών σχολείων στη Σέριφο*» αφορά στην ίδρυση και λειτουργία των Ελληνικών σχολείων στη Σέριφο και, ομοίως, για τα προβλήματα που δημιουργούνταν και για τις προσπάθειες επίλυσής τους.

Ακολουθούν τα «*Γενικά Συμπεράσματα*» της εργασίας καθώς και η παράθεση των πηγών και της βιβλιογραφίας.

⁸ Ι. Πυργιωτάκης, «Ερμηνευτική προσέγγιση εκπαιδευτικών νόμων και νομοσχεδίων. Μία απόπειρα διαμόρφωσης ενός σχεδίου εργασίας» στο Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος, *Πρακτικά 4^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου*, Αλεξανδρούπολη 28 -30 Μαΐου 2004, εκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 73 – 86.

ΜΕΡΟΣ Α΄

Η ΣΕΡΙΦΟΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΟΘΩΜΑΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ ΣΤΗΝ ΟΘΩΝΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

1. Τοπική πραγματικότητα

Χρήσιμη για την παρούσα ιστορική μελέτη, και όχι μόνο, είναι η πολύπλευρη προσέγγιση της τοπικής διάστασης. Είναι απαραίτητο να δοθεί σημασία στην εξέταση της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης μιας περιοχής, συνεξετάζοντας όλα τα στοιχεία της γεωγραφίας, της οικονομίας, της κοινωνίας και του πολιτισμού. Η διερεύνηση των ζητημάτων αυτών γίνεται σε μακρά χρονική διάρκεια, ώστε να εντοπισθούν οι σταθερές της κοινωνικής ζωής στο νησί της Σερίφου αλλά και οι αλλαγές που συντελούνται, κυρίως, κατά την καποδιστριακή και οθωνική περίοδο (1828 – 1862).

Το νησί της Σερίφου ανήκει στις Δυτικές Κυκλάδες και βρίσκεται ανάμεσα στη Σίφνο και στην Κύθνο. Πρωτεύουσά της είναι η Χώρα, στο νοτιοανατολικό τμήμα του νησιού, χτισμένη σε αμφιθεατρική τοποθεσία και διαθέτει φυσικό λιμάνι, διατηρημένο και σχετικά μεγάλο. Η τοποθεσία στην οποία επιλέχθηκε να χτιστεί η Χώρα, (μάλλον από τους μεσαιωνικούς χρόνους, με πιθανότερο τον 13^ο με 16^ο αιώνα) λόγω γεωφυσικής κατανομής παρείχε στους κατοίκους κάλυψη από επίδοξους επιδρομείς και πειρατές στα προεπαναστατικά έτη, αλλά και αργότερα. Ταυτόχρονα, μπορούσε να αποτελέσει ασφαλές καταφύγιο ή και ορμητήριο σε περίπτωση που δεχόταν κάποια επίθεση. Επίνειο είναι το Λιβάδι που γνώρισε μεγάλη ανάπτυξη από το 1870 έως και το 1900 και αποτέλεσε έδρα της πρώτης Ελληνικής Μεταλλευτικής Εταιρείας⁹. Το σχήμα του νησιού είναι σχεδόν κυκλικό με ακτογραμμή που εκτείνεται περίπου στα ογδόντα χιλιόμετρα. Η έκτασή της είναι εβδομήντα πέντε τετραγωνικά χιλιόμετρα και κατέχει την 42^η σε έκταση θέση ανάμεσα στα ελληνικά νησιά του Αιγαίου. Το μεγαλύτερο μέρος της είναι ορεινό και βραχώδες ενώ της έχει αποδοθεί ο χαρακτηρισμός

⁹ Ν., Σκόνης, *Η Αιματηρή απεργία των μεταλλωρύχων της Σερίφου*. 21 Αυγούστου 1916, εκδ. Ομοσπονδία Μεταλλωρύχων Ελλάδας, Αθήνα 1990, σ. 15.

«παιπαλόεσσα»¹⁰, λέξη η οποία συναντάται για πρώτη φορά στην Οδύσσεια του Ομήρου¹¹. Η ψηλότερη κορυφή της (υψ. 585 μ.) είναι ο Τρούλος, λέξη η οποία δηλώνει εμφατική γεωφυσική «έξαρση» του εδάφους και ακολουθεί ο Πετριάς (υψ. 570 μ.), όνομα προερχόμενο από σύσταση του εδάφους¹². Υπάρχουν μικρές καλλιεργήσιμες κοιλάδες στις οποίες απαντώνται κυρίως ελαιόδενδρα, κηπευτικά και αμπέλια, ενώ στις πλαγιές υπάρχουν βότανα. Ανάμεσα στους βραχώδεις όγκους, κάνουν την εμφάνισή τους ρυάκια και χείμαρροι. Οι κάτοικοι εκμεταλλεύονταν, όπως ήταν διαδεδομένο στις Κυκλάδες, «χειμαρροκοιλάδες» αλλά και το σύστημα τεχνιτών αναβαθμιδών («πεζούλες») προς όφελος των καλλιεργειών¹³. Πραγματοποιούνταν κυρίως εξαγωγή κρασιού, τόσο κατά τη διάρκεια της οθωμανικής περιόδου αλλά και, αργότερα, κατά τον 19^ο αι.¹⁴.

Τα μεταλλεία της Σερύφου βρίσκονταν στον οικισμό Μέγα Λιβάδι, στο νοτιοδυτικό μέρος του νησιού¹⁵, ο οποίος δημιουργήθηκε περίπου το 1880, ενώ, ήδη από το 1869, είχε αρχίσει η συστηματική εκμετάλλευση του ορυκτού πλούτου¹⁶. Λόγω του σιδηρομεταλλευτικού της πλούτου, αποτέλεσε μεγάλο και πολυάνθρωπο κέντρο μεταλλευτικών επιχειρήσεων¹⁷. Μάλιστα, παραλληλίζεται με το Λαύριο, γνωστό από την αρχαιότητα για τα μεταλλεία του¹⁸. Ήταν τόσα πολλά τα αξιοποιήσιμα μεταλλεύματα του νησιού δηλαδή, που, από οικονομικής απόψεως, υπήρχε μεγαλύτερο συμφέρον εξόρυξής

¹⁰ Εμμ. Γ. Ανδρόνικος, «Αι μεταλλευτικάί εργασίαι εν Σερύφω και οι εν αυταίς εργάται», *Κυκλαδικόν Ημερολόγιον 1907, έτος Α'*, Ερμούπολη 1907, σ. 33.

¹¹ Στο αρχαίο κείμενο της Ομήρου Οδύσσειας γίνονται οι παρακάτω αναφορές: γ170, «ἡ καθύπερθεν Χίοιο νεοίμεθα παιπαλοέσσης». δ671, «ἐν πορθμῷ Ἰθάκης τε Σάμοιό τε παιπαλοέσσης». λ480, «εἴποι, ὅπως Ἰθάκην ἐς παιπαλόεσσαν ἰκοίμην». ρ204, «ἀλλ' ὅτε δὴ στείχοντες ὁδὸν κάτα παιπαλόεσσαν». Σε μετάφραση Εφταλιώτη είναι η βράχινη, η πετρώσπαρτη, κατά Καζαντζάκη-Κακριδῆ είναι το βραχονήσι, η απόγκρεμη, η κακοτράχαλη ενώ κατά Πολυλά είναι η πετρωτή, η τραχειά. Τέλος, κατά Σιδερή είναι η βραχωμένη.

¹² Β., Μάρκος, Πελοποννήσιος, *Σερφιῶτες караβοκύρηδες. Ο ταρσανάς της Σύρας*, Αθήνα 1996, σ. 76.

¹³ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος Σέριφος και αι περί αυτήν νησίδες*, Ερμούπολη 1909, σσ. 8 – 9.

¹⁴ Κ. Κόμης, *Νησιωτικά. Από την οθωμανική περίοδο στον 20ο αιώνα. Πληθυσμιακές μετακινήσεις, δημογραφικές ανακατατάξεις και οικονομικές διαμορφώσεις από την οθωμανική περίοδο στον 20ο αιώνα*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Φιλοσοφική Σχολή, Ιωάννινα 2004., σσ. 375 -376.

¹⁵ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος Σέριφος ό. π.*, σσ. 9 – 11.

¹⁶ Κ. Κόμης, *Νησιωτικά. Από την οθωμανική ... ό. π.*, σ. 382.

¹⁷ Εμμ. Γ. Ανδρόνικος, *Αι μεταλλευτικάί ...ό. π.*, σ. 33.

¹⁸ Για το Λαύριο, σύμφωνα με τον Ξενοφώντα, ισχύει ότι «ἔστι καὶ γῆ, ἥ, σπειρομένη μὲν, οὐ φέρει καρπὸν, ὀρυσσομένη δὲ πολλαπλασίους τρέφει ἢ εἰ σῖτον ἔφευεν» [Εμμ. Γ. Ανδρόνικος, *Αι μεταλλευτικάί εργασίαι εν Σερύφω και οι εν αυταίς εργάται, Κυκλαδικόν Ημερολόγιον 1907, έτος Α'*, Ερμούπολη 1907, σ. 33.]

τους, παρά καλλιέργεια των εκτάσεων γης. Το 1873 ιδρύθηκε η εταιρεία «Σέριφος Α. Ε.» που το 1880 μετονομάστηκε σε «Σέριφος – Σπηλιαζέζα»¹⁹ και η παραγωγή της οποίας, το 1916, πλησίαζε τους 184.000 τόνους²⁰.

Δύο εκδοχές για την προέλευση του ονόματος του νησιού είναι οι επικρατέστερες: α) Το όνομα προέρχεται από ένα ιαματικό είδος φυτού το οποίο θεράπευε τους πόνους της πλάτης και της μέσης ή, β) κατά το σύνηθες στην αρχαιότητα, προέρχεται από το όνομα του πρώτου οικιστή της²¹. Ακόμα, η λέξη «στέρφα», χωρίς αυτό να συγκεντρώνει πολλές πιθανότητες, ενδεχομένως, αποτελεί ετυμολογική προέλευση της λέξης «Σέριφος» και σημαίνει η άγονη, η ακαλλιέργητη γη²².

2. Οικονομικά και κοινωνικά δεδομένα

Καθ' όλη τη διάρκεια της οθωμανικής κυριαρχίας (υποτάχθηκε στους Οθωμανούς το 1538), ο πληθυσμός της Σερίφου διατηρήθηκε αμιγώς ορθόδοξος, μιας και, όπως συνέβη στο κεντρικό, τουλάχιστον, πολύνησο του Αιγαίου, δεν υπήρχε εγκατάσταση Οθωμανών στο νησί ενώ, δεν υπάρχουν καταγραφές για θύλακες καθολικισμού²³. Υπάρχουν αναφορές για επιδημία πανώλης το 1680, όμως, τα περί ερήμωσης του νησιού δεν επαληθεύονται από τις δημογραφικές καταγραφές²⁴. Ο πληθυσμός της το 1468 ανερχόταν στους 300 κατοίκους και ακολούθησε ανοδική πορεία έως και το 1855· το 1670 δεν ξεπερνούσε τους 600 (+100%), το 1700 έφτανε τους 800 (+33,3), το 1771 είχε 900 (+12,5%)²⁵ ενώ το 1821 κατοικούσαν στο νησί περί τους 2000 κατοίκους (+122,2%)²⁶. Το 1855 είχε 2.724 κατοίκους (+36,2%), που ήταν και οι περισσότεροι κάτοικοι στο νησί, καθ' όλη την οθωμανική περίοδο, και το 1861 είχε 2699 κατοίκους (-0,9%)²⁷. Οι Σεριφιώτες κάτοικοι, και το 1870, μειώθηκαν, φτάνοντας στους 2180 (-19,2%), όμως οι εγγεγραμμένοι δημότες ήταν 2341. Το 1879 οι κάτοικοι έφτασαν τους 2943 (+35%) ενώ το 1907

¹⁹ Κ. Κόμης, *Νησιωτικά. Από την οθωμανική ... ό. π.*, σ. 382.

²⁰ Χρ. Αγραντώνη, «Προσεγγίσεις στο βιομηχανικό τοπίο των Κυκλάδων», *Κυκλάδες. Ιστορία του τοπίου και τοπικές ιστορίες*, Αθήνα 1998, σ. 414.

²¹ Ευ. Λιάτα, *Η Σέριφος κατά την τουρκοκρατία (17^{ος} – 19^{ος} αι.)*, Αθήνα 1987, σ. 30.

²² Σκόνης, Ν., *Η Αιματηρή απεργία των μεταλλωρύχων της Σερίφου. 21 Αυγούστου 1916*, εκδ. ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΜΕΤΑΛΛΩΡΥΧΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ, Αθήνα 1990, σ. 15.

²³ Ευ. Λιάτα, *Η Σέριφος ...ό.π.*, σ. 49.

²⁴ Κ. Κόμης, *Νησιωτικά. Από την οθωμανική ... ό. π.*, σ. 376.

²⁵ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος Σέριφος ό. π.*, σ. 84.

²⁶ Τα Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τ. Δ', Βιβλιοθήκη της Βουλής, Αθήνα 1973, σ. 248.

²⁷ Κ. Κόμης, *Νησιωτικά. Από την οθωμανική ... ό. π.*, σσ. 387 – 390.

ξεπέρασαν τους 4000 (+35,9%) παρόλη τη μεταναστευτική ροή προς Κωνσταντινούπολη, Σμύρνη και Αίγυπτο, κι αυτό, λόγω της ανάπτυξης των μεταλλείων και των θέσεων εργασίας που δημιουργούνταν²⁸.

Το θρησκευτικό αίσθημα των κατοίκων του νησιού ήταν έντονο περί το 1700, και αυτό φανερώνεται από τις μαρτυρίες των ιεραπόστολων που το επισκέφτηκαν εκείνη την εποχή²⁹, αλλά και από τους θεσμούς που επιβιώνουν έως και τις μέρες μας, παραδείγματος χάριν αυτός των *κτητόρων*, όπου οι κτήτορες μιας εκκλησίας αναλαμβάνουν τα έξοδα τη μέρα της γιορτής της.

Ο ορθόδοξος μοναχισμός διατηρήθηκε στον ελληνικό χώρο κατά την Οθωμανική κυριαρχία χάριν στη θρησκευτικότητα των Ελλήνων, καθώς επίσης, και στην πολιτική που ακολούθησαν οι Οθωμανοί³⁰. Στο νησί της Σερίφου είχε έντονη παρουσία η Ιερά Μονή Ταξιαρχών³¹, αφιερωμένη στους προστάτες του νησιού Αρχάγγελους Μιχαήλ και Γαβριήλ, χτισμένη, κατά την επικρατέστερη άποψη, το 1571³². Η Μονή ήταν πολύ συχνά στόχος πειρατικών επιδρομών και λεηλασιών κατά την οθωμανική περίοδο³³, ούσα γνωστή ανά τις Κυκλάδες για τον πλούτο και τη λαμπρότητά της³⁴. Το 1616, υπήρξε αντιπαράθεση μεταξύ ιερέων της Σερίφου και μοναχών καθώς οι ιερείς θέλησαν μερίδιο από τις «ελεημοσύνες» της Μονής³⁵. Από καταγραφές καθολικών ιεραποστόλων είναι γνωστό ότι κατά το διάστημα από το 1700 έως και το 1715 οι μοναχοί της Μονής κυμαίνονταν από εξήντα έως εκατό³⁶. Πολλοί ήταν οι κάτοικοι οι οποίοι κατέφευγαν στη Μονή για να πάρουν κάποιο δάνειο, είτε σε μετρητά είτε σε είδος, με τόκο, και, μάλιστα, με αξιοσημείωτα μεγάλη συχνότητα, εξοφλώντας το χρέος τους ακόμα και με προσφορά υπηρεσιών, δηλαδή κάνοντας μεροκάματα σε δουλειές του μοναστηριού,

²⁸ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος Σέριφος... ό. π.*, σ. 84.

²⁹ Ο Κώδικας της Μονής Καπουτσίνων της Νάξου αναγράφει στη σελίδα 187 πως τον Ιουστινιάνι ακολουθούν τρεις ιερείς και ένας κληρικός.

³⁰ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση στην επαρχία των Καλαβρύτων κατά την οθωμανική περίοδο (1833 -1862)*, διδακτορική διατριβή, Πάτρα 2007, σ. 66.

³¹ Ανδρώο μοναστήρι που βρίσκεται ανάμεσα στη διασταύρωση προς Πλατύ Γυαλό και το χωριό Γαλανή.

³² Περ. Ζερλέντης, *Ιστορικά έρευναι περί τας εκκλησίας των νήσων της ανατολικής Μεσογείου*, τόμ. 1, τχ. 1 – 2, εν Ερμούπολει 1912 – 1922, ανατ. Καραβίας 1998, τχ. 1, σ. 63.

³³ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος Σέριφος... ό. π.*, σσ. 91 – 92.

³⁴ Ευ. Λιάτα, *Η Σέριφος ...ό.π.*, σ. 63.

³⁵ Περ. Ζερλέντης, *Ιστορικά έρευναι ...ό. π.*, σσ. 64 – 66.

³⁶ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος Σέριφος... ό. π.*, σ. 105.

αγροτικές εργασίες κ. ά.³⁷. Το 1829 η Μονή είχε στην κατοχή της ένα (1) μετόχι, τριάντα εννέα (39) χωράφια, δέκα (10) αμπέλια, τέσσερις (4) ελιές, εξήντα (60) αιγοπρόβατα, οκτώ (8) αγελάδες και βόδια, εννέα (9) άλογα και μουλάρια και πολυάριθμα αμπέλια, πράγμα που δείχνει και την οικονομική, τηρουμένων των αναλογιών, ευρωστία της, ενώ υπήρχε χρέος σε αυτήν ύψους 21.347 γροσίων³⁸ και αυτά, στο σύνολό τους, ήταν, κυρίως, αφιερώματα χριστιανών στο μοναστήρι³⁹.

Η οικονομική κατάσταση των γηγενών ήταν πενιχρή σύμφωνα με μαρτυρίες περιηγητών⁴⁰. Στη *Γεωγραφία Νεωτερική* (Δημητριάδης) γίνεται λόγος για την φτώχεια των κατοίκων⁴¹. Ο Καλλίνικος Γρυπάρης, όπως αναφέρει ο Κώδικας 2 (1767) της Μονής Ταξιαρχών, υποστηρίζει ότι ήταν ένα νησί γεμάτο βαρβαρότητα, χωρίς ανθρώπους άξιους και «πολλά καταφρονεμένον από τα άλλα»⁴². Ακόμα, ο καθολικός πατήρ Ξαβιέρος Ισαάκ σε επιστολή του στις 20 Μαΐου του 1701 χαρακτηρίζει τους κατοίκους του νησιού ως φτωχούς και αμόρφωτους, οι οποίοι, όμως, προσέρχονταν σε μεγάλους αριθμούς για να ακούσουν το χριστιανικό του κήρυγμα όσο καιρό διέμενε εκεί⁴³. Το ετήσιο ποσό που έπρεπε να καταβάλλουν στους Οθωμανούς έφτανε τα 10.000⁴⁴. Οι κάτοικοι βιοπορίζονταν απασχολούμενοι με την αγροτική ζωή, την κτηνοτροφία και τις καλλιέργειες, και όχι με το εμπόριο ή τη ναυτιλία. Βέβαια, λόγω ελλειπών γνώσεων αναφορικά με τις καλλιεργητικές μεθόδους η αγροτική παραγωγή δεν ήταν η μεγαλύτερη δυνατή⁴⁵. Με το σχηματισμό του οικισμού του Μέγα Λιβαδίου και τη λειτουργία των μεταλλείων η οικονομία βελτιώθηκε. Ανάλογα με το φόρο που πληρώνει κάθε οικογένεια, γίνεται κατηγοριοποίηση της. Το 1754 οι οικονομικά ισχυρότερες οικογένειες είναι των Μαγουλά, Λιβάνιου, Ρώτα και Σταματάκη· από το 1781 στις οικογένειες αυτές εντοπίζονται επιπλέον οι οικογένειες των Σακελλάριου, Κουζούπη, Μποφίλιου, Οικονόμου, Κοτσίκου και Μουστάκα ενώ το 1790

³⁷ Ευ. Λιάτα, *Η Σέριφος ...ό.π.*, σσ. 69,73 – 74, 78.

³⁸ Χ. Μπαμπούνης, *Η μοναστηριακή περιουσία το 1829*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2015, σ. 87.

³⁹ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος Σέριφος... ό. π.*, σσ. 107 – 108.

⁴⁰ Ευ. Λιάτα, *Η Σέριφος ...ό.π.*, σ. 52.

⁴¹ Δ. Φιλίππιδης, Γ. Κωνσταντάς, *Γεωγραφία Νεωτερική*, τ. Α', Βιέννη 1791, σσ. 300 – 301.

⁴² Ευ. Λιάτα, *Η Σέριφος ...ό.π.*, σσ. 31 - 32.

⁴³ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος Σέριφος... ό. π.*, σσ. 96 – 97.

⁴⁴ Κ. Κόμης, *Νησιωτικά. Από την οθωμανική ... ό. π.*, σ. 391. Πβ. Ευ. Λιάτα, *Η Σέριφος ...ό.π.*, σ. 73.

⁴⁵ Κ. Κόμης, *Νησιωτικά. Από την οθωμανική ... ό. π.*, σ. 379.

«πρωταγωνιστούν» οι οικογένειες που πρωτοστατούσαν το 1754 και επιπλέον οι οικογένειες των Λοΐζου, Οικονόμου και Κουζούπη⁴⁶.

3. Προϊστορία – Ιστορία

Οι αρχαίοι συγγραφείς κάνουν λόγο για τα σπουδαία μεταλλευτικά έργα που έλαβαν χώρα στο νησί⁴⁷. Σύμφωνα με την ελληνική μυθολογία, η Σέριφος κατοικούνταν από Κύκλωπες, οι οποίοι έκτισαν τον Άσπρο Πύργο και τα Τείχη της Λιόμαντρας, σημαντικά μνημεία του νησιού που διασώζονται μέχρι και σήμερα⁴⁸. Κατά την παράδοση, οι πρώτοι βασιλείς της Σερίφου, Δίκτυς και Πολυδέκτης, ήταν αιολικής καταγωγής⁴⁹.

Το πολίτευμα της αρχαίας Σερίφου ήταν αρχικά μοναρχικό έως και τον έβδομο αιώνα π. Χ. Στη συνέχεια, αποικήθηκε από Ίωνες της Αθήνας. Οι κάτοικοί της, κατά την εκστρατεία του 480 π.Χ., δεν συνέδραμαν, ούτε τους Πέρσες, αλλά, ούτε και τους Έλληνες⁵⁰, όμως αργότερα συμμετείχαν στην Δηλιακή Αμφικτυονία⁵¹, συμμάχησαν δηλαδή με τους Αθηναίους από το 478 π. Χ. έως το 403 π. Χ.⁵². Από το 403 έως και το 393 π.Χ. τον έλεγχο επί της Σερίφου είχαν οι Σπαρτιάτες. Το 363 π. Χ. οι Κυκλάδες ανακηρύχθηκαν αυτόνομες ενώ το 308 π.Χ. υπάχθηκαν στους Πτολεμαίους της Αιγύπτου⁵³. Κατά την ρωμαϊοκρατία η Σέριφος χρησιμοποιήθηκε και ως τόπος εξορίας⁵⁴, λόγω της απομονωμένης, τηρουμένων των αναλογιών, θέσης της. Στο τέλος του 6^{ου} αιώνα π. Χ. απέκτησε δημοκρατικό πολίτευμα⁵⁵.

⁴⁶ Ευ. Λιάτα, *Η Σέριφος ...ό.π.*, σ. 54.

⁴⁷ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος...ό. π.*, σ. 12.

⁴⁸ Υπάρχει, επίσης, σύνδεση με τον Περσέα, εγγονό του βασιλιά του Άργους Ακρίσιο, ο οποίος κατέληξε στο νησί της Σερίφου εξαιτίας ενός χρησμού που τον ήθελε να σκοτώνει τον παππού του στο Κουμαδωράκη, Οδ., Άργος το πολυδίψιον, εκδ. «Εκ Προοιμίου», Άργος 2007.

⁴⁹ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος ...ό. π.*, σ. 25.

⁵⁰ Ο. π., σ. 38.

⁵¹ Ο. π., σ. 30.

⁵² Στο αρχαίο κείμενο «Αχαρνείς» του Αριστοφάνη, ο στίχος 542 είναι ο εξής: «*εἰ Λακεδαιμονίων τις ἐκπλεύσας σκάφει ἀπέδοτο φήνας κυνίδιον Σεριφίων, καθῆσθ' ἂν ἐν δόμοισιν; ἢ πολλοῦ γε δεῖ*». Ο Δικαιοπόλης απευθύνεται στους θεατές, και όχι στο χορό, για να δείξει πόσο άδικος ήταν ο πόλεμος που είχε ξεσπάσει μεταξύ των Ελλήνων. Αναφέρει πως αν ένας Σπαρτιάτης έβγαινε στη θάλασσα με ένα καΐκι και έπιανε ένα σκύλο από τη Σέριφο και τον πουλούσε, τότε οι Αθηναίοι, που ήταν σύμμαχοι με τους Σεριφίους, θα ξεσηκώνονταν εναντίων των Σπαρτιατών γιατί θα τους είχαν προσβάλει.

⁵³ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος ...ό. π.*, σ. 44.

⁵⁴ Ο. π., σσ. 51-52.

⁵⁵ Ο. π., σ. 38.

Το νησί της Σερίφου υπέφερε, κατά το μεσαίωνα, από πολλές επιδρομές πειρατών⁵⁶. Η έναρξη της Ενετοκρατίας σήμανε μία περίοδο ακμής, καθώς υπό την αιγίδα του Βενετού ευγενή Ερμόλαου Μινόττο⁵⁷, τα μεταλλεία της Σερίφου λειτούργησαν ξανά⁵⁸. Όμως, η επιδρομή του Χαϊρεντίν Μπαρμπαρόσα το 1538 ήταν καταστροφική⁵⁹ και, ακολούθως, μαζί με τις υπόλοιπες Κυκλάδες, η Σέριφος περιήλθε στην Οθωμανική αυτοκρατορία, όπου και παρέμεινε ως την Επανάσταση του 1821⁶⁰. Το διάστημα αυτό, τόσο η πειρατεία όσο και οι πόλεμοι στο χώρο του Αιγαίου δυσχαίρεναν ακόμα περισσότερο τη ζωή των Σεριφιωτών, καθώς είχαν βρεθεί εμπορικά απομονωμένοι και το νησί τους αποτελούσε κρησφύγετο και ορμητήριο για τις επιχειρήσεις πειρατών, αλλά και, κατά πάσα πιθανότητα, ασφαλές μέρος για να αποθηκεύουν τα λάφυρά τους⁶¹.

Η Σέριφος, καθ'όλη την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας, είχε το πολύ από δύο δημογέροντες, καθώς, σύμφωνα με τον νόμο, κάθε δημογέροντας αντιστοιχούσε σε 100 οικογένειες⁶². Οι δημογέροντες εκλέγονταν από τους κατοίκους, εκτελούσαν τις εντολές του ανώτερου απ' αυτούς διοικητή, καθώς και χρέη ειρηνοδικών, και κρατούσαν το ταμείο της επαρχιακής και κοινοτικής δημογεροντίας⁶³. Εκείνη την περίοδο, η Σέριφος, υπαγόταν στον καπουδάν πασά, ή αλλιώς καπιτάν πασά, από διοικητικής απόψεως⁶⁴. Ο καπιτάν πασάς ήταν υπεύθυνος για την επικύρωση των εκλογών και την εξέταση εγκληματικών υποθέσεων, όμως η παρέμβασή του δεν ήταν ανεξάντλητη⁶⁵. Πέραν των *Επιτρόπων*, οι οποίοι ήταν υπεύθυνοι για τον έλεγχο προηγούμενων και του τρέχοντος προϋπολογισμού και της έκδοσης του φόρου που έπρεπε να καταβληθεί, υπήρχαν και οι *Καντζελλιέριδες*, οι οποίοι κρατούσαν το βιβλίο των κτημάτων, τα συμβόλαια, τις διαθήκες, τα προικοσύμφωνα, φρόντιζαν για την επιταγή των φόρων και

⁵⁶ Ευ. Λιάτα, *Η Σέριφος* ...ό. π., σ. 63.

⁵⁷ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος* ...ό. π., σ. 65.

⁵⁸ Σκόνης, Ν., *Η Αιματηρή απεργία των μεταλλωρύχων της Σερίφου*. 21 Αυγούστου 1916, εκδ. ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑ ΜΕΤΑΛΛΩΡΥΧΩΝ ΕΛΛΑΔΑΣ, Αθήνα 1990, σ. 21.

⁵⁹ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος* ...ό. π., σ. 69.

⁶⁰ Ευ. Λιάτα, *Η Σέριφος* ...ό. π., σ. 85.

⁶¹ Ευ. Ρόζου, *Οι νησιώτες του Αιγαίου στον Αγώνα. Θέση και κατάσταση των νησιωτών του Αιγαίου τις παραμονές του 1821. Η συμβολή και οι θυσίες στον Αγώνα*, Αθήνα 1971, σσ. 60 – 62.

⁶² Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος* ...ό. π., σ. 110.

⁶³ Χ. Κλειώσης, *Ιστορία της Τοπικής Αυτοδιοικήσεως*, Αθήνα 1977, σ. 290.

⁶⁴ Ευ. Λιάτα, *Η Σέριφος* ...ό. π., σ. 85.

⁶⁵ Τα Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας, τ. Δ', Βιβλιοθήκη της Βουλής, Αθήνα 1973, σ. 286.

κατέγραφαν τα κληροδοτήματα στα δημόσια βιβλία⁶⁶. Τα περισσότερα νησιά του Αιγαίου είχαν τους *προεστωτάς* τους, όπως και η Σέριφος, οι οποίοι εκλέγονταν από τους πλούσιους και τους ισχυρούς και είχαν δύο βοηθούς για να φέρουν εις πέρας το έργο τους⁶⁷. Υπήρχαν και τούρκοι διοικητικοί υπάλληλοι των οποίων η βάση δεν ήταν το νησί της Σερίφου, όπως οι μουσελίμηδες, οι αγάδες, οι ζαμπίτες, οι ζαμπιέδες, οι ταχσιλδάρηδες, οι σεργδάρηδες, οι μπουμπασίρηδες⁶⁸.

Ο καπιτάν πασάς εκπροσωπούνταν από τον βοεβόδα, ή αλλιώς ζαμπίτη, διοικητή εκάστου νησιού⁶⁹, που ήταν είτε μουσουλμάνος είτε χριστιανός και αντικαταστάθηκε από το θεσμό του δραγουμάνου του στόλου ο οποίος ήταν υπεύθυνος σε φορολογικά και διοικητικά θέματα⁷⁰. Για το νησί της Σερίφου δεν έχουν σωθεί πολλά ονόματα εξ αυτών. Το 1679, βοεβόδας ήταν ο χριστιανός γέροντας Τζώρτζης Φίλιππας, ενώ το 1701 ήταν κάποιος Τούρκος⁷¹. Ο καδής, που δεν διέμενε μόνιμα σε έναν τόπο, ήταν υπεύθυνος για την εκδίκαση πολιτικών υποθέσεων και την είσπραξη των προσόδων του και είχε στην εποπτεία του ένα σύνολο νησιών του Αιγαίου⁷².

Όσον αφορά τις σχέσεις της Μονής Ταξιαρχών με τους κοινοτικούς άρχοντες, δεν ήταν οι καλύτερες δυνατές και αυτό προκαλούσε το ενδεχόμενο της επέμβασης των τουρκικών αρχών για επιβολή της τάξης σε περιπτώσεις όπου δημιουργούνταν εντάσεις λόγω της αμφιβολίας των προεστών για τη διαφάνεια των δοσοληψιών της Μονής με τους κατοίκους, όμως αυτή η παρέμβαση ουδέποτε συνέβη τελικά⁷³. Κατά την περίοδο της Αντιβασιλείας (1834) με τέσσερα διατάγματα διαλύθηκαν τα ανδρικά μοναστήρια που είχαν λιγότερους από έξι μοναχούς, χωρίς αυτό να επηρεάσει τη λειτουργία της Μονής, αλλά και απαγορεύτηκαν οι δωρεές, γεγονός που είχε σημαντική επίπτωση στα οικονομικά της⁷⁴.

⁶⁶ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος ...ό. π.*, σ. 90.

⁶⁷ Τα Αρχεία της Ελληνικής Παλιγγενεσίας...ό. π., σ. 286.

⁶⁸ Βλ. πρόχειρα Ιωάν. Β. Λυκούρης, στο Ευ. Λιάτα, *Η Σέριφος*...ό. π., σ. 85.

⁶⁹ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος ...ό. π.*, σ. 87.

⁷⁰ Νικ. Μοσχοβάκης, *Το εν Ελλάδι δημόσιον δίκαιον επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1882, σ. 118 – 130 στο Ευ. Λιάτα, *Η Σέριφος*...ό. π., σ. 85.

⁷¹ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος ...ό. π.*, σ. 87.

⁷² Ευ. Λιάτα, *Η Σέριφος*...ό. π., σ. 86.

⁷³ Ο. π., σσ. 96 -97.

⁷⁴ Χ. Μπαμπούνης, *Η τοπική αυτοδιοίκηση κατά... ό. π.*, σ. 64.

Οι πληροφορίες για τη Σέριφο γύρω από τα χρόνια της Επανάστασης είναι ελλιπείς λόγω πιθανής απώλειας του αρχείου του νησιού (Καντζελαρία)⁷⁵. Την άνοιξη του 1821, σε νησιά του Αιγαίου, ένα εκ των οποίων ήταν η Σέριφος⁷⁶, ο Δημ. Θέμελης, στέλεχος της Φιλικής Εταιρείας, είχε επωμισθεί την ευθύνη της οργάνωσης των Εφορειών⁷⁷. Μία τέτοια κίνηση αποτελεί ένδειξη πως ακόμα κι αν, εν τέλει, δεν πέρασε από εκεί, το κλίμα που επικρατούσε στη Σέριφο ήταν επαναστατικό σε κάθε περίπτωση· είτε υπήρχε ενεργή συμμετοχή των κατοίκων προς αυτήν την κατεύθυνση είτε σιωπηλός στωικισμός εν αναμονή κάποιου επίσημου εκπροσώπου της Επανάστασης που θα σήμανε ένα νέο κεφάλαιο για τον τόπο, αυτό της ελευθερίας⁷⁸. Παρόλα αυτά, υπήρξαν ραδιουργίες για να αποτρέψουν τις ενέργειες προς αυτήν την κατεύθυνση, όμως, ο Βασίλειος Γρυπάρης, σε επιστολή του προς τους δημογέροντες των Σπετσών, ενημέρωνε ότι το Μάιο του 1822 κατόρθωσε, όπως γράφει, να υψωθεί η σημαία της Επανάστασης στο νησί⁷⁹. Ο Κ. Μεταξάς, αρμοστής εκείνη την περίοδο, στα Απομνημονεύματά του, αναφέρει περιστατικό, στο οποίο ήταν παρών, και έλαβε χώρα τον, πιθανώς, τον Αύγουστο του ίδιου έτους σχετικά με πιθανή τουρκική απόβαση στο νησί⁸⁰. Ενώ ομάδα τουρκικών πολεμικών πλοίων έπλεε έξω από τη Σέριφο, εκατό Σεριφιώτες ενώθηκαν με τους πενήντα στρατιώτες της προσωπικής φρουράς του Κ. Μεταξά για να αμυνθούν, όπως κι εκείνος συνέστησε. Όταν η πρώτη τουρκική βάρκα αποβιβάστηκε για τον καθιερωμένο ανεφοδιασμό τροφίμων και νερού, έγινε «δεκτή» με ομαδική εκτυρσοκρότηση των όπλων με αποτέλεσμα να επιστρέψουν στα πλοία, χωρίς καν να επιχειρήσουν οι Τούρκοι ξανά να αποβιβαστούν.

⁷⁵ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος ...ό. π.*, σ. 122.

⁷⁶ Ευ. Ρόζου, *Οι νησιώτες του Αιγαίου ...ό.π.*, σ. 104.

⁷⁷ Αρμοδιότητα των Εφορειών ήταν ο συντονισμός και η επίλυση τοπικών θεμάτων.

⁷⁸ Ευ. Ρόζου, *Οι νησιώτες του Αιγαίου ...ό.π.*, σσ. 104 – 105.

⁷⁹ Τρ. Ευαγγελίδης, *Η νήσος ...ό. π.*, σ. 125.

⁸⁰ Ευ. Ρόζου, *Οι νησιώτες του Αιγαίου ...ό.π.*, σ. 177.

ΣΥΝΙΣΤΩΣΕΣ ΤΗΣ ΚΡΑΤΙΚΗΣ ΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ

α) Ελληνική Πολιτεία (1828 – 1832)

Η άφιξη του Ιωάννη Καποδίστρια στην Ελλάδα, στο λιμάνι του Ναυπλίου, πραγματοποιήθηκε στις 6 Ιανουαρίου του 1828 με μεγάλες τιμές και προσδοκίες. Η ανάληψη της εξουσίας από αυτόν έγινε στην Αίγινα στις 11 Ιανουαρίου 1828, με προσδόκιμη διάρκεια επτά ετών, όπως είχε αποφασιστεί στην Γ' Εθνοσυνέλευση στην Τροιζήνα⁸¹. Η Ελλάδα, εκείνη την περίοδο περιλάμβανε ουσιαστικά μόνον, την Αίγινα, τον Πόρο, τη Σαλαμίνα, τις Κυκλάδες, τα Μέγαρα και το Ναύπλιο.

Ο Καποδίστριας είχε, ήδη, αποκτήσει μεγάλη πολιτική και διπλωματική εμπειρία τα προηγούμενα χρόνια (1809 – 1822) και αμέσως επιδόθηκε στο σχεδιασμό κυβερνητικού προγράμματος δίνοντας βάση σε τρεις κατευθύνσεις: α) στην εδραίωση κεντρικής κυβέρνησης και διοικητικών οργάνων· β) την οικονομία· γ) την δημιουργία κατάλληλων στρατιωτικών δυνάμεων⁸². Στόχος του ήταν η Ελλάδα να αποκτήσει διοίκηση παρόμοια με τα κράτη της Δυτικής Ευρώπης, παρόλο που δεν σχηματίστηκε κάτω από τις ίδιες συνθήκες⁸³. Η οργάνωση του νεοσύστατου κράτους, λοιπόν, έγινε προς την κατεύθυνση ενός εθνικού κράτους δυτικού τύπου⁸⁴. Άμεσες προτεραιότητές του ήταν η παροχή τροφής στο λαό, ο περιορισμός της πειρατείας, η διεύρυνση των συνόρων, καθώς και η προαγωγή ενός αξιόπιστου προφίλ της ελληνικής κυβέρνησης προς την Ευρώπη, παράλληλα, δε, με την διοικητική αναδιάρθρωση, αρχικά της Πελοποννήσου και, εν συνεχεία, του Αιγαίου⁸⁵. Μία από τις πρώτες του ενέργειες ήταν η αναστολή της ισχύος του «Πολιτικού

⁸¹ Βιβλιοθήκη Βουλής Ελλήνων, *Αρχαία Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, τ. Α', Αθήναι 1971, σσ. 453, 585.

⁸² Σ. Π., Παπαγεωργίου, *Από το Γένος στο Έθνος, Η Θεμελίωση του Ελληνικού κράτους 1821 – 1862*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2005, σ. 201.

⁸³ Β. Φίλιας, *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. Η νόθα αστικοποίηση 1800 – 1864*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1991, σ. 121.

⁸⁴ Κ. Θ. Δημαράς, *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1995, σ. 419. Π. Β. Πετρίδης, *Πολιτική και συνταγματικοί θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα 1821 – 1843*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1990, σ. 125.

⁸⁵ Χ. Μπαμπούνης, *Τοπική αυτοδιοίκηση και ελλαδικός χώρος*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2007, σ. 41 – 42.

Συντάγματος της Ελλάδος» και η σύσταση, αντί Βουλής, αντιπροσωπευτικού σώματος αποτελούμενο από 27 μέλη, το οποίο ονομάστηκε «Πανελλήνιον»⁸⁶.

Η κατάσταση της χώρας εκείνη την περίοδο ήταν, κατά γενική ομολογία, απελπιστική, με το *Εθνικό Ταμείο* να είναι άδειο και την είσπραξη των φόρων αδύνατη⁸⁷. Ωστόσο, υπήρχαν, εκ μέρους του λαού, μεγάλες προσδοκίες για το έργο του Καποδίστρια⁸⁸. Ο Καποδίστριας, λόγω της μακρόχρονης απουσίας του από την Ελλάδα, δεν είχε συμμετοχή στην πολιτική ζωή του τόπου, γεγονός που αποτέλεσε σημαντικό παράγοντα υπέρ των διαπραγματεύσεων με τις Μεγάλες Δυνάμεις αναφορικά με το ελληνικό ζήτημα⁸⁹, αν και το εξωτερικό περιβάλλον δεν διαφαινόταν λίαν ευνοϊκό. Επιπλέον, η εσωτερική πολιτική αστάθεια δυσχέραινε την εγκαθίδρυση και στελέχωση κατάλληλων υποδομών αλλά και θεσμικών οργάνων που θα δημιουργούσαν προϋποθέσεις για την εύρυθμη λειτουργία του κρατικού φορέα. Μέσα σε διάστημα είκοσι ημερών, όμως, από την άφιξη του Κυβερνήτη, το Δημόσιο Ταμείο άρχισε να επαρκεί, η πειρατεία μειώθηκε, και, γενικότερα, η χώρα άρχισε να λειτουργεί ως κράτος⁹⁰.

Οι αντιδράσεις στην πολιτική του Καποδίστρια ήταν έντονες και, κυρίως, προέρχονταν από τους Κουντουριώτες και τους Μαυρομιχάληδες, οι οποίοι ζητούσαν το Σύνταγμα, που είχε ψηφιστεί στη Γ' Εθνοσυνέλευση της Τροιζήνας, να εφαρμοσθεί στο σύνολό του⁹¹ και να μην ανασταλούν ορισμένες βασικές διατάξεις του, όπως ο κυβερνήτης της Ελληνικής Πολιτείας είχε δρομολογήσει από (1827) πριν, δηλαδή, έλθει στην Ελλάδα. Αποτέλεσμα των αντίθετων στην πολιτική του απόψεων ήταν η εκδήλωση εξεγέρσεων στην Ύδρα, τις Σπέτσες και την Αταλάντη⁹². Συνεπακόλουθο του κλίματος που είχε δημιουργηθεί ήταν ο Καποδίστριας να απευθυνθεί στις Μεγάλες Δυνάμεις ζητώντας επίλυση. Στις 27 Σεπτεμβρίου 1831, ο Καποδίστριας δολοφονήθηκε στο Ναύπλιο, έξω από την εκκλησία του Αγίου Σπυρίδωνα, χωρίς να έχει διευθετηθεί το όλο ζήτημα.

⁸⁶ Χ. Κλειώσης, *Ιστορία της Τοπικής ...ό. π.*, σ. 297.

⁸⁷ Σ. Π., Παπαγεωργίου, *Από το Γένος...ό.π.*, σσ. 200 -201.

⁸⁸ Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την καποδιστρική περίοδο. Διοικητική οργάνωση και εκπαιδευτική λειτουργία*, εκδ. Σ. Ω. Β., Αθήνα 1999 σσ. 102 – 103.

⁸⁹ D. Dakin, *Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770 – 1923*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1989, σσ. 93 – 94.

⁹⁰ Ν. Δραγούμης, *Ιστορικά Αναμνήσεις*, τομ. Α', εκδ. Ερμής, Αθήνα 1973, σ. 76.

⁹¹ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση ...ό. π.*, σ. 52.

⁹² Σ. Δ., Ανδρινοπούλου, *Από τον Όθωνα στη Μεσοβασιλεία, Ο «Εθνοφύλαξ» 26 Απριλίου -14 Δεκεμβρίου 1862*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2016, σ. 42.

Οι αντιθέσεις στην ελληνική επικράτεια γίνονται ακόμα πιο έντονες, το κλίμα αποσταθεροποιείται περισσότερο και τριμελής *Διοικητική Επιτροπή* (Αυγουστίνος Καποδίστριας, Θεόδωρος Κολοκοτρώνης, Ιωάννης Κωλέττης) αναλαμβάνει τη διακυβέρνηση⁹³ μέχρις ότου παρέμβουν οι Μεγάλες Δυνάμεις και κηρύζουν την Ελληνική Πολιτεία ανεξάρτητη κληρονομική μοναρχία⁹⁴. Παρόλο που δεν υπήρχε πρόσφορο έδαφος για την εγκαθίδρυση μοναρχικού πολιτεύματος, μιας και ο ελληνισμός διοικούταν υπό διαφορετικό καθεστώς κατά το παρελθόν, αποφασίσθηκε, κατά το ευρωπαϊκό σύστημα της εποχής, ότι η Ελλάδα θα αποτελούσε «κράτος μοναρχικόν και ανεξάρτητον»⁹⁵. Ο Όθων, δευτερότοκος γιος του βασιλιά της Βαυαρίας, Λουδοβίκου Α'⁹⁶, επιλέχθηκε από αυτές για τον θρόνο της Ελλάδας⁹⁷.

β) Αντιβασιλεία (1833 – 1835)

Ο Όθωνας ήταν ακόμα ανήλικος όταν οριστικοποιήθηκε η αναγόρευσή του ως βασιλιά της Ελλάδας με τη Συνθήκη του Λονδίνου στις 25 Απριλίου/7 Μαΐου 1832⁹⁸. Σύμφωνα με τις τρεις εγγυήτριες Δυνάμεις (Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία) η εκλογή του Όθωνος ήταν κομβικής σημασίας για την ελαχιστοποίηση των συγκρούσεων στον ελληνικό χώρο⁹⁹, ο οποίος αποτελούνταν εκείνο το διάστημα από την Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα, την Εύβοια, τις Κυκλάδες και τις Βόρειες Σποράδες¹⁰⁰. Η *Αντιβασιλεία*, μια τριμελής επιτροπή, αποτελούμενη από τον Joseph Ludvig von Armansperg, τον Georg Ludvig von Maurer, τον Karl Wilhelm von Heideck και δύο αναπληρωματικά μέλη, τον Karl von Abel και τον Johahn Baptist von Greiner¹⁰¹, τον συνόδευσε προκειμένου να εκτελεί τα κυριαρχικά δικαιώματα του μονάρχη. Στην επιτροπή αυτή προέδρευε ο Armansperg, ο Maurer

⁹³ Χ. Μπαμπούνης, *Τοπική αυτοδιοίκηση ...ό. π.*, σ. 47.

⁹⁴ Σ. Δ., Ανδρινοπούλου, *Από τον Όθωνα ...ό.π.*, σ. 43.

⁹⁵ Χ. Μπαμπούνης, *Η τοπική αυτοδιοίκηση κατά την οθωνική περίοδο (1833 – 1862). Θεσμικό πλαίσι, οργάνωση και λειτουργία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2009, σ. 57.

⁹⁶ Γρηγ. Ψαλλίδας, *Οι πολιτικές δομές στη Βαυαρία του πρώτου τρίτου του 19ου αιώνα, Η Οθωνική Ελλάδα και η συγκρότηση του ελληνικού κράτους*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2002, σσ. 38 – 48.

⁹⁷ Σ. Π., Παπαγεωργίου, *Από το Γένος...ό. π.*, σ. 293.

⁹⁸ Χ. Μπαμπούνης, *Τοπική αυτοδιοίκηση και...ό. π.*, σ. 48.

⁹⁹ Χ. Μπαμπούνης, *Η τοπική αυτοδιοίκηση κατά...ό. π.*, σ. 57.

¹⁰⁰ GBD(1998), Tableaux IV, V, σσ. 206 – 209 στο: Γ. Β. Δερτιλής, *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830 – 1920*, εκδ. Βιβλιοπωλείον Εστίας, τ. Α', Αθήνα 2006, σ. 239. Πβ. Ι. Πετρόπουλος – Αικ. Κουμαριανού, *Περίοδος Βασιλείας του Όθωνος 1833 – 1862*, ΙΕΕ, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, τ. ΙΓ', Αθήναι 1977, σ. 9.

¹⁰¹ Σ. Π., Παπαγεωργίου, *Από το Γένος...ό. π.*, σ. 310 -313.

ασχολείτο με εκπαιδευτικά και εκκλησιαστικά ζητήματα, καθώς και θέματα της δικαιοσύνης, ενώ ο Heideck ήταν αρμόδιος σε θέματα ενόπλων δυνάμεων· όσον αφορά τα αναπληρωματικά μέλη της τριμελούς επιτροπής, ο Karl von Abel τέθηκε αρμόδιος της εσωτερικής διοίκησης και της εξωτερικής πολιτικής και ο Johahn Baptist von Greiner ήταν υπεύθυνος για τα οικονομικά ζητήματα¹⁰².

Η περίοδος της *Αντιβασιλείας* χωρίζεται σε δύο περιόδους: α) στην περίοδο της *πρώτης Αντιβασιλείας* (Φεβρουάριος 1833 – Ιούλιος 1834), η οποία λήγει με την ανάκληση του Maurer¹⁰³ και του Abel, και β) στην περίοδο της *δεύτερης Αντιβασιλείας* (Αύγουστος 1834 – Μάιος 1835)¹⁰⁴, το τέλος της οποίας σηματοδοτείται με την ενηλικίωση του Όθωνα και την ανάληψη της Αρχιγραμματείας από τον Armasperg¹⁰⁵.

Η εδραίωση συγκεντρωτικής διοίκησης¹⁰⁶ αποτελούσε προτεραιότητά της *Αντιβασιλείας*¹⁰⁷, όμως χωρίς να στελεχωθούν ηγετικές και σημαίνουσες θέσεις από Έλληνες¹⁰⁸. Στόχος της ήταν η οργάνωση του κράτους καθ' ομοίωσιν του τρόπου διοικητικής οργάνωσης των Κάτω Χωρών¹⁰⁹. Πολύ σημαντικό διοικητικό μέτρο το οποίο έλαβε ήταν η συγκρότηση των επτά *Γραμματειών*, όπως θα λέγαμε σήμερα, Υπουργείων¹¹⁰. Επιπλέον ενέργειες της *Αντιβασιλείας* προς αυτήν την κατεύθυνση ήταν η ανοικοδόμηση, η ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων, ο έλεγχος του ισοζυγίου, η ικανοποίηση των δανειοληπτικών υποχρεώσεων, η αποφυγή της φοροδιαφυγής, η αναβίωση της εμπορικής δραστηριότητας, η κατάλληλη οικονομική διαχείριση, κ. ά.¹¹¹. Το δημόσιο έλλειμμα του 1833 ήταν 1.893.930

¹⁰² Ν. Πανταζόπουλος, *Η έναξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η συμβολή της Αντιβασιλείας και του Όθωνα (1833 – 1843), Νεοελληνικό Κράτος και Ευρωπαϊκή κοινότητα*, εκδ. Παρουσία, Αθήνα 1998, σ. 59.

¹⁰³ Ο Maurer ανέλαβε πρωθυπουργικά καθήκοντα στη Βαυαρία το 1847. J. Petropoulos, *Πολιτική συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833 – 1843)*, ΜΙΕΤ, τ. Α', Αθήνα 1985, σ. 12. Πβ. Joh. Irmscher, «Το τέλος της Βαυαροκρατίας», *Η 3^η Σεπτεμβρίου 1843 και το Σύνταγμά της. Αποτιμήσεις 150 χρόνια μετά*, Ινστιτούτο Συνταγματικών Ερευνών, εκδ. Σάκκουλας, σ. 11.

¹⁰⁴ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση...ό.π.*, σ. 54.

¹⁰⁵ Χ. Μπαμπούνης, *Η τοπική αυτοδιοίκηση... ό. π.*, σ. 66.

¹⁰⁶ Ό. π., σ. 59.

¹⁰⁷ Σ. Π., Παπαγεωργίου, *Από το Γένος...ό. π.*, σ. 319.

¹⁰⁸ Σ. Δ., Ανδρινοπούλου, *Από τον Όθωνα ...ό.π.*, σ. 45 – 46.

¹⁰⁹ Χ. Μπαμπούνης, *Η τοπική αυτοδιοίκηση κατά... ό. π.*, σ. 59.

¹¹⁰ Σ. Δ., Ανδρινοπούλου, *Από τον Όθωνα ...ό.π.*, σ. 44.

¹¹¹ Ι. Πετρόπουλος – Αικ. Κουμαριανού, *Περίοδος Βασιλείας του Όθωνος... ό.π.*, σσ.16, 41. Χρ. Μπαλόγλου, *Κατευθύνσεις και προοπτικές της οικονομικής πολιτικής της Αντιβασιλείας*, Αρχαίον Οικονομικής Ιστορίας – ειδική έκδοση, Αθήνα 2001, σσ. 2 – 5.

δρχ., δηλαδή το 47,90% της βασιλικής χορηγίας¹¹², γεγονός που σαφώς αποκαλύπτει την οικονομική δυσχέρεια της Ελλάδας. Η Αντιβασιλεία, σε κάθε ενέργειά της, συνδέθηκε με την αυταρχική διακυβέρνηση της χώρας στη συνείδηση του λαού¹¹³.

Τα κόμματα που υπήρχαν την περίοδο της Αντιβασιλείας ήταν τρία: το αγγλικό, το γαλλικό, με αρχηγό τον Ιωάννη Κωλέττη και το ρωσικό που ήταν και το «κυβερνητικό» κόμμα με αρχηγό τον Θεόδωρο Κολοκοτρώνη και τον Ανδρέα Μεταξά¹¹⁴. Η Αντιβασιλεία επιθυμούσε φαινομενικά τη συσπείρωσή τους γύρω από το Στέμμα, στην πραγματικότητα, όμως, στόχευε στη μείωση της επιρροής που ασκούσαν, στην ελάττωση της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης ή και, ενδεχομένως, συνεργασίας αλλά και στην τελική αποδυνάμωση και απομόνωσή τους, γεγονός που είχε αντίθετο αποτέλεσμα, μιας και τα κόμματα στράφηκαν στις Μεγάλες Δυνάμεις¹¹⁵. Ο ένας στόχος, επομένως, ήταν αυτός, αλλά μία ακόμα επιθυμία της Αντιβασιλείας ήταν και ο περιορισμός της επιρροής των Μεγάλων Δυνάμεων στην Ελλάδα¹¹⁶.

Η στάση της Αντιβασιλείας έγινε, προφανώς, αντιληπτή και προκάλεσε εκνευρισμό και αναταραχή στους πολιτικούς κύκλους της εποχής. Τόσο σε ατομικό, όσο και σε συλλογικό επίπεδο, υπήρξαν εντάσεις, αντιπαραθέσεις και αντιστάσεις που εκδηλώθηκαν με ποικίλους τρόπους σε όλη την έκταση του μέχρι τότε κράτους. Η εξέγερση στην περιοχή της Μάνης (Αύγουστος 1834) αποτέλεσε τη φυσική συνέχεια των αντιδράσεων σχετικά με τη δίκη και καταδίκη σε θάνατο του Θ. Κολοκοτρώνη¹¹⁷ σχετικά με την υποτιθέμενη συμμετοχή του σε συνομωσία των Ναπαίων¹¹⁸. Το αίτημά των εξεγερμένων Μανιατών ήταν, επί της ουσίας, να διατηρηθεί η αυτονομία τους και, λόγω αδυναμίας της να επιβάλλει την τάξη, η Αντιβασιλεία τους διαβεβαίωσε ότι το αίτημά τους θα ικανοποιηθεί¹¹⁹. Τον καιρό που ακολούθησε εκδηλώθηκαν κι

¹¹² Γ. Ρούσσος, *Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826 – 1974*, εκδ. Ελληνική Μορφωτική Εστία, τ. Β', Αθήναι 1975, σ. 350.

¹¹³ Χ. Μπαμπούνης, *Η τοπική αυτοδιοίκηση κατά... ό. π.*, σ. 59.

¹¹⁴ Σ. Π., Παπαγεωργίου, *Από το Γένος...ό. π.*, σσ. 363 – 364.

¹¹⁵ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση...ό.π.*, σ. 75.

¹¹⁶ Σ. Π., Παπαγεωργίου, *Από το Γένος...ό. π.*, σ. 365.

¹¹⁷ Δίκη των στελεχών του ρωσικού κόμματος η οποία κατέληξε σε καταδίκη των κατηγορουμένων χωρίς να είναι αδιαμφισβήτητη η συμμετοχή τους ή όχι σε παράνομες ενέργειες.

¹¹⁸ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση...ό.π.*, σ. 76.

¹¹⁹ Σ. Π., Παπαγεωργίου, *Από το Γένος...ό. π.*, σ. 371.

άλλες εξεγέρσεις¹²⁰ οι οποίες, όμως, είχαν βραχυπρόθεσμη παρουσία και καταστέλλονταν κατά κανόνα με την ίδια σχεδόν ευκολία που εμφανίζονταν¹²¹. Εκδηλώθηκαν τέσσερα οργανωμένα κινήματα στις περιοχές της Μεσσηνίας¹²² και της Αρκαδίας που, όμως, δεν επέφεραν την πολιτική αλλαγή στην οποία στόχευαν. Επιπλέον, πριν από τις εκλογές του 1847, έγιναν τρεις στάσεις στη Στερεά Ελλάδα και στην Εύβοια¹²³. Η ενθρόνιση του Όθωνα πραγματοποιήθηκε το Μάιο του 1835¹²⁴ ενόσω η δυσαρέσκεια του λαού ήταν έντονη λόγω του τρόπου διακυβέρνησης της *Αντιβασιλείας*¹²⁵.

γ) Απόλυτη μοναρχία (1835 – 1843)

Ο νομικός Rudhart διαδέχθηκε τον Armasperg, αμέσως μετά την παραίτηση του τελευταίου με την επιστροφή από το εξωτερικό του Όθωνα¹²⁶, ο οποίος εκτελούσε χρέη τόσο αρχικαγκελάριου, όσο και αντιβασιλέα, κατά την περίοδο της απουσίας του Όθωνα (Μάιος 1835 – 2/14 Φεβρουαρίου 1837)¹²⁷. Μέσα στο διάστημα αυτό, ο Armasperg δεν μπόρεσε να αποφύγει τις εντάσεις και τις αντιπαραθέσεις και με τον ημερήσιο τύπο αλλά και με τη δημοτική αρχή της Αθήνας¹²⁸. Το Φεβρουάριο του 1837¹²⁹ διέλυσε το δημοτικό συμβούλιο της Αθήνας και, ταυτόχρονα, απέλυσε τον δήμαρχό της¹³⁰. Ο τρόπος διακυβέρνησης του Armasperg ήταν αρκετά αυθαίρετος και συγκεντρωτικός¹³¹ με αποτέλεσμα η δυσαρέσκεια του λαού ακόμη

¹²⁰ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση...ό.π.*, σσ. 77 – 78.

¹²¹ Σ. Π., Παπαγεωργίου, *Από το Γένος...ό. π.*, σσ. 372 – 373.

¹²² Κ. Αρώνη – Τσιχλή, *Αγροτικές εξεγέρσεις, Αγροτικές εξεγέρσεις στην παλιά Ελλάδα (1833 – 1881)*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1989. Χρ. Γιαννάρας, *Ορθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1992, σ. 272.

¹²³ Χ. Μπαμπούνης, *Η τοπική αυτοδιοίκηση...ό. π.*, σ. 68.

¹²⁴ Γ. Ασπρέας, *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδας 1821 -1828*, Αθήνα 1830, σ. 142 στο Σ. Ανδρινοπούλου, *Από τον Όθωνα...ό. π.*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2016, σ. 45.

¹²⁵ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση ...ό.π.*, σ. 53.

¹²⁶ Τρ. Ευαγγελίδης, *Ιστορία του Όθωνος, Βασιλέως της Ελλάδος, 1832 -1862*, Αθήνα 1894, σ. 137 στο Σ. Δ., Ανδρινοπούλου, *Από τον Όθωνα ...ό.π.*, σ. 47.

¹²⁷ Χ. Μπαμπούνης, *Τοπική αυτοδιοίκηση ...ό. π.*, σ. 54.

¹²⁸ Χ. Μπαμπούνης, *Η τοπική αυτοδιοίκηση...ό. π.*, σ. 67.

¹²⁹ Θ. Ρουμπάνης, *Δημοτικές Εκλογές· η άγνωση ιστορία*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002, σ. 18.

¹³⁰ Λ. Λούβη, «*Το Ελληνικό Κράτος 1833 – 1871. Το πολιτικό πλαίσιο των πρώτων βηματισμών*», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τ. 4^{ος} [Το Ελληνικό Κράτος 1833 – 1871], Αθήνα 2003, σσ. 9 – 26.

¹³¹ Το διοικητικό όργανο το οποίο βοηθούσε τον Armasperg να εκτελεί κατ' αυτόν τον τρόπο τα καθήκοντά του, αποτελούνταν από ένα σύνολο ατόμων που, όμως, δεν είχαν ανάλογες ευθύνες. Αυτοί ήταν οι εξής: ο άγγλος πρέσβης Sir Edmund Lyons, ο βαυαρός στρατιωτικός Maximilian Frey, ο Βρετανός στρατιωτικός διοικητής της δυτικής Στερεάς Ριχάρδος Τσωρτς, ο γραμματέας του Συμβουλίου της Επικρατείας Παναγιώτης Σούτσος και ο βαυαρός Κόμπτελ (πρώην μέλος της Αντιβασιλείας). Βλ. Σ. Π., Παπαγεωργίου, *Από το Γένος...ό. π.*, σ. 376 – 377.

περισσότερο να εκδηλωθεί με την εξέγερση στην Αιτωλοακαρνανία (3 Φεβρουαρίου 1836)¹³².

Επί προεδρίας του Rudhart πραγματοποιήθηκαν σημαντικές αλλαγές στο χώρο της εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, από το 1834 έως το 1837, διαμορφώθηκε το μονοδιάστατο συγκεντρωτικό εκπαιδευτικό σύστημα καθώς και η εγκύκλια (πρωτοβάθμια¹³³ – δευτεροβάθμια¹³⁴) και η πανεπιστημιακή εκπαίδευση. Αυτή η κατάσταση διατάχθηκε με τρία θεσπίσματα¹³⁵. Υπεύθυνη για την παρατήρηση και τη διοίκηση των σχολείων και, συνολικά, για την εκπαίδευση ήταν η Γραμματεία¹³⁶.

Ο Rudhart και ο Όθων ήλθαν σε ρήξη και στη θέση του Rudhart διορίστηκε ο Γ. Γλαράκης ως Γραμματέας των Εσωτερικών¹³⁷. Ο Κωνσταντίνος Ζωγράφος ορκίστηκε υπουργός Εξωτερικών¹³⁸ και καταλαμβάνοντας τη θέση αυτή αποτέλεσε άλλον ένα Έλληνα σε θέση πολιτικής ευθύνης και βαρύνουσας σημασίας¹³⁹. Το νέο κυβερνητικό σχήμα διήρκεσε από τις 20 Δεκεμβρίου 1837 έως τις 22 Φεβρουαρίου του 1841¹⁴⁰, δηλαδή τρία χρόνια και τρεις μήνες, και δυναμική εισαγωγή σε αυτό έκαναν πολλά μέλη του ρωσικού κόμματος¹⁴¹.

Ενώ οι εξελίξεις ήταν καταιγιστικές στο εσωτερικό του νεοσύστατου κράτους, οι ενέργειες των γειτονικών κρατικών εθνοτήτων δημιουργούσαν πρόσφορο έδαφος για την αναμόχλευση των πόθων των αλύτρωτων Ελλήνων αλλά, παράλληλα, τα αγγλικά και τα ρωσικά συμφέροντα δεν συναινούσαν προς αυτήν την κατεύθυνση¹⁴². Ο Κωνσταντίνος Ζωγράφος αποπειράθηκε να φέρει εμπορική σύμβαση με την Οθωμανική Αυτοκρατορία, όμως παρόλο που την υπέγραψε, ο Όθωνας δεν την επικύρωσε λόγω των αρνητικών αντιδράσεων σύσσωμης της αντιπολίτευσης, αλλά και του

¹³² Ό. π., σ. 377.

¹³³ Ν. «περί Δημοτικών σχολείων», [ΕτΚ, φ. 11, (3.3.1834), σσ. 73 – 87].

¹³⁴ Δ. «περί του κανονισμού των Ελληνικών σχολείων και Γυμνασίων» [ΕτΚ, φ. 87, (31.12.1836), σσ. 458 – 471].

¹³⁵ Χ. Μπαμπούνης, *Η τοπική αυτοδιοίκηση... ό. π.*, σ. 67.

¹³⁶ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική στη Β'οθωνική περίοδο [1843/44 -1862]*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2016, σ. 74.

¹³⁷ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση...ό.π.*, σ. 54.

¹³⁸ Χ. Μπαμπούνης, *Τοπική αυτοδιοίκηση ...ό. π.*, σ. 54.

¹³⁹ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση...ό.π.*, σ. 55.

¹⁴⁰ D. Dakin, *Η Ενοποίηση...ό. π.*, σ. 93 – 94. Στο Σ. Δ., Ανδρινοπούλου, *Από τον Όθωνα ...ό.π.*, σ. 47.

¹⁴¹ Σ. Π., Παπαγεωργίου, *Από το Γένος...ό. π.*, σ. 382.

¹⁴² Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση...ό.π.*, σ. 55.

Τύπου¹⁴³. Ωστόσο, υπήρξαν προσπάθειες που αποσκοπούσαν στην βελτίωση της κατάστασης για τον Όθωνα, όπως ήταν η συμμετοχή του Αλέξανδρου Μαυροκοδράτου στην κυβέρνηση και ο ορισμός του Δημήτριου Χρηστίδη στη θέση του πρωθυπουργού, οι οποίες, όμως, ήταν ανεπιτυχείς¹⁴⁴.

Τα οικονομικά της χώρας στις αρχές του 1843 ήταν εξαιρετικά άσχημα και οι Μεγάλες Δυνάμεις δεν παρείχαν βοήθεια μέσω δανείου, όπως είχαν πράξει στο παρελθόν¹⁴⁵. Η Ελλάδα εν τέλει τέθηκε υπό οικονομικό έλεγχο¹⁴⁶. Ο λαός δεν είχε συνηθίσει τον τρόπο διακυβέρνησης του μονάρχη. Το αίτημα για αλλαγή ήταν επιτακτικό, και η πολιτειακή αναπροσαρμογή έμοιαζε αναπόφευκτη. Η επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου 1843 σηματοδότησε ένα νέο κεφάλαιο στην πολιτική σκηνή του ελληνικού κράτους· αυτό της Συνταγματικής Μοναρχίας.

δ) Συνταγματική μοναρχία (1843 – 1862)

Το γαλλικό Σύνταγμα του 1830 και το βελγικό Σύνταγμα του 1831 αποτέλεσαν τη βάση για το πρώτο Ελληνικό Σύνταγμα¹⁴⁷. Μία από τις πρώτες κινήσεις σε πολιτικό επίπεδο, την επόμενη, μάλιστα, μέρα της 3^{ης} Σεπτεμβρίου του 1843, ήταν η ίδρυση του συμμαχικού υπουργείου (*ministère de coalition*) και σε αυτό συμμετείχαν και τα τρία κόμματα, το γαλλικό, το αγγλικό και το ρωσικό¹⁴⁸. Κανένα δεν στάθηκε κατά του συντάγματος, απεναντίας, οι θέσεις του κάθε κόμματος διατυπώθηκαν με μεγαλύτερη ευκρίνεια και έθεταν πολλά ζητήματα υπό συζήτησιν και νομοθέτηση, όπως μορφή δωρεάν εκπαίδευσης, η προστασία της ιδιοκτησίας, η ελευθερία της γνώμης και του τύπου, κ. ά.¹⁴⁹.

Οι εκλογές πληρεξουσίων για την «Γ' Σεπτεμβρίου Εθνική των Ελλήνων Συνέλευση» είχαν γίνει Οκτώβριο του 1843¹⁵⁰ βασιζόμενες στον καποδιστριακό νόμο «περί παραστατών»¹⁵¹ και στις 8 Νοεμβρίου του 1843

¹⁴³ Σ. Π., Παπαγεωργίου, *Από το Γένος...*ό. π., σσ. 386 – 387.

¹⁴⁴ Χ. Μπαμπούνης, *Τοπική αυτοδιοίκηση και...*ό. π., σ. 55.

¹⁴⁵ Χ. Μπαμπούνης, *Η τοπική αυτοδιοίκηση κατά...*ό. π., σ. 73.

¹⁴⁶ Η. Μαυρομούστακου, «Το ελληνικό κράτος 1833 – 1871. Β. Πολιτικοί θεσμοί και Διοικητική Οργάνωση», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000*, τ. 4^{ος}, [Το ελληνικό κράτος 1833 – 1871], εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σσ. 27 – 50.

¹⁴⁷ Σ. Δ., Ανδρινοπούλου, *Από τον Όθωνα ...*ό.π., σ. 51.

¹⁴⁸ Απόστ. Βακαλόπουλος, *Νέα Ελληνική Ιστορία (1204 – 1985)*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2002, σ. 181. Στο Χ. Μπαμπούνης, *Τοπική αυτοδιοίκηση ...*ό. π., σ. 57.

¹⁴⁹ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση...*ό.π., σ. 57.

¹⁵⁰ Σ. Π., Παπαγεωργίου, *Από το Γένος...*ό. π., σ. 409.

¹⁵¹ Χ. Μπαμπούνης, *Η τοπική αυτοδιοίκηση κατά...*ό. π., σ. 74.

ξεκίνησε η λειτουργία της¹⁵². Παρ' όλο που την περίοδο της Εθνοσυνέλευσης για τους ετερόχθονες και αυτόχθονες υπήρχε ένταση στα λαϊκά στρώματα, ο Όθωνας ήταν υποστηρικτικός¹⁵³. Η επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου του 1843 και το αίτημα για Σύνταγμα ανάγκασε τον Όθωνα να υπογράψει όλα τα διατάγματα που του δόθηκαν¹⁵⁴. Αυτό δεν απέτρεψε το κλίμα εναντίον του να χειροτερέψει με τα χρόνια. Το Σύνταγμα αυτό ήταν συντηρητικό καθώς οι νομοθετικές και εκτελεστικές αρμοδιότητες ήταν εκχωρημένες στον μονάρχη και, επίσης, ενίσχυε την εξουσία του βασιλιά καθώς τον καθιστούσε υπεύθυνο για να διορίζει εκείνος τους γερουσιαστές¹⁵⁵. Κυρώθηκε από τον Όθωνα και χαρακτηρίστηκε ως «σύνταγμα – συνάλλαγμα» μεταξύ βασιλιά και πολιτών¹⁵⁶. Στη συνέχεια, πραγματοποιήθηκαν οι βουλευτικές εκλογές εν μέσω ταραχώδους κλίματος¹⁵⁷, όχι όμως όσο γνωρίζουμε και ερευνήσαμε, και στην Σέριφο. Το αποτέλεσμα ανέδειξε πρωθυπουργό τον Ιωάννη Κωλέττη που κυβέρνησε από το 1844 έως και το 1847¹⁵⁸.

Στη συνέχεια, και ειδικότερα από τη δεκαετία του 1850, το κλίμα εναντίον του Όθωνα συνέχισε να κλιμακώνεται αρνητικά¹⁵⁹. Ο Όθων αντιμετώπισε τον Κριμαϊκό πόλεμο¹⁶⁰, που διήρκησε από το 1853 έως και το 1856, και αυτό προκάλεσε ψήγματα συμπάθειας προς το πρόσωπό του¹⁶¹, έστω κι αν, εκ των πραγμάτων μπορεί να ειπωθεί ότι δεν είχαν μεγάλη διάρκεια. Οι επόμενες κυβερνήσεις δεν κατόρθωσαν να εξομαλύνουν τα πράγματα· οι εξεγέρσεις ήταν συχνές και η πολιτική αστάθεια ήταν αδιαμφισβήτητη. Η μακρόχρονα αντισιωνική στάση που υπήρχε στην Ελλάδα κατόρθωσε, εν τέλει, αυτό που στόχευε· τον Οκτώβριο του 1862 ο Όθωνας εκθρονίστηκε και εγκατέλειψε την Ελλάδα επιστρέφοντας στην πατρίδα του.

¹⁵² Χ. Μπαμπούνης, *Τοπική αυτοδιοίκηση και...ό. π.*, σ. 57.

¹⁵³ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση...ό.π.*, σ. 78.

¹⁵⁴ Σ. Π., Παπαγεωργίου, *Από το Γένος...ό. π.*, σσ. 393 – 399.

¹⁵⁵ Σ. Δ., Ανδρινοπούλου, *Από τον Όθωνα ...ό.π.*, σ. 51.

¹⁵⁶ Π. Πετρίδης, *Πολιτικές δυνάμεις και συνταγματικοί θεσμοί στη Νεώτερη Ελλάδα 1844 – 1936*, εκδ. Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 1984, σ. 20. Ν. Αλιβιζάτος, *Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία*, τχ. Α'[1821 – 1941], εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 1981.

¹⁵⁷ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση...ό.π.*, σ. 57.

¹⁵⁸ Ο Ιωάννης Κωλέττης επανεκλέχθηκε στις εκλογές του 1847, όμως, απεβίωσε στις 31 Αυγούστου 1847 και, προσωρινώς, πρωθυπουργός ορκίστηκε ο Κίτσος Τζαβέλας.

¹⁵⁹ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση...ό.π.*, σ. 79.

¹⁶⁰ Σ. Π., Παπαγεωργίου, *Από το Γένος...ό. π.*, σ. 473.

¹⁶¹ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση...ό.π.*, σ. 79

ΤΟΠΙΚΗ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗ (1833 – 1862)

Το οθωμανικό κράτος διοικούταν απολυταρχικά, ακολουθώντας πυραμιδική, ιεραρχική δομή και ολόκληρη η επικράτεια ήταν χωρισμένη σε μεγάλες διοικητικές περιφέρειες, τα *μπεηλέρ – μπεηλίκια* ή *εγιαλέτια*, που, με τη σειρά τους, χωρίζονταν σε *σαντζάκια*¹⁶². Σε αυτό το σύστημα βασίστηκε και ο Καποδίστριας προκειμένου να απαλείψει τις τριβές μεταξύ προεστών και οπλαρχηγών¹⁶³. Τα νησιά του Αιγαίου διαιρέθηκαν σε έξι τμήματα με το ψήφισμα 1/13 Απριλίου 1828¹⁶⁴. Νωρίτερα, στις απαρχές της Επανάστασης, τα νησιά του Αιγαίου διοικούνταν από τους αρμοστές, και η Σέριφος υπαγόταν στην Επαρχία της Νάξου με έπαρχο τον Αλέξ. Ραφτόπουλο¹⁶⁵. Τον Απρίλιο του 1833 το σχετικό Βασιλικό Διάταγμα¹⁶⁶ που εκδόθηκε διαιρούσε το «Βασίλειο της Ελλάδος» σε διοικητικές περιφέρειες, δηλαδή, σε δέκα νομούς και σε σαράντα επτά επαρχίες, και το σύνολο της ελληνικής επικράτειας σε δήμους τριών τάξεων ανάλογα με τον πληθυσμό τους¹⁶⁷. Στην α' τάξη ανήκαν οι δήμοι τουλάχιστον 10.000 κατοίκων, στην β' τάξη οι δήμοι με 2.000 κατοίκους κατ' ελάχιστον και στην γ' τάξη οι δήμοι με λιγότερους από 2.000 κατοίκους¹⁶⁸. Ο δήμαρχος, ο πάρεδρος και το δημοτικό συμβούλιο αποτελούσαν τη Δημοτική αρχή, ενώ υπήρχαν δημοτικοί υπάλληλοι που τηρούσαν τον προϋπολογισμό του δήμου¹⁶⁹. Οι υποχρεώσεις του δήμου αφορούσαν τη διατήρηση και σύσταση δημοτικών σχολείων, τη μισθοδοσία των υπαλλήλων του δήμου, τα δημοτικά έργα, τις δημοτικές εκλογές και, σαφώς, η δαπάνη των δημοτικών εκλογών και η απόδοση των δημοτικών φόρων¹⁷⁰.

¹⁶² Σ. Π., Παπαγεωργίου, *Από το Γένος...ό. π.*, σσ. 18 – 21.

¹⁶³ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση...ό.π.*, σ. 59.

¹⁶⁴ Χ. Μπαμπούνης, *Η εκπαίδευση κατά την καποδιστρική περίοδο. Διοικητική οργάνωση και εκπαιδευτική λειτουργία*, εκδ. Σ. Ω. Β., Αθήνα 1999, σ. 127.

¹⁶⁵ Ευ. Ρόζου, *Οι νησιώτες του Αιγαίου ...ό.π.*, σ. 163.

¹⁶⁶ ΕτΚ, φ. 12, (6.4.1833), σ. 75. βλ. Μ. Χουλιάρáκης, *Γεωγραφική, Διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821 – 1971*, τ. Α', μέρος Ι. Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών, Αθήναι 1973, σ. 73.

¹⁶⁷ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση...ό.π.*, σ. 59.

¹⁶⁸ Ε. Μαραγκουδάκης, *Η συμβολή της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στη Δημόσια Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση στην Αθήνα από το 1833 έως το 1862*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 2014, σ. 54.

¹⁶⁹ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση...ό.π.*, σ. 59.

¹⁷⁰ Χ. Μπαμπούνης, *Τοπική αυτοδιοίκηση ...ό. π.*, σ. 52.

Σύμφωνα με το Βασιλικό Διάταγμα της 6^{ης} Απριλίου 1833¹⁷¹ «*Περί διαιρέσεως του Βασιλείου και της διοικήσεώς του*», ο νομός Κυκλάδων αποτελούνταν από τις επαρχίες Άνδρου, Κύθνου, Μήλου, Νάξου, Σύρου, Τήνου και Θήρας, δηλαδή μία επιπλέον από αυτές που καθόριζε το ψήφισμα του Απριλίου του 1828, και νομάρχης του νομού ήταν ο Ιάκωβος Ρίζος Νερουλός. Ο δήμος Σερίφου σχηματίστηκε με το Βασιλικό Διάταγμα της 1^{ης}/13^{ης} Οκτωβρίου 1834¹⁷² και ανήκε στην επαρχία της Κύθνου. Η αρχική του σύσταση αφορούσε την Χώρα της Σερίφου με 1.932 κατοίκους ενώ μεταγενέστερες προσαρτήσεις ήταν οι εξής: Αβυσσαλός, Γαλανή, Κουταλάς, Κένταρχος, Λειβάδι, Μέγα Χωρίον, Παναγιά, Ράμος, Μονή Ταξιαρχών, Μέγα Λειβάδι, Βάνι ή Πολάνι, Όχθη, Πύργος, Σεροφόπουλον, Στρογγυλόν (νησίδες), Νενίτης¹⁷³. Με το Βασιλικό Διάταγμα της 5^{ης} Ιουνίου 1854¹⁷⁴, κατατάχθηκε από τη Γ' τάξη και τους 1.932 κατοίκους, στη Β' τάξη με πληθυσμό 2.686 Σερίφιων, όπως και ονομάστηκαν οι δημότες¹⁷⁵. Έως και το 1861 το νησί είναι καθαρά γεωργοκτηνοτροφικό μιας και το μεγαλύτερο ποσοστό των κατοίκων βιοπορίζεται με δυσκολία ακολουθώντας αυτήν την οδό, ενώ, στη συνέχεια, η οικονομική του εικόνα βελτιώνεται με την έναρξη της εκμετάλλευσης του εγγύριου ορυκτού πλούτου¹⁷⁶. Η σφραγίδα του δήμου ήταν κυκλική, χωρίς έμβλημα στην αρχή, όμως με γνωμοδότηση του αρχαιολόγου Π. Ευστρατιάδη επιλέχθηκε μια εικόνα του Περσέα όπου κρατάει στο ένα χέρι ένα δρεπάνι και στο άλλο το κομμένο κεφάλι της Μέδουσας¹⁷⁷.

Το διάταγμα της 21^{ης} Ιουνίου/2^{ας} Ιουλίου 1836¹⁷⁸, «*διὰ νὰ κατασταθοῦν αἱ ὑποθέσεις απλούστεραι, διὰ νὰ κινῆται ἡ διοικητικὴ μηχανὴ μὲ πλειοτέραν ταχύτητα, καὶ διὰ νὰ ἐλαττωθοῦν τὰ δημόσια ἔξοδα*», που ανέφερε την επαρχία της Κύθνου στην οποία υπαγόταν και ο δήμος Σερίφου¹⁷⁹, όριζε να καταργηθούν οι θέσεις των νομαρχών, νομοδιευθυντών και επάρχων παρ'

¹⁷¹ ΕτΚ, φ. 12, (6.4.1833), σσ. 75 – 80.

¹⁷² Ε. Σκιαδάς, *Ιστορικό διάγραμμα των Δήμων της Ελλάδος 1833 – 1912*, έκδοση Υπουργείου Εσωτερικών, Αθήνα 1993, σ. 457.

¹⁷³ Από αυτές, σήμερα υπάρχουν ο Αβεσσαλός, η Γαλανή, ο Κουταλάς, ο Κένταρχος, το Λειβάδι, η Παναγιά, ο Ράμος, και ο Νενίτης. Με εξαίρεση τον Νενίτη που είναι χώρος με διάσπαρτα σπίτια τα υπόλοιπα είναι οικισμοί με κατοικήσιμα κτήρια.

¹⁷⁴ ΕτΚ, φ. 19, (5.6.1854), σ. 97.

¹⁷⁵ Ε. Σκιαδάς, *Ιστορικό διάγραμμα των ...ό.π.*, σ. 457

¹⁷⁶ Κ. Κόμης, *Νησιωτικά. Από την οθωμανική...ό. π.*, σσ. 381 – 385, 390, 403.

¹⁷⁷ Ε. Σκιαδάς, *Ιστορικό διάγραμμα των ...ό.π.*, σ. 457

¹⁷⁸ ΕτΚ, φ. 28, (21.6.1836), σ. 125.

¹⁷⁹ ΕτΚ, φ. 28, (21.6.1836), σ. 126.

όλο που θα διατηρούνταν η διαίρεση των νομών και των επαρχιών, όπως είχε προσδιορισθεί από το Βασιλικό Διάταγμα της 6^{ης} Απριλίου 1833¹⁸⁰. Το σύστημα, όμως, αυτό ήταν στην πράξη οικονομικά και πολιτικά λιγότερο συμφέρον και παρουσίαζε μεγάλο βαθμό συγκεντρωτικότητας¹⁸¹. Αυτό είχε ως επακόλουθο να γίνουν μεταρρυθμίσεις με το Βασιλικό Διάταγμα στις 22 Ιουνίου/4 Ιουλίου 1838¹⁸². Από τον Ιούνιο του 1838 έως το Δεκέμβριο του 1845 μειώθηκαν οι διοικήσεις και, εν τέλει, αφού πρώτα μειώθηκαν, καταργήθηκαν οι υποδιοικήσεις¹⁸³.

Το Βασιλικό Διάταγμα της 5^{ης} Δεκεμβρίου 1845¹⁸⁴ «Περί της διαιρέσεως των Νομαρχιακών και Επαρχιακών αρχών», κατήργησε τη διαίρεση σε διοικήσεις και υποδιοικήσεις του 1836 και επανέφερε το νομαρχιακό και επαρχιακό σύστημα. Ο νομός Κυκλάδων διατήρησε την επαρχιακή διοίκηση του 1833 με ελάχιστες μόνον αλλαγές. Η αυτοδιοικητική υπαγωγή της Σερίφου έμεινε αμετάβλητη.

¹⁸⁰ ΕτΚ, φ. 12, (6.4.1833), σ. 74.

¹⁸¹ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση...ό.π.*, σ. 60.

¹⁸² ΕτΚ, φ. 26, (4.7.1838), σσ. 133 – 134.

¹⁸³ Χ. Μπαμπούνης, *Τοπική αυτοδιοίκηση ...ό. π.*, σ. 53.

¹⁸⁴ ΕτΚ, φ. 32, (8.12.1845), σσ. 158, 160.

ΜΕΡΟΣ Β΄

Ο ΘΕΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΓΚΥΚΛΙΑΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΚΑΙ Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ (1828 – 1862)

1. Στοιχειώδης εκπαίδευση

Κατά την περίοδο της οθωμανικής κυριαρχίας πραγματοποιήθηκαν προσπάθειες των Ελλήνων σχετικά με την παροχή εκπαίδευσης στο λαό οι οποίες, όμως, δεν ήταν ούτε οργανωμένες ούτε συνεχείς και, όπως ήταν αναμενόμενο, δεν ήταν κοινές σε όλη την έκταση του ελλαδικού χώρου ενώ, παράλληλα, η διοίκηση της εκπαίδευσης ήταν αποσπασματική¹⁸⁵. Στο Μελένικο το 1813 ψηφίστηκε το λεγόμενο «καταστατικό του Κοινού», το οποίο εν μέσω άλλων, περιλάμβανε και μέτρα αναφορικά με εκπαίδευση των νέων της κοινότητας, μιλώντας για τη θεμελίωση της δημόσιας δωρεάν παιδείας¹⁸⁶. Τον 18^ο αιώνα είχαν φτάσει στον ελληνισμό οι ιδέες του Ευρωπαϊκού Διαφωτισμού και συμβάλλουν στη σταδιακή διαμόρφωση μιας νέας πραγματικότητας¹⁸⁷. Λίγο πριν το τέλος του 18^{ου} αιώνα και στις αρχές του 19^{ου} αιώνα άρχισε να υπάρχει έντονη εκπαιδευτική κινητικότητα, κυρίως, εξαιτίας της βοήθειας που παρείχαν οι ομογενείς¹⁸⁸, και να επιτυγχάνεται, εν μέρει, συντονισμός της.

Στα Τοπικά και στα Γενικά Πολιτεύματα του Αγώνα γίνεται λόγος για την οργάνωση της εκπαίδευσης¹⁸⁹. Από το 1821 έως το 1827 κυρίως, αναδύθηκαν μέσω διεργασιών εκπαιδευτικά σχέδια και προγραμματισμοί¹⁹⁰. Το Σύνταγμα που θεσπίστηκε στην Α' Εθνοσυνέλευση της Επιδαύρου (1.1.1822), γνωστό και ως «Προσωρινόν Πολίτευμα της Ελλάδος»,

¹⁸⁵ Ε. Π. Βελώνη, *Τοπικά πολιτεύματα κατά την Ελληνική Επανάσταση, Άρειος Πάγος (1821 – 1823)*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2012, σσ. 43, 45, 48, 54 – 57. Σ. Π. Παπαγεωργίου, *Θέματα νεότερης ελληνικής ιστορίας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2000, σ. 26.

¹⁸⁶ Γ. Κοντογιώργης, *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση, Οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, εκδ. Αντ. Λιβάνης – Νέα Σύνορα, Αθήνα 1982, σσ. 390 – 392. Π. Πέννας, *Το κοινόν του Μελενίκου και το σύστημα διοικήσεως του*, Αθήναι 1946, σ. 12.

¹⁸⁷ Χ. Μπαμπούνης, *Η εκπαίδευση κατά την Καποδιστριακή ...*, σσ. 36 – 37.

¹⁸⁸ Μ. Γεδεών, *Η πνευματική κίνησης του Γένους κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα*, Νεοελληνικά μελετήματα 1. Εκδ. Ερμής, Αθήνα 1976, σσ. 126 – 127.

¹⁸⁹ Αλ. Σβώλος, *Τα ελληνικά Συντάγματα 1822 – 1975/1986. Η συνταγματική ιστορία της Ελλάδος*, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1998, σσ. 61 – 70.

¹⁹⁰ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική στην Β' Οθωνική περίοδο [1843/44 -1862]*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2016, σ. 54.

αποτελείται από εκατό (100) άρθρα και οργανώνεται σε πέντε (5) ενότητες¹⁹¹ και είναι επηρεασμένο από τα Γαλλικά Συντάγματα του 1793 και του 1795¹⁹². Παρόλο που γίνεται εμφανής η διάκριση των εξουσιών και η διοικητική οργάνωση εκχωρεί την εξουσία ισομερώς ανάμεσα στο Βουλευτικό και το Εκτελεστικό¹⁹³, επιπλέον, δε, διευκρινίζονται τα γενικά δικαιώματα και κατοχυρώνεται η ελληνική ταυτότητα από τους αυτόχθονες Έλληνες¹⁹⁴, δεν υπάρχει κανένα άρθρο στο Σύνταγμα αυτό το οποίο να αναφέρεται στην οργάνωση της εκπαίδευσης¹⁹⁵. Αυτό συνεπάγεται μεγαλύτερη δυσκολία ιχνηλάτησης και συντονισμού του υπάρχοντος εκπαιδευτικού δικτύου καθώς, επίσης, δεν είχε ιδρυθεί αρμόδιο για την εκπαίδευση Υπουργείο μέχρι και τότε¹⁹⁶.

Στη Β' Εθνοσυνέλευση του Άστρους (10.4.1823 – 30.4.1823) παρέμειναν σταθερές οι θεμελιώδεις αρχές του «*Προσωρινού Πολιτεύματος της Ελλάδος*»¹⁹⁷ αλλά τέθηκαν υπό επεξεργασία οι υπόλοιπες διατάξεις. Σημαντική υπήρξε η αναδιάρθρωση του υπουργικού συμβουλίου¹⁹⁸ ενώ το *Υπουργείο Εσωτερικών* παρέμεινε υπεύθυνο για τα εκπαιδευτικά ζητήματα. Σύμφωνα με το λρ' άρθρο, η δημόσια εκπαίδευση αποτέλεσε αρμοδιότητα του Βουλευτικού το οποίο είναι και υπεύθυνο για την προστασία του¹⁹⁹.

Στην Γ' Εθνοσυνέλευση Τροιζήνας (19.3.1827 – 5.8.1827) αποφασίσθηκε με ψήφισμα να ανατεθεί στον Ιω. Καποδίστρια η διακυβέρνηση της *Ελληνικής Πολιτείας*²⁰⁰. Ο Καποδίστριας στόχευε στην αναδιάρθρωση και εδραίωση της διοικήσεως όταν ανέλαβε τη διακυβέρνηση της Ελλάδος²⁰¹, όμως, η τοπική αυτοδιοίκηση δεν αποτελούσε προτεραιότητα

¹⁹¹ Χ. Μπαμπούνης, *Η εκπαίδευση κατά την ...ό.π.*, σ. 43.

¹⁹² Ν.Ν. Σαρίπολος, *Ελληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιον*, τ. Α', Αθήναι 1911, σ. 3.

¹⁹³ Χ. Μπαμπούνης, *Η Γραμματεία «των Εκκλησιαστικών ...ό.π.*, σ. 43. Τα κρατικά όργανα ήταν τρία: το Βουλευτικό, το Εκτελεστικό και τα Υπουργεία. Το Εκτελεστικό σώμα ήταν πενταμελές με πρόεδρό του τον Αλέξανδρο Μαυροκορδάτο και διόρισε επτά υπουργούς και μία τριμελή υπουργική επιτροπή που είχε αντικείμενο τα ναυτικά θέματα. [Βλ. Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική... ό. π.*, σ. 55.]

¹⁹⁴ Ανδρ. Μάμουκας, *Τα κατά την Αναγέννησιν της Ελλάδος*, τ. Α', Πειραιεύς 1839, σ. 3 – 5.

¹⁹⁵ Χ. Μπαμπούνης, *Η εκπαίδευση κατά την ...ό.π.*, σ. 44.

¹⁹⁶ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική... ό. π.*, σ. 55.

¹⁹⁷ Π. Β. Πετρίδης, *Πολιτικοί και συνταγματικοί... ό. π.*, σ. 23.

¹⁹⁸ Ανδρ. Μάμουκας, *Τα κατά την Αναγέννησιν...ό. π.*, σσ. 127 – 150.

¹⁹⁹ Χ. Μπαμπούνης, *Η εκπαίδευση κατά την ...ό.π.*, σ. 45.

²⁰⁰ Ό. π., σ. 102.

²⁰¹ Σ. Π. Παγαγεωργίου, *Από το Γένος στο Έθνος, Η Θεμελίωση του Ελληνικού κράτους 1821 – 1862*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2005, σ. 201.

εκείνη τη χρονική στιγμή²⁰². Προτεραιότητα ήταν η αποκατάσταση της εθνικής κυριαρχίας με την ανασυγκρότηση της κεντρικής Διοικήσεως, την παύση των πολιτικών αντιπαραθέσεων και το διπλωματικό χειρισμό των εθνικών θεμάτων²⁰³. Η εκπαίδευση, παράλληλα, άρχισε να έρχεται στο προσκήνιο και να θεωρείται στοιχειώδες αγαθό, τόσο από την εξουσία όσο και από τον απλό λαό²⁰⁴. Το *υπουργικό σύστημα των Γραμματειών* που συγκροτήθηκε μετά την Δ' Εθνοσυνέλευση του Άργους (11.7.1829 – 6.8.1829)²⁰⁵ αποτελούνταν από έξι Γραμματείες²⁰⁶. Μία εξ αυτών ήταν η Γραμματεία «της Δημοσίου Παιδείας και των Εκκλησιαστικών πραγμάτων»²⁰⁷, αρμόδια για τον τομέα των εκπαιδευτικών και εκκλησιαστικών ζητημάτων²⁰⁸. Πρώτος Γραμματέας διορίστηκε στις 12 Σεπτεμβρίου του 1829, από τον Καποδίστρια²⁰⁹, ο Νικόλαος Χρυσόγελος²¹⁰.

Υπάρχουν αποδείξεις που οδηγούν στο συμπέρασμα ότι ο Καποδίστριας είχε γνώση του τομέα της εκπαίδευσης και ήταν κάτοχος κατάλληλων γνώσεων περί της οργανώσεώς της²¹¹. Το 1814 είχε έλθει σε επαφή με το ελβετικό εκπαιδευτικό σύστημα καθώς συμμετείχε στη ρωσική αποστολή για την μελέτη του παιδαγωγικού συστήματος της Βιομηχανικής Σχολής Howfyl και η οποία, στη συνέχεια, πρότεινε μεγάλες αλλαγές στη γεωργική και λαϊκή εκπαίδευση της Ρωσίας²¹². Νωρίτερα, το 1811, συνέγραψε αλλά άφησε ανολοκλήρωτο το έργο του *Πονημάτιον για τη Δημόσια*

²⁰² Χ. Μπαμπούνης, *Τοπική αυτοδιοίκηση ...ό. π.*, σσ. 41 – 42. «...στις άμεσες προτεραιότητες του κυβερνητικού έργου ενέταξε τον επισιτισμό του λαού, την καταστολή της πειρατείας, τη διεύρυνση των συνόρων, την εδραίωση στην ευρωπαϊκή κοινή γνώμη της αξιοπιστίας του Ελληνικού κράτους. Παράλληλα, προχώρησε στη διοικητική οργάνωση της χώρας, αρχικά της Πελοποννήσου και του Αιγαίου, με την πρόθεση να προβεί σε παρόμοιες ενέργειες και για όλους τους άλλους τόπους που θα απελευθερώνονταν σταδιακά. »

²⁰³ Γ. Δ. Δημακόπουλος, *Η θεμελίωσις του δημοτικού συστήματος 1833 – 1834*, εκδ. Εταιρεία Αρχαικών Μελετών και Εκδόσεων, Αθήναι 2001, σ. 5.

²⁰⁴ Μ. Μ. Γκούτη, *Παιδεία, Τύπος και ιδεολογία στην καποδιστριακή περίοδο*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2013, σ. 62.

²⁰⁵ Ανδρ. Μάμουκας, *Τα κατά την Αναγέννησιν...ό. π.*, τ. ΙΑ', σσ. 1, 144 – 151, 887.

²⁰⁶ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική...ό. π.*, σ. 62.

²⁰⁷ Δ. Δημακόπουλος, *Ο Κώδιξ των Ψηφισμάτων της Ελληνικής Πολιτείας, Α' 1828 – 1829*, Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 14 (1967), Αθήναι 1970, σσ. 186 – 191.

²⁰⁸ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική...ό. π.*, σσ. 62 – 63.

²⁰⁹ Π. Καλεβράς, *Πολιτικός βίος του αοιδίμου Ιω. Καποδίστρια Κυβερνήτου της Ελλάδος*, εν Αθήναις 1873, σ. 20.

²¹⁰ Χ. Μπαμπούνης, *Η παιδεία στην Κίμωλο (1823 – 1832)*, *Κυκλαδικά Θέματα*, χρόνος Γ', τχ. 16 – 17, Αθήνα 1987, σσ. 231 – 236.

²¹¹ Μ. Μ. Γκούτη, *Παιδεία, Τύπος και...ό. π.*, σσ. 63 – 64.

²¹² Χ. Μπαμπούνης, *Η εκπαίδευση κατά την ...ό. π.*, σ. 125, 150, Χ. Κατσίκας, Κ. Θεριανός, *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007*, Σαββάλας, Αθήνα 2003, σ. 31.

*Εκπαίδευσιν*²¹³ ενώ, για τρία χρόνια (1804 – 1806) οργάνωσε την εκπαίδευση στα Ιόνια νησιά²¹⁴.

Ο Καποδίστριας κατά τη θητεία του εισήγαγε και τον τεχνικό προσανατολισμό της εκπαίδευσης, αφού κατοχύρωσε πως οι ενέργειες του κράτους θα έδιναν βάση στη στοιχειώδη εκπαίδευση, ακόμα και αν αυτό σήμαινε μία επιβράδυνση στην συγκρότηση της δευτεροβάθμιας και της ίδρυσης τριτοβάθμιας εκπαίδευσης. Θέλησε να εφαρμοσθούν πλήρως όσα ορίστηκαν στην Εθνοσυνέλευση και οι πυλώνες της εκπαίδευσης να είναι η ηθική αγωγή, η πατρίδα και η ορθοδοξία²¹⁵. Ενήργησε, δε, προς αυτήν την κατεύθυνση με αποφασιστικότητα

Η δολοφονία του Καποδίστρια, αναπόφευκτα, σήμανε την αρχή μιας ασταθούς περιόδου, τόσο σε πολιτικό όσο και σε κοινωνικό επίπεδο. Όλοι οι τομείς του νεοσύστατου ελληνικού κράτους, ένας εκ των οποίων ήταν και εκείνος της εκπαιδεύσεως, δέχθηκαν σημαντικό πλήγμα. Πολλά από τα υπάρχοντα σχολεία είτε σταμάτησαν να λειτουργούν είτε υπολειπούνταν, καθώς δεν υπήρχαν τα απαραίτητα χρήματα για την κάλυψη των πάγιων αναγκών τους²¹⁶. Ενώ τα σχολεία που λειτουργούσαν κατά τα τέλη του 1830, μεταξύ των οποίων και της Σερύφου, ήταν εκατόν είκοσι ένα (121), έως τα μέσα του 1832 υπήρχαν εξήντα (60) αλληλοδιδασκτικά τα περισσότερα εκ των οποίων βρίσκονταν στο Αιγαίο²¹⁷. Σύμφωνα με τον τύπο της εποχής αυτό οφειλόταν, κατά κύριο λόγο, στην υποστελέχωση των σχολείων και τη μη καταβολή του μισθού των διδασκάλων²¹⁸ που καθιστούσε μη βιώσιμη τη λειτουργία τους.

Η Αντιβασιλεία (1833 – 1835), που ανέλαβε τη διακυβέρνηση αντί του ανήλικου Όθωνος, έκανε, και αυτή, προσπάθειες μεταρρυθμίσεων στα εκπαιδευτικά ζητήματα και δημιουργίας ενός θεσμικού πλαισίου

²¹³ Ε. Κούκου, *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία (1803 – 1822)*, Α', Η Φιλόμουσος Εταιρεία της Βιέννης, Αθήνα, 1958, σ. 23.

²¹⁴ Π. Κυπριανός, *Συγκριτική Ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004, σ. 74.

²¹⁵ Μ. Μ. Γκούτη, *Παιδεία, Τύπος και... ό. π.*, σσ. 64 – 78.

²¹⁶ L. von Mauel, *Ο Ελληνικός λαός*, Μτφρ. Όλγ. Ρομπάκη, εκδ. Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1976, σ. 330, 524 – 525.

²¹⁷ Χ. Λέφας, *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα 1942, σ. 7. Ι. Α. Κάππος, *Η Λειτουργία των θεσμών της Εκκλησίας, της Εκπαίδευσης και της Κοινοτικής Αυτοδιοίκησης στην επαρχία Γορτυνίας στα χρόνια της Βασιλείας του Όθωνα (1833 – 1862)*, εκδ. Φύλλα, Τρίπολη 2001, σ. 48.

²¹⁸ Γκ. Μάουερ, *Ο ελληνικός λαός*, μτφ: Όλγα Ρομπάκη, Αθήνα 1976, σ. 524.

προσαρμοσμένου στη λειτουργία ενός σύγχρονου αστικού κράτους²¹⁹. Έγιναν ενέργειες ώστε να συνεχίσουν τη λειτουργία τους τα σχολεία που υπήρχαν πριν από την άφιξή της, αλλά και να καταβληθούν στην ώρα τους οι μισθοί των διδασκάλων²²⁰ και να επιφέρουν εκ βάθρων αλλαγές στην Στοιχειώδη Εκπαίδευση²²¹.

α) Ο νόμος του 1834 για τη Δημοτική Εκπαίδευση

Στις 6/18 Φεβρουαρίου του 1834 δημοσιεύθηκε το διάταγμα «Περί Δημοτικών Σχολείων»²²² σύμφωνα με το οποίο προβλεπόταν η ίδρυση δημοτικών σχολείων ή σχολείων του λαού σε όλους τους δήμους. Με επιρροές τόσο από το γαλλικό όσο και από το γερμανικό εκπαιδευτικό σύστημα, ο συγκεκριμένος νόμος αποτελούνταν από ογδόντα δύο (82) άρθρα τα οποία προσάρμοσε η Αντιβασιλεία για να ανταποκρίνονται στην τότε δεδομένη ελληνική πραγματικότητα²²³. Κάθε δήμος ήταν υπεύθυνος για την ίδρυση, τη συντήρηση και την εποπτεία της λειτουργίας των σχολείων. Ακόμα, σε κάθε δήμο υπάγονταν και τα σχολεία των κορασίων στα οποία ήταν επικεφαλής γυναίκες δασκάλες, σύμφωνα με το άρθρο 58.

Με τον ν. του 1834 περί δημοτικών σχολείων έγινε για πρώτη φορά η εισαγωγή της υποχρεωτικής²²⁴ και σχεδόν δωρεάν φοίτησης²²⁵ στα σχολεία και είχε ισχύ για τα επόμενα χρόνια (μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αιώνα) χωρίς να πραγματοποιηθούν σημαντικές αλλαγές²²⁶. Επικράτησε, πλέον, και ο όρος «Δημοτικό Σχολείο»²²⁷. Ο λόγος που πολλοί δήμοι, ακόμα και μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, δεν είχαν ιδρύσει δημοτικά σχολεία ήταν, κατά κύριο λόγο, η

²¹⁹ Βλ. σχετικά Ν. Αναστασόπουλος, «Ίδρυση του πρώτου Σχολείου της ελεύθερης Ηλείας στη Δίρβη (1828) και το Υποδιδασκαλείο Λαμπειάς (1900)», *Ιστορικά μελετήματα (19^{ος} – 20^{ος} αι.)*, Αθήνα 2009, σσ. 11 – 19. Γ. Γ. Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση ... ό. π.*, σ. 85.

²²⁰ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική... ό. π.*, σ. 77.

²²¹ Γ. Γ. Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση ... ό. π.*, σ. 88.

²²² ΕτΚ, φ. 11, (3.3.1834), 73 – 88. Αλ. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια Ιστορίας) Α. 1821 – 1894*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1990, σ. 45 – 50.

²²³ Χ. Λέφας, *Ιστορία της... ό. π.*, Αθήνα 1942, σ. 10.

²²⁴ «Όλοι οι εις δήμον ... ανήκοντες παίδες από του 5 συμπεπληρωμένου μέχρι του 12 συμπεπληρωμένου έτους της ηλικίας των, χρεωστούν να φοιτώσιν εις το σχολείον» (άρθρο 6)

²²⁵ «Οι μισθοί των δημοδιδασκάλων θέλουν προσδιορισθή, καθ' όσον τα εισοδήματα των δήμων επιτρέπουσι τούτο, αξίως των γνώσεων και της εμβριθείας του επιτηδεύματος αυτών...» (άρθρο 23)

²²⁶ Αλ. Δημαράς, *Η μεταρρύθμιση ...ό. π.*, κθ'.

²²⁷ Δ. Α. Σακκής, *Νεοσύστατο ελληνικό κράτος (1833 – 1848), Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας*, τ. Α', εκδ. Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 2001, σσ. 38 – 43. Χ. Μπαμπούνης, *Η τοπική αυτοδιοίκηση κατά την Οθωνική ...ό. π.*, σσ. 126 – 131.

οικονομική δυσπραγία του κρατικού μηχανισμού²²⁸. Ήταν, ακόμα, δύσκολο λόγω των μεγάλων αποστάσεων πολλών οικισμών από τα σχολεία²²⁹. Η φοίτηση όφειλε να είναι επταετής, αν και αυτό δεν εφαρμόστηκε ποτέ, και δεν ξεπέρασε τα τρία με τέσσερα έτη, και η διδασκαλία των μαθημάτων ήταν καθ' ολοκληρία αλληλοδιδασκτική²³⁰. Ένας από τους στόχους της δημοτικής εκπαιδεύσεως ήταν, κυρίως, η εξάλειψη του αναλφαριθμητισμού²³¹.

Σύμφωνα, μάλιστα, με το άρθρο 24,²³² κάθε δημοδιδάσκαλος, εάν το επέλεγε, είχε τη δυνατότητα, πέραν του μισθού που λάμβανε από το κράτος, να λαμβάνει και χρηματικό ποσό από κάθε μαθητή το οποίο κυμαινόταν από δέκα (10) έως πενήντα (50) λεπτά για τον καθένα. Υπήρχε, δε, δημοτικό συμβούλιο το οποίο είχε ευθύνη να αποφασίσει το εύρος του χρηματικού ποσού το οποίο μπορούσε να λάβει ο δημοδιδάσκαλος λαμβάνοντας υπόψιν του την περίπτωση του κάθε παιδιού και της οικογενείας του²³³. Τα άρθρα 24 και 27²³⁴, επίσης, υπαγόρευαν την προκαταβολή των διδάκτρων στο Δημοτικό ταμείο του εκάστοτε δήμου το οποίο τα κατέθετε στο δημοτικό σχολείο. Οι δημοδιδάσκαλοι ήταν υποχρεωμένοι να καταθέτουν στο τέλος κάθε μηνός μια κατάσταση με τα ονόματα των μαθητών στον δημοτικό εισπράκτορα για να αποδεικνύεται η φοίτησή τους, μιας και η φοίτηση των περισσότερων δεν ήταν σταθερή για πολλούς λόγους, και την οποία επικύρωνε η επιθεωρητική επιτροπή του δημοτικού σχολείου²³⁵. Υπήρχε και η πρόθεση σύστασης και οργάνωσης αποθεματικού ταμείου²³⁶ ενώ είχε ορισθεί ποσό με το οποίο αποζημιώνονταν λόγω ασθενείας ή γήρατος. Το ποσό αυτό ήταν, κατ' ελάχιστο όριο, 100 δρχ. για τους νομοδιδασκάλους, 90 δρχ. για τους επαρχιακούς, 80 δρχ. για τους δημοδιδασκάλους β' τάξεως και των 50 δρχ. για γ' τάξεως, όπως συνέβη στη Σέριφο. Επιπλέον του σταθερού μισθού τους

²²⁸ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική... ό. π.*, σ. 223.

²²⁹ Α. Ραγκαβής, «Περί εκπαιδεύσεως», Νέα Πανδώρα, φ. ΡΚΔ' (124), 15.5.1855.

²³⁰ Π. Κ. Γαλάνης, *Η Εκπαίδευση στην επαρχία Μαντινείας κατά την οθωνική περίοδο (1833 – 1862)*, Πανεπιστήμιο Πατρών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, διδακτορική διατριβή, Πάτρα 2008, σ. 79.

²³¹ Κ. Τσουκαλάς, *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 – 1922)*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1987, σσ. 391 – 395.

²³² ΕτΚ, φ. 11, (3.3.1834), σ. 77.

²³³ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση ... ό. π.*, σσ. 88 – 89.

²³⁴ ΕτΚ, φ. 11, (3.3.1834), σ. 77.

²³⁵ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση ... ό. π.*, σ. 89.

²³⁶ ΕτΚ, φ. 11, (3.3.1834), σ. 78.

και τα δίδακτρα για κάθε παιδί μηνιαίως, στους διδασκάλους παρεχόταν, συνήθως, κατάλυμα και κομμάτι καλλιεργήσιμης γης²³⁷.

Τα μαθήματα τα οποία είχαν επιλεχθεί προς διδασκαλία σχημάτιζαν ένα πλαίσιο το οποίο όριζε ως στόχο της δημοτικής εκπαιδεύσεως, αρχικά, την προετοιμασία των νέων ώστε να κατέχουν, έστω, τις στοιχειώδεις γνώσεις, και, εν συνεχεία, η καλλιέργεια και η ενίσχυση του θρησκευτικού συναισθήματος της ορθοδοξίας, απαραίτητα όλα για την μετάβασή τους στην επόμενη εκπαιδευτική βαθμίδα²³⁸. Ο σκοπός της λειτουργίας του δημοτικού σχολείου, όμως, δεν οριζόταν με τον νόμο του 1834, παρά ορίσθηκε αργότερα, συγκεκριμένα, το 1856²³⁹, λόγω οικονομικών δυσχερειών που δεν θα επέτρεπαν την υλοποίησή του. Αυτό που ήταν ξεκάθαρο, όμως, αφορούσε το γεγονός πως οι οικονομικές δυνατότητες του εκάστοτε δήμου έπρεπε να καλύπτουν, σε κάθε περίπτωση, τη συντήρηση του σχολείου.

Τα πρώτα χρόνια της εφαρμογής του νόμου υπήρχε η δυνατότητα ένα σχολείο να υπάγεται όχι μόνο σε έναν, αλλά σε πολλούς γειτονικούς δήμους, οι οποίοι συνολικά μεριμνούσαν τόσο για την ανέγερση, όσο και για τη συντήρησή του²⁴⁰. Η απόφαση της συνένωσης ή όχι των δήμων γι' αυτό το σκοπό είτε αφορούσε την ελεύθερη βούληση των δήμων είτε γινόταν με εντολή της Γραμματείας Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης²⁴¹. Η απόφαση αυτή αποσκοπούσε στη διευκόλυνση της λειτουργίας των σχολείων και στην υποστήριξή τους από τους δήμους.

Στις 18/30 Απριλίου 1838²⁴² προτάθηκε από το Υπουργείο Παιδείας σχέδιο διατάγματος, το οποίο ήταν συμπλήρωμα του νόμου του 1834 που είχε προηγηθεί, και αποσκοπούσε στην καταβολή προσπάθειας προκειμένου να βρεθούν οι απαραίτητοι και οι κατάλληλοι πόροι τόσο για τη συντήρηση των σχολείων, όσο και για την αποπληρωμή των μισθών των διδασκάλων²⁴³. Δεκαπέντε χρόνια αργότερα, στις 3 Αυγούστου του 1853, το Υπουργείο

²³⁷ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση ... ό. π.*, σ. 89.

²³⁸ Εμμ. Κ. Φυριππίης, *Ευρωπαϊκή επίδραση στην ελληνική εκπαιδευτική πολιτική κατά τον 19^ο αιώνα, διδακτορική διατριβή*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, Αθήνα 1997, σσ. 166 – 179. Γ. Γ. Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση ...ό. π.*, σσ. 93 – 94.

²³⁹ Ι. Α. Κάππος, *Η λειτουργία των θεσμών της Εκκλησίας...ό. π.*, εκδ. Φύλλα, Τρίπολη 2001, σ. 49.

²⁴⁰ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική ...ό. π.*, σ. 81.

²⁴¹ ΕτΚ, φ. 11, (3.3.1834), σ. 74.

²⁴² ΓΑΚ, Οθωνικών Αρχείων L, φ. 40.

²⁴³ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση ... ό. π.*, σ. 89.

συνέταξε και εξέδωσε την υπ' αριθμ. 88 διαταγή η οποία όριζε και υπενθύμιζε πως τα δίδακτρα δεν καταβάλλονταν απ' ευθείας στον δημοδιδάσκαλο²⁴⁴ και κατεύθυνε προς έννομες διαδικασίες τους εμπλεκόμενους. Σε διάστημα έξι μηνών δεν παρατηρήθηκε ιδιαίτερη βελτίωση, γεγονός που ανάγκασε τον Δ. Βούλγαρη να αποστείλει στους Νομάρχες στις 12 Μαρτίου 1854 την υπ' αριθμ. 30 εγκύκλιο με την οποία δίνεται η εντολή *«όπως τα δημοτικά συμβούλια λαμβάνωσι του λοιπόν, ως βάσιν, κατά τον ετήσιον προσδιορισμό των διδάκτρων τους φορολογικούς καταλόγους»*. Στις 6 Απριλίου του 1856, ο ίδιος, πλέον ως πρωθυπουργός της Ελλάδος, απέστειλε συμπληρωματικές οδηγίες οι οποίες όριζαν τα δίδακτρα να εισπραχθούν άμεσα²⁴⁵ από τους αρμόδιους δημόσιους υπαλλήλους, αρχικά, για να μην αδειάσουν τα δημοτικά ταμεία και, εν συνεχεία, για να καταβληθούν εγκαίρως οι μισθοί των διδασκάλων. Οι παραπάνω διατάξεις συνέβαλαν στην διαμόρφωση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης ως πιο προσιτής για το μεγαλύτερο μέρος του ελληνικού λαού, ακόμα και για μεγάλο ποσοστό των οικονομικά ασθενέστερων κοινωνικών στρωμάτων²⁴⁶.

Όσον αφορά στην ιεράρχηση των δημοδιδασκάλων ανάλογα με την μόρφωσή τους, τις παιδαγωγικές τους ικανότητες και τις γενικότερες γνώσεις τους, γινόταν εκτενής αναφορά στα άρθρα 8 έως 17 του ν. 1834. Οι δημοδιδάσκαλοι διακρίνονταν σε τρεις τάξεις: την πρώτη, τη δεύτερα, στις οποίες κρινόταν διαβαθμισμένα απαραίτητη η κατοχή της ελληνικής γλώσσας, της ιστορίας, της γεωγραφίας, της κατήχησης, της φωνητικής μουσικής και της ζωγραφικής (είχαν, δηλαδή, ίδιο μορφωτικό επίπεδο), και την τρίτη, όπου ο δημοδιδάσκαλος που ανήκε σ' αυτήν με ευκολία αριθμούσε, έγραφε και έκανε ανάγνωση²⁴⁷. Εκτός από τους δημοδιδάσκαλους α', β' και γ' τάξης υπήρχαν και οι διδασκαλοι νομών και επαρχιών²⁴⁸. Στην α' τάξη ανήκαν όσοι κατείχαν τις περισσότερες γνώσεις και στις τάξεις β' και γ' όσοι διέθεταν βασικές γνώσεις. Όλοι, ανεξαιρέτως, όφειλαν να είναι καταρτισμένοι εις βάθος με

²⁴⁴ Πρβ. Αρχ. Βλαχογιάννη, Κυτίον Δ, Περί Παιδείας.

²⁴⁵ Στην Αθήνα, στις 26 Ιουλίου 1885, με την ψήφιση του ν. ΛΣΞΓ' και με το άρθρο 1 «τα άρθρα 26 και 27 και λοιπά σχετικά προς καταβολή διδάκτρων του ν. της 6/18 Φεβρ. 1834 καταργούνται».

²⁴⁶ Δ. Α. Σακκής, *Η εκπαίδευση στις νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α' Οθωνική περίοδο (1833 – 1843)*, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων, Αθήνα 1997, σ. 85.

²⁴⁷ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση ... ό. π.*, σσ. 90 – 91.

²⁴⁸ Α. Τ. Καραφύλλης, *Νεοελληνική εκπαίδευση: Δύο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2002, σ. 37.

πρακτικές αγρονομίας, κηπουρικής, δένδροκομίας, βομβυκοτροφίας και μελισσοτροφίας²⁴⁹. Ακόμα, οι δημοδιδάσκαλοι της α' τάξης ήταν επιφορτισμένοι επιπλέον με γνώσεις καλλιγραφίας, παιδαγωγικής, διδακτικής και φυσικών επιστημών.

Τα παραπάνω προσόντα αποτελούσαν και κριτήρια διορισμού υποψηφίων δημοδιδασκάλων, και ως εκ τούτου, τα μέλη του Διδασκαλείου²⁵⁰ σχημάτισαν μία Επιτροπή η οποία είχε αναλάβει το έργο της δημόσιας επαλήθευσής τους και την κατάταξή των υποψηφίων σε τάξεις²⁵¹. Υποψηφιότητα μπορούσαν να θέσουν ημεδαποί αλλά και αλλοδαποί, εφόσον κατείχαν τα προσόντα αυτά, με απαραίτητη προϋπόθεση έντιμου και μη επιλήψιμου πρότερου βίου²⁵². Σύμφωνα με το άρθρ. 66 του ν. 1834, για την προαγωγή των δημοδιδασκάλων γ' και β' τάξεως αποφάσιζε, μετά από εξέτασή τους, το Διδασκαλείο. Εκλέγονταν, επίσης, από τον Νομάρχη της εκάστοτε περιοχής μέσα από τους καταλόγους που καταρτίζονταν, ενώ οι δημοδιδάσκαλοι α' τάξεως εκλέγονταν από τους πίνακες με απόφαση της Γραμματείας Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαιδεύσεως²⁵³.

Ο τρόπος εποπτείας και ελέγχου της λειτουργίας των σχολείων συνίστατο από πολλές επιτροπές που βρίσκονταν σε συνεχή συνεργασία και αλληλεπίδραση μεταξύ τους έχοντας έκαστη διαφορετικές αρμοδιότητες. Η Γραμματεία Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαιδεύσεως έλεγχε όλες τις επιτροπές, αλλά και κάθε μία από αυτές έλεγχε τις όλες τις υπόλοιπες που βρίσκονταν σε ιεραρχικά κατώτερη θέση²⁵⁴. Σε πρώτο επίπεδο, ο Δήμαρχος, δύο (2) έως τέσσερις (4) δημοτικοί σύμβουλοι και ένας εφημέριος επισκέπτονταν το σχολείο προς επιθεώρηση ενώ σε επίπεδο επαρχίας και νομού υπεύθυνος ήταν ο Νομάρχης, ο πρόεδρος του επαρχιακού δικαστηρίου, ο επίτροπος της επικρατείας και ένας ιερωμένος²⁵⁵.

²⁴⁹ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση ... ό. π.*, σ. 91.

²⁵⁰ Το Διδασκαλείο ιδρύθηκε με τον ν. του 1834 που όριζε πως για την «παραγωγή» δημοδιδασκάλων ήταν απαραίτητο και λειτούργησε έως το 1864 οπότε και καταργήθηκε.

²⁵¹ Άρθρα 9 – 11 του ν. 1834. Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική ...ό. π.*, σ. 83.

²⁵² ΕτΚ, φ. 11, (3.3.1834). «Εις διδασκαλικήν θέσιν δεν διορίζεται ο καταδικασθείς δια κακουργήματα, ή δι' εν των εις το 22 άρθρο του ποινικού νόμου αναφερομένων πλημμελημάτων».

²⁵³ ΕτΚ, φ. 11, (3.3.1834), σσ. 75 – 76.

²⁵⁴ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική ...ό. π.*, σ. 81.

²⁵⁵ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση ... ό. π.*, σ. 91.

β) Η εκπαιδευτική λειτουργία στα ύστερα χρόνια (1844 – 1862)

Το Σύνταγμα που ψηφίστηκε στις 18/30 Μαρτίου 1844 αποτελούνταν από 107 άρθρα και είχε γαλλικές και βελγικές επιρροές. Τα άρθρα 104 έως 107²⁵⁶ όριζαν με ειδικές διατάξεις τρόπους για την καλύτερη επίτευξη τόσο οικονομικών, όσο και κοινωνικών στόχων, αλλά περιλάμβαναν και την οργάνωση και διοίκηση της εκκλησίας και της εκπαίδευσης²⁵⁷.

Η ανάγκη για αλλαγή ήταν επιτακτική, σε όλα τα επίπεδα, πόσο μάλλον και στην εκπαίδευση. Ήταν αναγκαίο να γίνει, λοιπόν, και το *καταστατικόν των Υπουργείων*²⁵⁸. Το αρμόδιο Υπουργείο για τα εκπαιδευτικά ζητήματα ήταν το «*επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως*» και αναδιάρθρωθηκε και διοικητικά και από άποψη προσωπικού²⁵⁹. Η αναδιάρθρωση αυτή συνεπαγόταν θρησκευτικά, εκπαιδευτικά και διοικητικά ζητήματα.

Σε αρχικό στάδιο, αυτό που προτάθηκε ήταν η δημοτική και ανώτερη εκπαίδευση να προσφέρεται με έξοδα του κράτους με την παράλληλη συνδρομή δήμων και ιδιωτών για να αποφευχθεί η οικονομική δυσπραγία των προηγούμενων ετών²⁶⁰. Υπήρξαν, όμως διαφωνίες, μιας και δεν ήταν βέβαιο ότι οι δήμοι είχαν τη δυνατότητα, με τα χρήματα που έπαιρναν από την κυβέρνηση, να καλύψουν τις ανάγκες της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης²⁶¹. Στον αντίποδα του επιχειρήματος αυτού ήταν η άποψη ότι μπορούσαν να επιβληθούν μεγαλύτερα τέλη πολυτελείας ή ακόμα και να μειωθούν οι δαπάνες του στρατού²⁶². Οι βουλευτές, εν τέλει, κατέληξαν «*η ανωτέρα εκπαίδευσις*» να «*ενεργείται δαπάνη του Κράτους*» και η δημοτική σε συνεργασία κράτους και δήμων²⁶³.

²⁵⁶ ΕτΚ, φ. 5, (18.3.1844), σ. 22.

²⁵⁷ Ν. Γ. Σβορώνος, *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999, σ. 83. Ν. Καζάζης, *Ο κοινοβουλευτισμός εν Ελλάδι (Πολιτική Ψυχολογία)*, Αθήνα 1910, σ. 13.

²⁵⁸ *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γερουσίας της Ελλάδος (26.9.1844 – 31.10.1845)*, Αθήναι 1846, σσ. 566 – 567.

²⁵⁹ ΕτΚ, φ. 32, (9.9.1843), σ. 166.

²⁶⁰ *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων (της Α' Εθνικής Συνελεύσεως)*, (8.11.1843 – 18.3.1844), Αθήναι 1844, σσ. 253 – 254, 260 – 264, 363.

²⁶¹ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική ...ό. π.*, σ. 114.

²⁶² *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων (της Α' Εθνικής Συνελεύσεως)*, (8.11.1843 – 18.3.1844), Αθήναι 1844, σ. 260.

²⁶³ *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής των ...ό. π.*, σ. 264

Μία, ακόμα, σημαντική διάταξη αφορούσε την ελεύθερη ίδρυση εκπαιδευτικών καταστημάτων είτε από άτομα είτε από κοινότητες²⁶⁴. Τα εκπαιδευτικά ιδρύματα ελέγχονταν από το αρμόδιο Υπουργείο το οποίο, μάλιστα, είχε επιφορτωθεί με πλήθος ενεργειών για την επιβράβευση των άριστων μαθητών, όπως η οικονομική τους ενίσχυση, αλλά και για την προώθηση της φιλαναγνωσίας και της πνευματικής ανάπτυξης, με την ίδρυση και στελέχωση βιβλιοθηκών σε όλους τους νομούς του κράτους²⁶⁵. Ακόμα, κατέβαλε προσπάθεια ανέγερσης σχολείων σε κάθε δήμο αφού σκιαγραφούσε τις ανάγκες, τα επιθεωρούσε και ήταν υπεύθυνο για τα περιουσιακά τους στοιχεία²⁶⁶. Ο Νομάρχης ήταν αυτός που συντόνιζε τις ενέργειες αυτές καθώς επιθεωρούσε τα σχολεία της περιφέρειας στην οποία ανήκε για να εντοπίσει ελλείψεις και ανάγκες και να πράξει, στη συνέχεια, τα δέοντα.

Το διδακτικό ωράριο σύμφωνα με το οποίο λειτουργούσαν τα αλληλοδιδασκικά σχολεία αφορούσε δύο τρίωρα, 9 με 12 το πρωί και 14.00 με 17.00, συνολικά έξι (6) ώρες καθημερινώς²⁶⁷. Τα μαθήματα συνεχίζονταν και την περίοδο του καλοκαιριού με την διαφοροποίηση του διδακτικού ωραρίου που μειωνόταν²⁶⁸.

Το προσωπικό του Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαίδευσης δεν έμεινε σταθερό από το 1833 και έπειτα. Αρχικά, ανερχόταν στους επτά (7) υπαλλήλους, όμως, είχε αυξητικές τάσεις, με αποτέλεσμα το 1842 να περιορισθεί με απολύσεις στους δεκατρείς (13) υπαλλήλους για λόγους οικονομίας²⁶⁹. Το 1843 έφερε νέα μείωση άλλων τεσσάρων υπαλλήλων με αποτέλεσμα το προσωπικό να αποτελείται από δύο σύμβουλους, έναν πάρεδρο, τρεις γραμματείς, τρεις γραφείς και έναν κλητήρα, έχοντας έναν πάρεδρο και τρεις γραμματείς λιγότερους και έναν

²⁶⁴ Δ. Δασκαλάκης, *Βιομηχανικές σχέσεις*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2009, σσ. 223 – 224.

²⁶⁵ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική ...ό. π.*, σσ. 117 – 118.

²⁶⁶ Χ. Μπαμπούνης, «Διοίκηση και εποπτεία της ελληνικής Α/βάθμιας Εκπαίδευσης: Ο θεσμός του Επιθεωρητή των Δημοτικών Σχολείων τον 19^ο αι.», 8^ο Πανελλήνιο Συνέδριο «Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική Έρευνα» της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος (2 – 4.11.2012), Πρακτικά υπό έκδοση.

²⁶⁷ Ι. Σολομών, *Εξουσία και τάξη στο νεοελληνικό σχολείο, Μια τυπολογία των σχολικών χώρων και πρακτικών (1820 – 1900)*, εκδ. Αλεξάνδρεια 1992, σ. 150.

²⁶⁸ Σ. Ν. Παπαδημητρίου, *Ιστορία του δημοτικού μας σχολείου (1834 – 1895)*, μέρος Α', Αθήναι 1950, σσ. 33 – 39.

²⁶⁹ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική ...ό. π.*, σσ. 119 – 120.

γραφέα περισσότερο από ότι είχε το προηγούμενο έτος²⁷⁰. Το νομοσχέδιο που ψηφίστηκε στις 20 Μαρτίου του 1845 έκανε λόγο για δέκα (10) δημοσίους υπαλλήλους²⁷¹.

Το 1851 με Βασιλικό Διάταγμα θεσμοθετήθηκε η δημιουργία Γνωμοδοτικού Συμβουλίου στο Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως²⁷². Σε εβδομαδιαία βάση γινόταν αναθεώρηση των κειμένων των εκπαιδευτικών νόμων και προσπάθεια επίλυσης των προβλημάτων που δημιουργούνταν από τις ελλείψεις που υπήρχαν, αλλά και, γενικότερα, γινόταν λόγος σε ό,τι αφορούσε την πρόοδο και την ανάπτυξη της παιδείας²⁷³. Όσοι συμμετείχαν στο συμβούλιο αυτό δεν έπαιρναν μισθό και δεν έγινε λόγος για μονιμότητα κατά τη θεσμοθέτησή του²⁷⁴. Ο Υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Χαράλαμπος Χριστόπουλος έκανε λόγο στη Γενική Έκθεσή του «περί της καταστάσεως της δημοσίας εκπαιδεύσεως καθόλου κατά το σχολικόν έτος 1855 – 1856» για ένα όργανο αντίστοιχο του Υπουργικού Συμβουλίου το οποίο θα αποτελεί τακτικό μέρος των διαδικασιών που αφορούν την εκπαίδευση²⁷⁵. Θα συγκροτούνταν κατά το σύνολό του από ειδικούς επιστήμονες για εκπαιδευτικά ζητήματα αλλά και έχοντες μεγάλη εμπειρία στη διδασκαλία²⁷⁶. Εν τέλει, με τον νόμο ΨΝΑ' «Περί συστάσεως Συμβουλίου παρά τω Υπουργείω των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως»²⁷⁷, τα τρία έως πέντε μέλη τα οποία συγκροτούσαν το αποκαλούμενο πλέον *Συμβούλιον*²⁷⁸ είχαν έργο τους να εποπτεύουν όλα τα εκπαιδευτικά καταστήματα, και ιδιωτικά και δημόσια, να γνωμοδοτούν περί των διδακτικών βιβλίων που χρησιμοποιούνταν στα Ελληνικά Σχολεία και στα Γυμνάσια, καθώς και για όλες τις άλλες υποθέσεις που τους παρέπεμπαν και,

²⁷⁰ *Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής*, τ. Β', (βουλευτική περίοδος 20.12.1844 – 3.5.1845), εν Αθήναις, σσ. 558 – 559.

²⁷¹ Σ. Παρίσης, *Ανωτέρα και Μέση Εκπαίδευσις, ήτοι Συλλογή των διεπόντων την Ανωτέραν και Μέσην Εκπαίδευσιν Νόμων, Β. Διαταγμάτων και Εγκυκλίων του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίας Εκπαιδεύσεως Υπουργείου*, από του 1833 – 1884 τυπογραφείον ο «Παλαμήδης, Αθήνα 1884, σσ. 550 – 551.

²⁷² Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική ...ό. π.*, σ. 124.

²⁷³ ΕτΚ, φ. 20, (9.8.1851). Χ. Μπάρκουλα, *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1830 – 1880): Αλυσωτισμός και Διπλωματία*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2008, σ. 34.

²⁷⁴ ΓΑΚ, Οθωνικό Αρχείο – Υπουργείο Παιδείας, φ. 71 (Εκθέσεις 1857 – 1858), αρ. εγγρ. 200, 1.2.1857, σσ. 63 – 64.

²⁷⁵ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική ...ό. π.*, σ. 125.

²⁷⁶ ΕτΚ, φ. 8, (3.4.1857), σ. 58.

²⁷⁷ ΕτΚ, φ. 52 (24.9.1862), σ. 281.

²⁷⁸ ΕτΚ, φ. 52, (24.9.1862), σ. 281.

τέλος, να εκτελούν οποιαδήποτε άλλη σχετική εργασία τους ανέθετε ο Υπουργός, κατά το άρθρο 2 του ν. ΨΝΑ'.

Με εγκυκλίους του Υπουργείου Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως οριζόταν η αγορά και η διανομή των σχολικών εγχειριδίων²⁷⁹. Στις 6 Αυγούστου 1852 εκδόθηκε συμπληρωματική εγκύκλιος υπ' αριθμ. 3452 «Περί προμηθείας των διδακτικών βιβλίων υπό των Βιβλιοπωλών κατ' ευθείαν και ουχί διά του Υπουργείου» που όριζε πως τα βιβλιοπωλεία έπρεπε να προμηθεύουν τους μαθητές με τα σχολικά τους βιβλία²⁸⁰. Μάλιστα, οι μαθητές είχαν έκπτωση όταν τα αγόραζαν (πίνακας 1).

ΠΙΝΑΚΑΣ 1

Ενδεικτική παράθεση των τιμών των σχολικών βιβλίων τα έτη 1853 και 1855

Διδακτικό εγχειρίδιο	Τιμή πώλησης (σε δρχ.)	Διατίμηση για τους μαθητές (σε δρχ.)	Έκπτωση
Μικρόν αλφαβητάριον δια τας 4 κλάσεις Α', Β', Γ', Δ'	10	5	50%
Νέον αλφαβητάριον δια τας 5 κλάσεις Α', Β', Γ', Δ', Ε'	20	10	50%
Ιερά Ιστορία Τμήμα Β'	25	8	68%
Ιερά Κατήχησις Τμήμα Γ' υπό Α. Κοραή	15	6	60%
Χριστιανικόν Εγχειρίδιον υπό	35	20	42,86%

²⁷⁹ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική ...ό. π.*, σ. 233.

²⁸⁰ Π. Κλάδος, *Εκκλησιαστικά και Εκπαιδευτικά, ήτοι νόμοι, διατάγματα, εγκύκλιοι, οδηγίαι κλπ αποβλέποντα εις την εκκλησίαν και την δημόσιαν εκπαίδευσιν εν Ελλάδι*, εκ του Τυπογραφείου Ιωάννου Αγγελοπούλου, Αθήναι 1860, σσ. 565 – 566, 687 – 688.

Δαρβάρεως			
Στοιχειώδης Αριθμητική δια τους προχωρημένους μαθητάς υπό Β. Π. Β.	40	30	25%
Ψυχολογία προς διδασκαλίαν των παιδων	30	15	50%
Στοιχεία μαθηματικής Γεωγραφίας υπό Ι. Π. Κ.	50	30	40%
Στοιχειώδεις Αλφαβητάριον της Γαλλικής γλώσσης υπό Δ. Σ. Β.	75	50	33,33%
Πίνακες Αναγνώσεως 80 τον αριθμών	20.000	900	95,5%
Πίνακες Αριθμητικής υπό Ι. Δραΐκη	15000	1000	93,3%
Πίνακες Γραμματικής της λαλούμενης γλώσσης υπό Γ. Μανούση	500	400	20%

Πηγή: Π. Κλάδος, Εκκλησιαστικά και Εκπαιδευτικά, ήτοι νόμοι, διατάγματα, εγκύκλιοι, οδηγίαι κλπ αποβλέποντα εις την εκκλησίαν και την δημόσιαν εκπαίδευσιν εν Ελλάδι, Αθήναι 1860, σσ. 588 – 590 και 592 - 594· επεξεργασία Χ. Δεληγιάννη στο: *Η εκπαιδευτική πολιτική στην Β' Οθωνική περίοδο [1843/44 -1862]*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2016, σσ. 237 – 238.

Ο Υπουργός Γεώργιος Ψύλλας έθεσε στον Όθωνα το ζήτημα των πολλαπλών καθηκόντων που αναλάμβανε ο Γενικός Γραμματέας και των δυσκολιών που επέφερε αυτό στο έργο του, με έγγραφό του στις 17 Φεβρουαρίου του 1855²⁸¹. Εκεί, πρότεινε την αναδιάρθρωση της εσωτερικής υπηρεσίας του υπουργείου αλλά και την μείωση αρμοδιοτήτων και καθηκόντων του Γενικού Γραμματέα.

Το Υπουργείο Εκκλησιαστικών και Δημόσιας Εκπαιδεύσεως είχε χωρισθεί σε δύο τμήματα: α) στο «Εκκλησιαστικό Τμήμα» και β) στο «Εκπαιδευτικό Τμήμα». Η λειτουργία του δεύτερου πραγματοποιούνταν με τη συνδρομή τριών γραφείων: α) του *Γραφείου* της ανώτερης εκπαίδευσης, β) του *Γραφείου* της δημοτικής εκπαίδευσης και γ) του *Γραφείου* της αρχαιολογικής υπηρεσίας, που, ταυτόχρονα, συνεργάζονταν και με το *Γραφείο* του πρωτοκόλλου και της διεκπεραίωσης, το *Γραφείο* καταχώρησης και το *λογιστικό γραφείο*²⁸². Στο *λογιστικό γραφείο* γινόταν η καταγραφή κληροδοτημάτων και πιστώσεων σε ένα ειδικό βιβλίο²⁸³. Με το Β. Δ. του 1855 «περί διοργανισμού της εσωτερικής υπηρεσίας του επί των Εκκλησιαστικών κτλ. Υπουργείου και των χρεών του παρ' αυτών Γενικού Γραμματέως» τα καθήκοντα του Γενικού Γραμματέως ορίσθηκαν ως εξής: η διεύθυνση του Εκπαιδευτικού Τμήματος και του Γραφείου Ανώτερης Εκπαίδευσης, και ειδικότερα, η απόδοση καθηκόντων στα διάφορα τμήματα ή γραφεία και η εποπτεία τους, ο έλεγχος τήρησης του ωραρίου των υπαλλήλων του Υπουργείου και η χορήγηση αδειών, η σύγκληση συσκέψεων κατά την κρίση του για τρέχοντα ζητήματα, και, τέλος, η υπογραφή «κατ' εντολήν του υπουργού» συγκεκριμένων εγγράφων με πληροφορίες από και προς το κοινό, προϋπολογισμούς, απολογισμούς και γνωμοδοτήσεις σε άλλες αρχές και υπηρεσίες²⁸⁴.

Ο Υπουργός Χ. Χριστόπουλος σε γενική του έκθεση το 1856 κάνει λόγο για τα θετικά αποτελέσματα της εφαρμογής της αλληλοδιδασκτικής

²⁸¹ ΓΑΚ, Οθωνικό Αρχείο – Υπουργείο Παιδείας, φ. 70 (Έκθεσις 1855 – 1856), αρ. εγγρ. 140, 17 Φεβρουαρίου 1855.

²⁸² Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική ...ό. π.*, σ. 127.

²⁸³ ΓΑΚ, Οθωνικό Αρχείο – Υπουργείο Παιδείας, φ. 70 (Έκθεσις 1855 – 1856), αρ. εγγρ. 141, 17 Φεβρουαρίου 1855, σσ. 1 – 2. Π. Κλάδος, *Εκκλησιαστικά και Εκπαιδευτικά, ...ό. π.*, σ. 662.

²⁸⁴ ΓΑΚ, Οθωνικό Αρχείο – Υπουργείο Παιδείας, φ. 70 (Έκθεσις 1855 – 1856), αρ. εγγρ. 141, 17 Φεβρουαρίου 1855, σσ. 3 – 5.

μεθόδου στην εκπαιδευτική λειτουργία, ήδη από τα πρώτα έτη της Επανάστασης, παρόλο που την περίοδο της Αναρχίας (Σεπτέμβριος 1831 – Δεκέμβριος 1832), εξαιτίας της πολιτικής και οικονομικής κατάστασης, τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία της Ελλάδας ήταν μόνον εξήντα (60)²⁸⁵.

Ο εκπαιδευτικός χάρτης, όπως διαμορφώθηκε περίπου μία εικοσαετία μετά τον νόμο του 1834, περιλάμβανε Γραμματοδιδασκαλεία, Αλληλοδιδασκτικά, Ελληνικά και Γυμνάσια (βλ. πίνακα 2). Μόνο το σύνολο των αλληλοδιδασκτικών εκπαιδευτικών καταστημάτων για το σχολικό έτος 1855 – 1856 είναι τετρακόσια πενήντα (450), δημόσια και ιδιωτικά, αρρένων και θηλέων. Αυτό συνεπάγεται αύξηση 650% από τον αριθμό των αλληλοδιδασκτικών σχολείων την περίοδο της Αναρχίας. Η αλληλοδιδασκτική μέθοδος απαιτούσε πολύ λιγότερο αριθμό δασκάλων και γι' αυτό και ο αριθμός των αλληλοδιδασκτικών σχολείων είναι ο μεγαλύτερος. Είναι εμφανές, επίσης, ότι το ποσοστό των αρρένων που φοιτούσαν σε όλες τις σχολικές βαθμίδες είναι, κατά πολύ, μεγαλύτερο από το αντίστοιχο ποσοστό των θηλέων. Από τον πίνακα μπορούμε να διαπιστώσουμε πως οι μαθητές που προβιβάζονταν κυμαίνονταν περίπου περίπου στο μισό από το μαθητικό δυναμικό, τόσο στα Ελληνικά Σχολεία όσο και στα Γυμνάσια.

Από τα δεδομένα του πίνακα εύκολα μπορεί να εξαχθεί το συμπέρασμα πως ο ελληνικός λαός άρχισε να δίνει πολύ μεγαλύτερη βαρύτητα στην μόρφωση της νέας γενιάς, και, πιθανότατα, υπήρχε η άποψη πως ένα καλό μορφωτικό επίπεδο ισοδυναμεί με την αύξηση των πιθανοτήτων κοινωνικής ανέλιξης. Ακόμα, παρατηρείται και μεγάλος αριθμός γονεοσυντήρητων σχολείων, γεγονός που δηλώνει, παρόλο που το κράτος έκανε προσπάθειες να μειώσει τον κρατικό προϋπολογισμό έχοντας όσο το δυνατόν λιγότερους εκπαιδευτικούς, πολλοί Έλληνες γονείς επέλεξαν να χρηματοδοτήσουν οι ίδιοι την εκπαίδευση των παιδιών τους.

²⁸⁵ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση ... ό. π.*, σ. 93.

ΠΙΝΑΚΑΣ 2
ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΩΝ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΙΔΡΥΜΑΤΩΝ ΑΝΑ ΤΗΝ
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΠΙΚΡΑΤΕΙΑ (1855 – 1856)

i) ΓΡΑΜΜΑΤΟΔΙΔΑΣΚΑΛΕΙΑ (ΓΟΝΕΟΣΥΝΤΗΡΗΤΑ)				
			ΜΙΚΤΑ	
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΟΛΕΙΩΝ			300	
ΜΑΘΗΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ			10.000	
ii) ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΑ				
			ΙΔΙΩΤΙΚΑ	
	ΑΡΡΕΝΩΝ	ΘΗΛΕΩΝ	ΑΡΡΕΝΩΝ	ΘΗΛΕΩΝ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΟΛΕΙΩΝ	357	52	29	12
ΜΑΘΗΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ	30520	4754	4580	1743
iii) ΕΛΛΗΝΙΚΑ				
			ΙΔΙΩΤΙΚΑ	
	ΑΡΡΕΝΩΝ	ΘΗΛΕΩΝ	ΑΡΡΕΝΩΝ	
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΟΛΕΙΩΝ	80	5	8	
ΜΑΘΗΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ	4224 (2166) 441*	480 (300) 50*	288 (169) 69*	
iv) ΓΥΜΝΑΣΙΑ				
ΔΗΜΟΣΙΑ		ΙΔΙΩΤΙΚΑ		
		ΡΙΖΑΡΕΙΟΣ	ΑΘΗΝΩΝ	ΕΡΜΟΥΠΟΛΕΩΣ
ΑΡΙΘΜΟΣ ΣΧΟΛΕΙΩΝ	7	1	1	2 (**)
ΜΑΘΗΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ	1031 (533) 87*	33 (21) 11*	25 (19) 4*	93 (61)

Πηγή: Αρχείον Γ. Βλαχογιάννη, Κυτίον Δ 55, Υπουργείον Παιδείας

ΣΗΜ: Ο αριθμός σε παρένθεση δηλώνει τους μαθητές που προβιβάστηκαν.

Ο αριθμός με αστερίσκο δηλώνει τους μαθητές που απολύθηκαν.

Ο αριθμός με δύο αστερίσκους πρόκειται για τα Εκπαιδευτήρια Ν. Βαλέττα και Π. Αντωνιάδη.

Ο Υπουργός Χ. Χριστόπουλος, στη γενική του έκθεση, έκανε λόγο για αναθεώρηση του Οδηγού της Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου από ειδικούς επιστήμονες, για νέα σχολικά εγχειρίδια, για την έγκαιρη καταβολή των μισθών αλλά και για την τήρηση της υποχρεωτικής εκπαίδευσης²⁸⁶. Στόχευε στην βελτίωση των εκπαιδευτικών ζητημάτων μέσα από συγκεκριμένες αλλαγές που θεωρούσε απαραίτητες και στη διαμόρφωση και εγκαθίδρυση στις συνειδήσεις των πολιτών του τρίπτυχου *παιδεία, θρησκεία, δικαιοσύνη*, αλλά και στην πνευματική ανάπτυξη μεγάλου μέρους της κοινωνίας μέσω της εκπαίδευσης.

2. Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση

Το υπερκείμενο επίπεδο σπουδών μετά την πρωτοβάθμια εκπαίδευση ήταν η δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η οποία είχε οργανωθεί σε δύο κύκλους – *Ελληνικά Σχολεία και Γυμνάσια* – με το Β. Δ. «περί του κανονισμού των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων» που εκδόθηκε στις 31 Δεκεμβρίου 1836/12 Ιανουαρίου 1837²⁸⁷. Το Β. Δ. αυτό αποτελείτο από 125 άρθρα τα οποία, στο σύνολό τους, ρύθμιζαν τη λειτουργία τόσο των Ελληνικών Σχολείων όσο και των Γυμνασίων, το ωρολόγιο πρόγραμμά τους, τις προαγωγικές εξετάσεις, τη διδακτέα ύλη, το διορισμό των διδασκάλων, το αντικείμενο των σχολικών εφορειών και, φυσικά, την εποπτεία από την Γραμματεία των Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδύσεως. Τα Ελληνικά Σχολεία δέχονταν τους αποφοίτους του δημοτικού και τους προετοιμάζαν για την εισαγωγή τους στο Γυμνάσιο αλλά και στον κοινωνικό βίο, ενώ τα Γυμνάσια παρακολουθούσαν όσοι μαθητές επιθυμούσαν να εισαχθούν στο Πανεπιστήμιο²⁸⁸. Και οι δύο κύκλοι της δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ήταν βαθύτατα επηρεασμένοι από το βαυαρικό σύστημα δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης²⁸⁹.

²⁸⁶ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση ... ό. π.*, σ. 96.

²⁸⁷ ΕτΚ, φ. 87, (31.12.1836), σσ. 458 – 473.

²⁸⁸ Χ. Δελιγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική ...ό. π.*, σ. 303.

²⁸⁹ Α. Ραγκαβής, *Απομνημονεύματα*, τ. Β', Αθήνα 1895, σ. 32. Δ. Αντωνίου, *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833 – 1929)*, τ. Β', ΙΑΕΝ – ΓΓΝΓ, Αθήνα 1988, σ. 14.

Το Β. Δ. «περί του διοργανισμού και της τάξεως των μαθημάτων των Ελληνικών σχολείων και γυμνασίων», που εκδόθηκε την ίδια μέρα με το παραπάνω Β. Δ., έθετε ως στόχο την ίδρυση επιπλέον ομόλογων εκπαιδευτικών καταστημάτων και η συντήρηση των ήδη υπαρχόντων. Οι οικονομικοί πόροι για την εκπλήρωση του στόχου αυτού ανευρίσκονταν από τη χρηματοδότηση του δημοσίου ταμείου ή της τοπικής αυτοδιοίκησης, έτσι ώστε τα ιδρυόμενα εκπαιδευτικά καταστήματα να λειτουργούν και να αποδίδουν όσο το δυνατόν καλύτερα²⁹⁰.

Με το Β. Δ. «περί του διοργανισμού και της τάξεως των μαθημάτων των Ελληνικών σχολείων και γυμνασίων» δεν αποκλειόταν η πιθανότητα ίδρυσης ιδιωτικών σχολείων μίας και η φοίτηση των κοριτσιών²⁹¹ δεν είχε, ακόμη, λάβει ιδιαίτερης προσοχής. Επιπλέον, είχε γίνει προσπάθεια της Κυβέρνησης να μετακυλήσει μέρος των εξόδων που αφορούσαν στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση στους Διοικητές και στους Νομάρχες, στους δήμους και τα επαρχιακά συμβούλια²⁹², όπως έγινε και στην περίπτωση του Γυμνασίου της Σύρου²⁹³. Η παράλειψη αυτή καλύφθηκε με το Β. Δ. που εκδόθηκε στις 31 Δεκεμβρίου 1856 «περί Σχολείων και Γυμνασίων» και το οποίο καθιστούσε υποχρεωτική τη φοίτηση για το διάστημα ενός σχολικού έτους σε ένα από τα Γυμνάσια της ελληνικής επικράτειας τόσο για τους μαθητές όσο και για τις μαθήτριες των ιδιωτικών σχολείων (παραγρ. 92). Στην πραγματικότητα, βέβαια, δεν υπήρχε δυνατότητα να εφαρμοσθεί η οδηγία αυτή καθώς πλήρες ιδιωτικό εκπαιδευτήριο δεν υπήρχε στην Ελλάδα²⁹⁴.

Η υπ' αριθμ. 2250 εγκύκλιος που εκδόθηκε στις 28 Απριλίου του 1856 και είχε τίτλο «Οδηγίαι αφορώσαι την ακριβεστέραν εφαρμογήν διατάξεων των του κανονισμού των Γυμνασίων και Ελληνικών σχολείων» αποσκοπούσε στην μεταρρύθμιση του ιδρυτικού νόμου και η κατοχύρωση ομοιομορφίας των υπηρεσιακών βιβλίων κάθε Ελληνικού Σχολείου και κάθε

²⁹⁰ ΕτΚ, φ. 90, (31.12.1836), σσ. 486 – 487.

²⁹¹ Α. Λαμπράκη – Παγανού, *Η εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, Αθήνα 1988, σσ. 80 – 83, 89, 187 – 188. Σ. Ζιώγου – Καραστεργίου, *Η Μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830 – 1893)*, Αθήνα 1986, σσ. 74 – 76.

²⁹² ΓΑΚ, Οθωνικό Αρχείο – Υπουργείο Παιδείας, φ. 38 (Ελληνικά Σχολεία 1837 – 1849), αρ. εγγρ. 128, 16 Μαρτίου 1843 και Βασιλικό Διάταγμα [αρ. εγγρ. 129, 24 Μαρτίου 1843]

²⁹³ ΓΑΚ, Οθωνικό Αρχείο – Υπουργείο Παιδείας, φ. 37 (Γυμνάσια), αρ. εγγρ. 187, (πιθανόν 1844).

²⁹⁴ ΓΑΚ, Υπουργείο Παιδείας, φ. 58.

Γυμνασίου²⁹⁵. Για το λόγο αυτό, αποφασίσθηκε οι μαθητές να αποκτούν από το σχολείο, κατά περίπτωση, συγκεκριμένα πρότυπα πιστοποιητικά²⁹⁶. Συμπλήρωση του ιδρυτικού νόμου πραγματοποιήθηκε στις 19 Οκτωβρίου 1857 με την υπ' αριθμ. 6815 υπουργική εγκύκλιο «Οδηγία προς εφαρμογήν του εσωτερικού κανονισμού των Ελληνικών Σχολείων και Γυμνασίων» με τον καθορισμό της ανάγκης συγκρότησης ενάρετων πολιτών, και όχι απλά γραμματιζόμενων²⁹⁷, αλλά και της προτροπής προς τους εκπαιδευτικούς να δημιουργούν ένα κλίμα οικογενειακής θαλπωρής στους μαθητές²⁹⁸. Οι μαθητές ήταν υποχρεωμένοι να επιδεικνύουν αγάπη, σεβασμό και υπακοή προς τους εκπαιδευτικούς και να ανταποκρίνονται στα καθήκοντα που τους ανατίθονταν²⁹⁹. Δεν επιτρέπονταν οι παραπάνω από πέντε δικαιολογημένες απουσίες ανά μάθημα ενώ δεν μπορούσαν να φύγουν από την σχολική αίθουσα χωρίς να πάρουν πρώτα άδεια από τον εκπαιδευτικό.

Η Βουλή και η Γερουσία, ήδη από το 1845, είχαν αποφασίσει, σε κάθε πρωτεύουσα νομού³⁰⁰ να ιδρυθεί, εάν ήδη δεν υπήρχε, Γυμνάσιο με στόχο την, κατά το δυνατόν, μεγαλύτερη προσέλευση μαθητών στα Ελληνικά Σχολεία αλλά και την αύξηση του αριθμού των Ελληνικών Σχολείων³⁰¹. Οι οικονομικές δυσκολίες που αντιμετώπιζε σε όλους τους τομείς το ελληνικό κράτος δυσκόλευε σε μεγάλο βαθμό την άμεση ίδρυσή εκπαιδευτικών καταστημάτων δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης. Υπήρχε υποστήριξη του κράτους, σε οικονομικό επίπεδο, από τους δήμους, από μονές ή με κληροδοσίες για το σκοπό αυτό. Σύμφωνα με το Β. Δ. που εξέδωσε ο επί 1845 Υπουργός Ι. Κωλέττης ιδρύθηκαν δεκαπέντε (15) νέα Ελληνικά Σχολεία στο Γαλαξίδι, την Αταλάντη, τη Ναύπακτο, το Αγρίνιο, το Βάλτο, το Άργος, την Κορώνη, τη Μεσσήνη, τη Στεμνίτσα, τα Τρίκαλα, το Γύθειο, την Κάρυστο, την Κύθηνο, την Κέα και την Μύκονο. Το επόμενο Β. Δ. που αφορούσε ίδρυση κι άλλων Ελληνικών Σχολείων ήταν το «περί συστάσεως νέων Ελληνικών

²⁹⁵ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική ...ό. π.*, σσ. 304 – 305.

²⁹⁶ Π. Κλάδος, *Εκκλησιαστικά και Εκπαιδευτικά... ό.π.*, σσ. 393 – 396.

²⁹⁷ Σ. Παρίσης, *Ανωτέρα και Μέση Εκπαίδευσις... ό. π.*, σ. 307.

²⁹⁸ Δ. Αντωνίου, *Τα προγράμματα ... ό. π.*, σ. 149.

²⁹⁹ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική ...ό. π.*, σ. 306.

³⁰⁰ Χ. Μπαμπούνης, *Όψεις της τοπικής αυτοδιοίκησης στο ελληνικό κράτος*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2008, σσ. 128 – 129.

³⁰¹ *Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής*, τ. Δ', α' σύνοδος της πρώτης βουλευτικής περιόδου (18.8.1845 – 31.10.1845), εν Αθήναις 1845, σσ. 2057, 2059.

σχολείων» που εκδόθηκε στις 9 Σεπτεμβρίου 1846³⁰² και ουσιαστικά όριζε την προσθήκη άλλων τεσσάρων Ελληνικών Σχολείων, στα Μέγαρα, την Αίγινα, το Αίγιο και στη Σέριφο³⁰³.

Ήδη, στο άρθρο 3 του Β. Δ. του 1836/37 «περί κανονισμού των ελληνικών σχολείων και γυμνασίων», αφού στο αρθρ. 2³⁰⁴ είχε καθοριστεί ο σκοπός τους, γινόταν σαφές πως τα Ελληνικά Σχολεία θα αποτελούνταν από τρεις τάξεις και, σε περιπτώσεις όπου δεν υπήρχε η δυνατότητα, θα περιοριζόνταν στις δύο. Τα Γυμνάσια ήταν πάντοτε, εφόσον υπήρχαν, «συνενωμένα» με τα Ελληνικά Σχολεία. Στα αρθρ. 7 – 13³⁰⁵ γινόταν εκτενής περιγραφή του τρόπου διδασκαλίας και των διδασκόμενων μαθημάτων³⁰⁶. Στη συνέχεια, στα άρθρα 14 - 18³⁰⁷ γίνεται λόγος για τις ημέρες λειτουργίας των εκπαιδευτικών ιδρυμάτων, τις ώρες διδασκαλίας, τις αργίες και το διάστημα διακοπής των μαθημάτων. Πιο συγκεκριμένα, το σχολικό έτος χωρίζεται σε δύο εξάμηνα: α) το χειμερινό, από 3/15 Σεπτεμβρίου έως 15/27 Φεβρουαρίου, και β) το εαρινό, από 1/13 Μαρτίου έως 3/15 Ιουλίου. Ειδικότερα, οι παραδόσεις των μαθημάτων κατά το χειμερινό εξάμηνο διαρκούν 8 με 2 μετά το μεσημέρι, ενώ του εαρινού εξαμήνου 7 με 3 το απόγευμα, επομένως τα μαθήματα χωρίζονταν σε πρωινούς και απογευματινούς κύκλους. Κάθε Τετάρτη και Σάββατο δεν υπάρχουν απογευματινά τμήματα. Τις μέρες αυτές, όπως και ενδιάμεσα στους κύκλους μαθημάτων, μαθητές έπρεπε να κάνουν γυμναστική³⁰⁸. Τα σχετικά με τις προαγωγικές εξετάσεις περιλαμβάνονται στα αρθρ. 24 - 27³⁰⁹ κάνοντας σαφείς τις προϋποθέσεις προαγωγής των μαθητών σε ανώτερη τάξη, επανεξέτασής τους ή, ακόμα και, η αποπομπή τους από στο σχολείο εάν, για

³⁰² ΕτΚ, φ. 32, (30.12.1846), σ. 130.

³⁰³ Χ. Δεληγιάννης, *Η εκπαιδευτική πολιτική... ό. π.*, σ. 309.

³⁰⁴ ΕτΚ, φ. 87, (31.12.1836), σ. 458.

³⁰⁵ ΕτΚ, φ. 87, (31.12.1836), σσ. 459 – 460.

³⁰⁶ Αυτά ήταν η διδασκαλία αρχαίας ελληνικής και νέας ελληνικής «μετά παραλληλισμού», η Ιερά Ιστορία και Κατήχηση, η Γεωγραφία και Γενική Ιστορία, η Αριθμητική, η Καλλιγραφία, τα Στοιχεία Φυσικής, η Φυσική Ιστορία, η Μουσική και η Ζωγραφική, και, μόνο για όσους σκόπευαν να συνεχίσουν στο Γυμνάσιο, τα Γαλλικά και τα Λατινικά. Με επιπρόσθετα αντικείμενα, όπως μεσαιωνική και νεότερη ελληνική ιστορία και αριθμητική, γινόταν προσπάθεια να αποκτήσουν οι μαθητές ένα πολύ καλό επίπεδο γνώσεων [Μ. Νικολακάκη, *Ο εκσυγχρονισμός της διδασκαλίας των Μαθηματικών στο Ελληνικό Δημοτικό Σχολείο: παιδαγωγικές αρχές, αναλυτικά προγράμματα και διδακτικές προσεγγίσεις*, εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2003, σσ. 79 – 85].

³⁰⁷ ΕτΚ, φ. 87, (31.12.1836), σσ. 460 – 461.

³⁰⁸ Δ. Αντωνίου, *Τα προγράμματα ...ό. π.*, σ. 87, 90.

³⁰⁹ ΕτΚ, φ. 87, (31.12.1836), σ. 461.

παράδειγμα, κάποιος μαθητής έπρεπε να επαναλάβει παραπάνω από δύο φορές την ίδια τάξη.

Στο πέμπτο τμήμα του Β. Δ., «περί των διδασκάλων των ελληνικών σχολείων», ορίζεται ως απαραίτητη προϋπόθεση για τους διδασκάλους των ελληνικών σχολείων να έχουν αποφοιτήσει από Γυμνάσιο και να έχουν εξασκηθεί στη διδασκαλία είτε σε Ελληνικό Σχολείο είτε σε ιδιωτικό σχολείο όπου πραγματοποιούνται τα αντίστοιχα μαθήματα. Μάλιστα, υποβάλλονταν υποχρεωτικώς σε εξετάσεις για να αποδείξουν τις γνώσεις τους, προφορικώς και γραπτώς, στην ολομέλεια των καθηγητών του Γυμνασίου και του Γυμνασιάρχη. Ο μισθός του διδασκάλου α' τάξεως ανερχόταν στις 120 δρχ. το μήνα, του διδασκάλου β' τάξεως 150 δρχ. και γ' τάξεως 180 δρχ.. Υπεύθυνη για το διορισμό αλλά και την απόλυση των διδασκάλων είναι η Γραμματεία Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως (αρθρ. 39). Σε κάθε Ελληνικό Σχολείο ήταν απαραίτητο να υπάρχει θέση για ένα Σχολάρχη και τρεις διδασκάλους της ελληνικής γλώσσας και των λοιπών μαθημάτων, όμως, συνήθως, αυτές οι θέσεις κατά την Οθωνική περίοδο, έμεναν σε κάποιο ποσοστό κενές³¹⁰.

Ο θεσμός των υποτροφιών θεσμοθετήθηκε επί Όθωνα, το έτος 1836 χωρίς αυτό να σημαίνει πως είχε και άμεση εφαρμογή³¹¹. Ύστερα από δύο έτη, το 1838, ο Γ. Γλαράκης, Υπουργός Εκκλησιαστικών και Δημοσίας Εκπαιδεύσεως, έθεσε με πρότασή του προς σχεδιασμό έναν «οργανισμό περί υποτροφιών» ο οποίος είναι συστηματικός³¹². Σύμφωνα με τον οργανισμό που προτάθηκε, υπότροφοι θα ήταν νέοι ευφυείς και φιλόπονοι και άρρενα τέκνα όσων υπηρέτησαν την πατρίδα³¹³. Αυτοί, θα χωρίζονταν σε τέσσερις κατηγορίες: α) υπότροφοι κληρικοί (30) με μηνιαία σύνταξη 45 δρχ., β) υπότροφοι των Γυμνασίων (33) με μηνιαία σύνταξη 30 δρχ., γ) υπότροφοι των Ελληνικών Σχολείων (33) με μηνιαία σύνταξη 20 δρχ. και δ) υπότροφοι με μισό μηνιαίο μισθό (50) με μηνιαία σύνταξη 15 δρχ.. Στην περίπτωση των αριστεύσαντων μαθητών, εκτός από τις κρατικές υποτροφίες, διαμοιράζονταν και οι τόκοι κληροδοσιών. Υποχρέωση των υποτρόφων Ελληνικών Σχολείων και Γυμνασίων ήταν, με το πέρας των σπουδών τους, να διδάξουν σε

³¹⁰ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση ... ό. π.*, σ. 111.

³¹¹ ΓΑΚ, *Αρχείο Βλαχογιάννη* (Δ61), «Σχολικά 1833 – 1880», εγγρ. 59, 28 Οκτωβρίου 1838.

³¹² Ό. π.

³¹³ Π. Γαλάνης, *Η Εκπαίδευση στην...ό. π.*, σ. 87.

Ελληνικό Σχολείο για τουλάχιστον τρία έτη. Σε αντίθετη περίπτωση, επέστρεφαν το ποσό που τους είχε χορηγηθεί.

Ο Υπουργός Παιδείας Χ. Χριστόπουλος το 1855 στη γενική του έκθεση «περί την Ελλάδι Μέσης Εκπαιδεύσεως» με παραλήπτη τον Όθωνα έδινε σαφή εικόνα της δημόσιας εκπαιδεύσεως για το διάστημα από το 1829 έως και το 1855, το οποίο διακρίνεται σε τέσσερις υποπεριόδους: i) την πρώτη υποπερίοδο σηματοδοτεί η ίδρυση και λειτουργία του Κεντρικού σχολείου³¹⁴ στην Αίγινα και δεν υπήρχαν αρκετά δεδομένα για εξαγωγή στοιχείων. ii) η δεύτερη υποπερίοδος διήρκησε από το 1833 έως το 1835, οπότε και έγινε η σύσταση του Γυμνασίου και του Ελληνικού Σχολείου Ναυπλίου, και Ελληνικά Σχολεία στην Αθήνα, τη Σύρο, την Τρίπολη, τη Σπάρτη, την Καλαμάτα, την Πάτρα, την Άμφισσα, τη Λαμία, τη Χαλκίδα, την Ύδρα, την Τήνο και την Σίφνο. iii) η τρίτη υποπερίοδος, που είναι και η μακροβιότερη, εκτείνεται από το 1836 έως και το 1849, κατά την οποία ιδρύθηκαν πολλά Ελληνικά Σχολεία τριών τάξεων, το Γυμνάσιο Πατρών αλλά και πολλά Ελληνικά με μία ή δύο τάξεις ανά επικράτεια. iv) η τέταρτη υποπερίοδος διήρκησε πέντε έτη, από το 1850 έως και το 1855, κατά την οποία παρατηρήθηκε σημαντική αύξηση στα Ελληνικά Σχολεία, όπως και στα Γυμνάσια, καθώς και αύξηση στα χρηματικά ποσά που δίνονταν από το κράτος υπέρ της εκπαιδεύσεως³¹⁵.

³¹⁴ Ι. Κόκκωνας, *Οι μαθητές του Κεντρικού Σχολείου (1830 – 1834)*, Ι. Α. Ε. Ν./ΓΓΝΓ, αρ. 31, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1997, σσ. 17 – 35.

³¹⁵ Γ. Γ., Κωνσταντοπούλου, *Η εκπαίδευση ... ό. π.*, σ. 111.

ΜΕΡΟΣ Γ'

ΣΧΟΛΕΙΑ ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΟΥΣ ΚΑΤΑΡΤΙΣΗΣ ΣΤΗ ΣΕΡΙΦΟ

Κατά τη διάρκεια της οθωμανοκρατίας, η εκπαίδευση των μαθητών λάμβανε χώρα από ιδιωτικούς δημοδιδασκάλους σε «κοινά σχολεία», «γραμματοδιδασκαλεία», ή και «γονεοσυντήρητα σχολεία», όπου γινόταν χρήση εκκλησιαστικών κειμένων για την εκμάθηση γραφής, ανάγνωσης και στοιχείων αριθμητικής³¹⁶. Σε όλη τη διάρκεια του Αγώνα πραγματοποιείτο διδασκαλία στο νησί της Σερίφου, κατά πάσα πιθανότητα, σε κοινό σχολείο, και η καταβολή των μισθών των διδασκάλων γινόταν από τους γονείς των μαθητών. Άλλωστε, τα κοινά σχολεία εμφανίζονταν ή διατηρούνταν, όπου τα αλληλοδιδασκτικά υπολειπορούσαν, όταν δεν υπήρχαν κατάλληλες υποδομές για τη στέγασή τους ή και όταν υπήρχε παντελής τους έλλειψη³¹⁷. Ο δημογέροντας Λιβάνιος είχε αναλάβει τα χρέη ιδιαίτερου διδασκάλου, όταν στη Σερίφο δεν υπήρχε άλλο σχολείο³¹⁸.

Στα μέσα της τρίτης δεκαετίας του 19^{ου} αιώνα ο Dutrône επισκέφθηκε τη Σερίφο και κατέγραψε το διδακτικό προσωπικό των υπαρχόντων σχολείων³¹⁹, το έτος ιδρύσεως εκάστοτε σχολείου αλλά και το μορφωτικό επίπεδο των κατοίκων. Η καταγραφή σχετικά με το διδακτικό προσωπικό πραγματοποιήθηκε την 1^η Μαΐου του 1828³²⁰ και αφορούσε το κοινό, το αλληλοδιδασκτικό και το ελληνικό σχολείο της Σερίφου για τη χρονική περίοδο από το 1821 έως το 1828. Στο κοινό σχολείο διδάσκαλος ήταν ο εγχώριος Δημήτριος Νικόλας, ετών σαράντα (40), πρωτόπαπας, στο Αλληλοδιδασκτικό Σχολείο ο Γεώργιος Ψαραύτης, ετών είκοσι τεσσάρων (24), καταγόμενος εκ Σίφνου, λαϊκός και στο Ελληνικό Σχολείο δίδασκε ο Λουκάς Λιβάνιος, ετών πενήντα (50), λαϊκός, με καταγωγή εκ Σερίφου. Ειδικότερα, ο Λουκάς Λιβάνιος είναι ο Ελληνοδιδάσκαλος το 1825³²¹. Το 1826 τον διαδέχθηκε ο Γεώργιος

³¹⁶ Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την ...ό. π.*, σ. 220.

³¹⁷ Ε. Μπελιά, *Η εκπαίδευσις εις την Λακωνίαν και την Μεσσηνίαν κατά την καποδιστριακή περίοδον (1828 – 1832)*, ιδιωτική έκδοση, Δεκέμβριος 1970, σσ. 25, 90, 117.

³¹⁸ ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκείας, φ. 22, Σχολικά, 20.12.1829.

³¹⁹ Η. Α. Dutrône.

³²⁰ Α. Κορδατζή – Πρασσά, *Η εκπαίδευση στις Κυκλάδες κατά την καποδιστριακή περίοδο (1828 – 1832)*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1996, σσ. 39 – 40.

³²¹ ΓΑΚ, Α. Γ., Υπουργείον Θρησκείας, φ. 1 – 17.

Ψαραύτης³²² ο οποίος διέμεινε εκτελώντας τα χρέη του δημοδιδασκάλου έως και τον Σεπτέμβριο του 1828³²³. Η πολιτική σχετικά με την εκπαίδευση και την σύσταση αλληλοδιδασκικών ήταν καίριας σημασίας για τον κρατικό μηχανισμό και, για το λόγο αυτό, ο αριθμός των κοινών σχολείων είχε μειωθεί κατακόρυφα και από το 1829 αυξήθηκαν τα αλληλοδιδασκικά³²⁴. Πράγματι, στη Σερίφο το 1829 λειτούργησαν δύο αλληλοδιδασκικά σχολεία. Το έτος ιδρύσεως των σχολείων καταγράφεται το 1813³²⁵ για το κοινό σχολείο και το 1825 για το ελληνικό σχολείο³²⁶. Όσον αφορά την μόρφωση των κατοίκων, ο Dutrône κατέγραψε πως εκατόν εξήντα (160) κάτοικοι γνώριζαν ανάγνωση, σαράντα (40) γραφή, σαράντα (40) αριθμητική και δύο με τρεις ελληνική φιλολογία. Μάλιστα, μερικοί είχαν γνώσεις Ιταλικών τη στιγμή που το μαθητικό δυναμικό του νησιού από το 1826 έως το 1827 ήταν 32 μαθητές³²⁷. Σχετικά με τη μέθοδο διδασκαλίας που χρησιμοποιήθηκε στα σχολεία, είναι γνωστό ότι στο Ελληνικό χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος του Κλεόβουλου, σύμφωνα με τα στοιχεία, από το 1828, όπως και στο ένα αλληλοδιδασκικό (από την ίδρυσή του), ενώ στο άλλο αλληλοδιδασκικό χρησιμοποιήθηκε η μέθοδος Lancaster(από το 1829)³²⁸. Τα μαθήματα που διδάσκονταν στα αλληλοδιδασκικά σχολεία είναι γραφή, ανάγνωση, αριθμητική και χριστιανική διδασκαλία³²⁹.

Τον Αύγουστο του 1828, ο Έκτακτος Επίτροπος των Βορείων Κυκλάδων Κωνσταντίνος Μεταξάς, απέστειλε γράμμα προς τους Δημογέροντες της Σερίφου, Λογοθέτη Γρυππάρη, Λουκά Θεοδ. Λιβάνιος και Νικόλαο Θεοδ. Λιβάνιο, καθιστώντας σαφές ότι είναι απαραίτητο να ενημερωθεί η Κυβέρνηση τόσο για το πλήθος των μοναστηριών και τα εισοδήματά τους, αλλά και να υπάρξει μέριμνα για τη σύσταση και την διατήρηση της λειτουργίας σχολείων της αλληλοδιδασκικής και της στοιχειώδους διδασκαλίας³³⁰. Ο Κωνσταντίνος Μεταξάς ζήτησε να ορισθεί επιτροπή από τους Χριστόδ. Αλεξάνδρου, Απόστολο Δεφά και Αναστάσιο

³²² Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την ...ό. π.*, σ. 82.

³²³ Α. Κορδατζή – Πρασά, *Η εκπαίδευση στις ...ό. π.*, σ. 256.

³²⁴ *Ο. π.*, σ. 68.

³²⁵ Η. Α. Dutrône.

³²⁶ Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την ...ό. π.*, σ. 89.

³²⁷ ΓΑΚ, Α. Γ., Υπουργείον Θρησκείας, φ. 1 – 17.

³²⁸ Α. Κορδατζή – Πρασά, *Η εκπαίδευση στις ...ό. π.*, σ. 155.

³²⁹ Η. Α. Dutrône, σσ. 7 – 8.

³³⁰ ΓΑΚ, Γεν. Γραμματεία, φ. 131, έγγρ. 46.

Λιβάνιο, η οποία θα είχε καθήκον να σχεδιάσει το μέρος όπου θα μπορούσαν να συσταθούν σχολεία και, κυρίως, εκείνο της αλληλοδιδασκτικής μεθόδου. Ανατέθηκε, επίσης, στην Επιτροπή να σκεφθεί από ποιους πόρους θα μπορούσαν τα σχολεία να διατηρούνται, να ενημερώσει τη δημογεροντία της Σερίφου και αυτή με τη σειρά της, τον Έκτακτο Επίτροπο προκειμένου αυτός να πράξει τα δέοντα.

Το νησί της Σερίφου το Σεπτέμβριο του 1829 είχε δύο αλληλοδιδασκτικά σχολεία με διδασκάλους τον Γεώργιο Ν. Πρωτοπαπά, εκ Σερίφου, και τον Δημήτριο Σπυρ. Βιτάλη (πιθανώς Σιφνιό και αυτόν), οι οποίοι με επιστολή τους, στις 23 του ίδιου μήνα, προς την επιτροπή του Ορφανοτροφείου Αίγινας για να ζητήσουν τα αναγκαία για τα σχολεία που υπηρετούσαν³³¹. Οι διδάσκαλοι είχαν ενημερωθεί νωρίτερα από τον κ. Νικητόπουλο, διευθυντή της αλληλοδιδασκτικής στο Ορφανοτροφείο Αίγινας, για την σύνθεση και έκδοση αλληλοδιδασκτικών πινάκων της ανάγνωσης και της αριθμητικής και επιθυμούσαν να αποσταλούν και στα αλληλοδιδασκτικά σχολεία της Σερίφου αντίστοιχοι, μιας και οι ελλείψεις σε αυτά ήταν πάντα πολλές. Οι νέοι που μαθήτευαν στα σχολεία αυτά ήταν στο σύνολο εκατό (100) και οι διδάσκαλοι προέτρεψαν την επιτροπή του Ορφανοτροφείου Αίγινας να αποστείλει κατά την κρίση της, έχοντας ενημερωθεί για το πλήθος των μαθητών, όσους πίνακες θεωρεί απαραίτητους. Για να φθάσουν οι πίνακες στο νησί της Σερίφου θα έπρεπε να σταλούν πρώτα στον Χριστόδουλο Αλεξάνδρου, γραμματέως της δημογεροντίας της Ύδρας, ο οποίος θα φρόντιζε και για την παραλαβή τους από τους διδασκάλους. Οι διδάσκαλοι, αλλά και η νεολαία του νησιού, που θα ωφελούνταν ποικιλοτρόπως από τη δωρεά αυτή, ένιωθαν και εξέφραζαν την ευγνωμοσύνη τους με ευχαριστίες στη συγκεκριμένη επιστολή.

Η δημογεροντία της Σερίφου, αποτελούμενη από τους Λογοθέτη Γρυπάρη, Λουκά Θρ. Λιβάνιο και Νικόλαο Θρ. Λιβάνιο, απέστειλε στις 4 Ιανουαρίου του 1830 επιστολή προς τον Έκτακτο Επίτροπο των Βορείων Κυκλάδων³³², στην οποία πιστοποιούσε ότι τα σχολεία που υπήρχαν τη εκείνη τη χρονική στιγμή στο νησί ήταν τρία: το ελληνικό και δύο αλληλοδιδασκτικά. Επομένως, λειτουργούσαν δύο αλληλοδιδασκτικά σχολεία στο νησί. Οι μαθητές του ελληνικού σχολείου ήταν τριάντα (30) ενώ των αλληλοδιδασκτικών τριάντα

³³¹ ΓΑΚ, Υπουργ. Θρησκ., φ. 19, Σχολικά, 1829.

³³² ΓΑΚ, Υπ. Παιδ., φ. 24, 1830.

εννέα (39) και εξήντα τρεις (63), σύμφωνα με τους καταλόγους που εσωκλείονταν³³³. Στα αλληλοδιδασκτικά οι μαθητές ήταν οι παρατιθέμενοι στους πίνακες 3 και 4:

ΠΙΝΑΚΑΣ 3

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ, ΕΝ ΣΕΡΙΦΩ ΜΕΡΙΚΗ ΣΧΟΛΗ (ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΟ) ΚΑΤΑ ΤΗ 10^Η ΝΟΕΜΒΡΙΟΥ 1829

α/α	Ονόματα	Γεννήτορες	(Προωνύμια) Επίθετα
1.	Αντώνιος	Φραζέκου	Κουζούπη
2.	Αντώνιος	Γεωργίου	Μαγουλά
3.	Αντώνιος	Εμμανουήλ	Δρογώση
4.	Αναστάσιος	Θεοδώρου	Λυμβαίου
5.	Μιχαήλ	Ιωάννου	Κόντε
6.	Ιωάννης	Αναγνώστου	Κουζούπη
7.	Θεόδωρος	Γεωργίου	Κόντε
8.	Γεράσιμος	Αλεξάνδρου	Λυμβαίου
9.	Βασίλειος	Νικολάου	Ρώτα
10.	Ιωάννης	Νικολάου	Ρώτα
11.	Ιωάννης	Γεωργίου	Υμεναίου
12.	Γεώργιος	Αναστασίου	Λυμβαίου
13.	Νικόλαος	Κωνσταντίνου	Βιτάλη
14.	Ιωάννης	Κωνσταντίνου	Βιτάλη
15.	Αγγελέτος	Αλεξάνδρου	Διενή
16.	Μιχαήλ	Νικολάου	Μποφιλίου
17.	Γαρύφαλλος	Γεωργίου	Οικονόμου
18.	Σταύρος	Στεφάνου	Μαγουλά
19.	Βασίλειος	Γεωργίου	Ρώτα
20.	Ιωάννης	Σπυριδώνου	Βιτάλη
21.	Νικόλαος	Θεοφίλου	Καταλιφός
22.	Κοσμάς	Νικολάου	Κυρίτζη
23.	Αθανάσιος	Ιωάννου	Λυμβαίου

³³³ Η καταγραφή των μαθητών των αλληλοδιδασκτικών σχολείων είχε πραγματοποιηθεί στις 10 Νοεμβρίου του 1829.

24.	Μαρίνος	Βασιλείου	Γρυπάρη
25.	Πέτρος	Αντωνίου	Ρεβύνθη
26.	Ιωάννης	Αντωνίου	Ρεβύνθη
27.	Γεώργιος	Αντωνίου	Ρεβύνθη
28.	Νικόλαος	Ιερέως	Λυμβαίου
29.	Αθανάσιος	Εμμανουήλ	Τζακώνου
30.	Κωνσταντίνος	Αναγνώστου	Σγουδραίου
31.	Ανδρέας	Ιωάννου	Ζαχαρία
32.	Εμμανουήλ	Αντωνίου	Μακρή
33.	Εμμανουήλ	Αντωνίου	Λυμβαίου
34.	Δημήτριος	Εμμανουήλ	Γούναρης
35.	Πέτρος	Παντελεήμονος	Λυμβαίου
36.	Δημήτριος	Φιλίππου	Λυμβαίου
37.	Ιωάννης	Μαρίνου	Αντωνάκη
38.	Γιάγκος	Αθανασίου	Μητροφάνη
39.	Γρηγόριος	Αθανασίου	Μητροφάνη
40.	Ζώρζος	Αντωνίου	Ρώτα
41.	Δημήτριος	Αντωνίου	Ρώτα
42.	Ιωάννης	Αντωνίου	Μουστάκα
43.	Ιωάννης	Εμμανουήλ	Τζάκωνα
44.	Γεώργιος	Δημητρίου	Κόντε
45.	Αναστάσιος	Αντωνίου	Χατζη Νικολάου
46.	Λεωνίδας	Αντωνίου	Ζατζη Νικολάου
47.	Γεώργιος	Πέτρου	Κόντε
48.	Δημήτριος	Ζέπου	Ζαχαρία
49.	Ιωάννης	Ζέπου	Ζαχαρία
50.	Νικόλαος	Σταμάτη	Κουζούπη
51.	Μάρκος	Νικολάου	Λυμβαίου
52.	Μαρία	Γερασίμου	Κατζαΐτη
53.	Νικόλαος	Γεωργίου	Λυμβαίου
54.	Ιωάννης	Ανδρέα	Συριανού
55.	Χαράλαμπος	Λαμπαδαρίου	-

56.	Κωνσταντίνος	Αντωνίου	Λυμβαίου
57.	Μιχαήλ	Νικολάου	Γραμματικής
58.	Ζαφείρης	Δημητρίου	Κόντε
59.	Ιωάννης	Αποστόλου	Δεφά
60.	Εμμανουήλ	Λουκά	Κόντε
61.	Ιωάννης	Θεοφίλου	Καταλιφού
62.	Γεώργιος	Εμμανουήλ	Χριστοδούλου
63.	Πέτρος	Παναγιώτου	Πρωτοπαπά
64.	Αντώνιος	Νικολάου	Κουζούπη
65.	Γεώργιος	Αποστόλου	Λυμβαίου

Πηγή: ΓΑΚ, Υπ. Παιδ., φ. 24, 1830.

Παρόλο που στην επιστολή της δημογεροντίας γίνεται λόγος για εξήντα τρεις (63) μαθητές, διαπιστώνεται πως ο κατάλογος περιέχει εξήντα πέντε (65) καταγεγραμμένους μαθητές στο ένα αλληλοδιδασκτικό σχολείο.

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ

α/α	Ονόματα κύρια	Γεννήτορες	Ονόματα Επίθετα
1.	Αναστάσιος	Αντωνίου	Ρώτας
2.	Ιωάννης	Αντωνίου	Ρώτας
3.	Γεώργιος	Νετάλε	Μποφίλιος
4.	Μόσχος	Νικολάου	Γαϊτάνος
5.	Θεόδωρος	Νικολάου	Λιβάνιος
6.	Χαράλαμπος	Νικολάου	Λιβάνιος
7.	Νικόλαος	Ιωάννου	Μαγουλάς
8.	Δημήτριος	Πέτρου	Πελοποννήσιος
9.	Μαρία	Ζαννή	Ζαρβιδάς
10.	Γεώργιος	Γεωργίου	Λιβάνιος
11.	Γεώργιος	Ιωάννου	Λιβάνιος
12.	Ανδρέας	Νικολάου	Πρωτοπαπάς
13.	Γεώργιος	Εμμανουήλ	Χριστόδουλος

14.	Μπατιστής	Βισέζου	Ρώτας
15.	Κωνσταντίνος	Γεωργίου	Λιβάνιος
16.	Σπυρίδων	Αθανασίου	Λιβάνιος
17.	Καλλιόπη	Βισέζου	Ρώτας
18.	Κωνσταντίνος	Σπυρίδωνος	Μποφίλιος
19.	Σπυρίδων	Σάββα	Μαγουλάς
20.	Γεώργιος	Σακελλαρίου	Μαγουλάς
21.	Θεόδωρος	Γεωργίου	Λιβάνιος
22.	Ιωάννης	Αποστόλου	Κόντες
23.	Μιχαήλ	Σάββα	Μαγουλάς
24.	Γεώργιος	Αποστόλου	Κόντες
25.	Ζαφείρης	Δημητρίου	Κόντες
26.	Ιωάννης	Μιχαήλ	Ντεμερτζής
27.	Ιωάννης	Υμεναίου	Μποφίλιος
28.	Εμμανουήλ	Πανάγου	Μουστάκας
29.	Αργυρή	Θεοδώρου	Μουστάκας
30.	Μαρία	Ιωάννου	Μαγουλάς
31.	Νικόλαος	Γεωργίου	Κόντες
32.	Εμμανουήλ	Ιωάννου	Λιερός
33.	Εμμανουήλ	Φραγκιά	Γρυπάρης
34.	Φραζέσκος	Σακελλίου	Ρώτας
35.	Ιωάννης	Φραζέσκος	Ρώτας
36.	Μπατίκος	Δημητρίου	Σαρτουβίνος
37.	Αθανάσιος	Π.	Πελοποννήσιος
38.	Ιωάννης	Εμμανουήλ	Πελοποννήσιος
39.	Κωνσταντίνος	Εμμανουήλ	Πελοποννήσιος

Πηγή: ΓΑΚ, Υπ. Παιδ., φ. 24, 1830.

Ο Ειρηνοδίκης Λουκάς Θρ. Λιβάνιος εκτελούσε και χρέη διδασκάλου, ελλείψει άλλου, ενώ στα αλληλοδιδασκτικά υπηρετούσαν οι Γεώργιος Νικολάου Πρωτοπαπάς και Δημήτριος Σπυρίδωνος Βιδάλης. Και οι τρεις είχαν καταγωγή από τη Σέριφο. Ενδεχομένως, την περίοδο που εξετάζεται, το ένα από τα δύο αλληλοδιδασκτικά ήταν *ιδιαίτερο* και όχι δημόσιο. Από τους

διδασκάλους των αλληλοδιδακτικών ο Πρωτοπαπάς είχε διδαχθεί τη μέθοδο του Κορκ και την ελληνική γλώσσα, ενώ ο Βιδάλης τη μέθοδο του Κλεοβούλου χωρίς να εντρυφήσει στην ελληνική γλώσσα, και οι δύο στην Σύρο.

Αναφορικά με τους οικονομικούς πόρους στους οποίους στηριζόταν η λειτουργία των σχολείων, η δημογεροντία γνωστοποιούσε ότι οι διδάσκαλοι πληρώνονταν από τους γονείς κάθε μαθητή ένα ποσό, ανάλογα με το τι μπορούσαν να προσφέρουν. Ορισμένοι, δεν είχαν δυνατότητα να δώσουν οποιοδήποτε ποσό, όσο ευτελές κι αν ήταν, με αποτέλεσμα ορισμένοι μαθητές να διδάσκονται χωρίς οι διδάσκαλοι να πληρώνονται για το έργο τους. Στη συνέχεια της επιστολής, η δημογεροντία παρέθετε προτάσεις για το πώς τα σχολεία θα διατηρούσαν αδιάκοπα τη λειτουργία τους και θα στελεχώνονταν καταλλήλως. Αρχικά, γινόταν λόγος για *«το ευμενές προς τους αδυνάτους όμμα της Κυβερνήσεως»* και προτείνεται, εάν επιθυμούσε, κάθε κάτοικος να καταθέτει ετησίως το 3% ή 4% από τα προϊόντα του υπέρ των σχολείων, όπως επίσης, και το 1/3 της περιουσίας των άκληρων που αποβίωναν. Επίσης, εάν υπήρχε μονοπώλιο με προϊόντα του νησιού, αυτό θα αύξανε την οικονομική ευμάρειά του και, συνεπώς, και τα χρηματικά ποσά υπέρ των σχολείων θα αυξάνονταν αντιστοίχως. Ακόμα, η δημογεροντία ανέφερε την ύπαρξη του μοναστηριού των Ταξιαρχών το οποίο θα μπορούσε να ενοικιάζεται φθάνοντας έως και το ποσό των δύο χιλιάδων γροσίων. Ο Ιερός Ναός τους Αγίου Αθανασίου στη Χώρα του νησιού, που είχε οικοδομηθεί το 1823, δεν θα μπορούσε να αξιοποιηθεί καθώς υπήρχε έλλειψη μέχρι και των απαραίτητων εκκλησιαστικών βιβλίων.

Από τη δημογεροντία δόθηκε έμφαση στην αναγκαιότητα της εκπαίδευσης και στην έντονη επιθυμία του νησιού να απολαύσει αυτό το αγαθό, παρόλο που δεν ήταν δυνατό να ανταποκριθούν στις οικονομικές υποχρεώσεις τους, ζητώντας τη συνδρομή των πλέον ευκατάστατων *«...διότι μη δυνάμενοι ούτοι διά την πτωχείαν των να αποστείλωσι τους παίδας των και τα των τούτων αναγκαία εις τα σχολεία των ευτυχών, θα μένωσι ως το πρότερον. Οι ευκατάστατοι όμως δύνανται να πράξωσι τούτο, αποστέλλοντας τους παίδας των με τα εφόδιά των, όπου τα σχολεία, και εκ τούτου δύναται να εισαχθή και ετέρα βοήθεια εις την πτωχήν Νήσον, διότι θα γίνεται και κάποιον εμπόριον μέσα εις αυτήν· και τούτου τελομένου, αναπληρούται βέβαια και ο*

θείος Νόμος «οι δυνατοί των αδυνάτων τα βάρη βαστάζοντες, αναπληρώσετον Νόμον του Θεού».».

Σε επιστολή προς τον Διοικητή Κέας, Θερμίων (Κύθνου) και Σερίφου εσωκλείεται και κατάλογος των βιβλίων στις 13 Ιανουαρίου του 1833³³⁴ που παρέλαβε το αλληλοδιδασκτικό σχολείο προς χρήση και παρατίθενται στον πίνακα 5. Η επιστολή στάλθηκε μετά από αίτηση του πληρεξουσίου Σερίφου Ι. Παπαδόπουλου για να παραλάβει τα βιβλία αυτά.

ΠΙΝΑΚΑΣ 5

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΒΙΒΛΙΩΝ ΔΙΑ ΤΟΥ ΑΛΛΗΛΟΔΙΔΑΚΤΙΚΟΥ

διά του Αλληλοδιδασκτικού	σώματα	τόμοι
οδηγός της Αλληλοδιδασκτικής μεθόδου	1	1
τα των τριών τμημάτων της ιεράς ιστορίας	15	15
κατήχησις της ελληνικής ιστορίας	2	2
αρχαιολογίαι ελληνικαί	2	2
μετάφραση της καινής διαθήκης	2	2
περίληψις του ιερού ευαγγελίου	5	5
θεωρία χριστιανική	1	1
αριθμητικά στοιχεία δια μαθηματικής	5	5
χριστοθήθεια Κομμητά	1	1
ονομαστικόν Κομμητά	1	1
Κατήχησις Κομμητά	1	1
αλφαβητάρι Κομμητά	6	6
	47	47
πίναξ αναγνώσεως	1	1
	48	48
Αβάκια	20	
Πετροκόνδυλα	100	

Πηγή: ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2659.

Στις 11 Μαΐου του 1833 η Γραμματεία με επιστολή προς τον Διοικητή Κέας, Θερμίων (Κύθνου) και Σερίφου, ζητά να αποσταλούν πληροφορίες σχετικές με την παραλαβή προ τεσσάρων μηνών χρήσιμων αντικειμένων για

³³⁴ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2659.

τη λειτουργία του σχολείου³³⁵. Πρόκειται για σαράντα επτά (47) σώματα σε ογδόντα ένα (81) τόμους βιβλίων, πίνακας αναγνώσεως, είκοσι (20) αβάκια και εκατό (100) πετροκόνδυλα. Από τα στοιχεία επιβεβαιώνεται πως η παραλαβή που έγινε στις 13 Ιανουαρίου του 1833 έφθασε στον προορισμό της ολόκληρη και χωρίς ελλείψεις. Στις 6 Οκτωβρίου 1833 στάλθηκε επιστολή³³⁶ από την Γραμματεία προς τον Διοικητή Κέας, Θερμίων και Σερίφου που ανέφερε ότι κατ' επανάληψη είχε ζητηθεί να επιβεβαιωθεί η προαναφερθείσα παραλαβή. Προφανώς δεν είχαν απαντήσει ακόμη.

Επιστολή³³⁷ του Νομάρχη Κυκλάδων, Ιακώβου Ρίζου Νερουλού, στις 23 Οκτωβρίου προς την Γραμματεία επιβεβαιώνει πως τα απεσταλθέντα βιβλία *«ευρίσκονται προς το παρόν κατατεθειμένα εις την Δημογεροντία Σερίφου εξαιτίας της ελλείψεως εφορίας της δημοσίου σχολής εις την νήσο αυτήν»* και πως το Βασιλικό Επαρχείον Κύθνου, ενώ αναφέρει την περίπτωση αυτών συγχρόνως προτείνει να τα κρατήσουν οι δημογέροντες μέχρις ότου γίνει πάλι σύσταση δημοσίου σχολής εις την νήσον εκείνη. Προφανώς, δηλαδή, υπήρξε ένα διάστημα, όχι ιδιαίτερα μεγάλο, κατά το οποίο δε λειτουργούσε. Ο νομάρχης των Κυκλάδων προς τη Γραμματεία στις 19 Δεκεμβρίου του 1834³³⁸ επιβεβαιώνει τα περί προσωρινής παύσης λειτουργίας του Αλληλοδιδακτικού Σερίφου, που είχε, όμως, προκαλέσει ανησυχία στο νησί και ζητούσε *«να μη χάνη επί ματαίω η νεολαία της νήσου τον καιρόν της»*.

Στις 2 Ιανουαρίου 1835 σε επιστολή του Γραμματέως³³⁹ γίνεται λόγος για το διορισμό του δημοδιδασκάλου τρίτης τάξεως Ν. Πρωτοπαπά στο σχολείο της Σερίφου και χορήγησης σε αυτόν, από την ημέρα της ορκοδωσίας του, ο μηνιαίος μισθός των 50 δραχμών. Στην ίδια επιστολή αναφέρεται και η σημαντικότητα του να βρεθεί εντός του έτους αρμόδιο οίκημα για το σχολείο του νησιού.

Σε επιστολή της δημογεροντίας προς τον Β. Έπαρχο Κύθνου³⁴⁰ γνωστοποιήθηκε πως στις 15 Ιανουαρίου του 1835, αφού παρέλαβαν μετά του ιερέως Ανδρέα Καμούδη τον διδάσκαλο, κατευθύνθηκαν στον Ι. Ν. του

³³⁵ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2664.

³³⁶ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2664.

³³⁷ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2664.

³³⁸ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2664.

³³⁹ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2664.

³⁴⁰ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2665.

Αγίου Αθανασίου όπου και έγινε η ορκωμοσία του «κατά την τάξην και νόμον». Τον Απρίλιο του ίδιου έτους, στις 15, ο δημοδιδάσκαλος Γ. Ν. Πρωτοπαπάς κατέγραψε τον «*όρκο του εν Σερίφω Δημοδιδασκάλου*»³⁴¹ ο οποίος είναι ο ακόλουθος: «*Ομνύω πίστην εις τον Βασιλέα, υποταγήν εις τους Νόμους και τα εις την εκπαίδευσιν αναγόμενα διατάγματα και οδηγίας, και ακριβή εκτέλεσιν των καθηκόντων της υπηρεσίας μου*».

Τον Αύγουστο του 1835, ο Νομάρχης Κυκλάδων ενημέρωσε την επί των Εκκλησιαστικών και Δημοσίου Εκπαιδεύσεως Γραμματεία περί του δημοδιδασκάλου Σερίφου Πρωτοπαπά³⁴². Ο μισθός του δεν είχε καταβληθεί παρόλο που είχε αναλάβει υπηρεσία από τον Απρίλιο και είχε γνωστοποιηθεί το πρωτόκολλο της ορκοδοσίας του, και ζητούσε από τη Γραμματεία να ενεργήσει τα δέοντα.

Σε επιστολή με αποδέκτη τον Νομάρχη Κυκλάδων στις 19 Φεβρουαρίου του 1836³⁴³ επισημαίνεται ότι ο δημοδιδάσκαλος Πρωτοπαπάς μισθοδοτείτο από το Εκκλησιαστικό Ταμείο και ότι το Βασιλικό Διάταγμα αφορά μόνο το έτος 1835 και με την προϋπόθεση οι κάτοικοι της Σερίφου να μεριμνήσουν για το εκπαιδευτικό κατάστημα του νησιού. Επομένως, και για την πληρωμή του δημοδιδασκάλου. Υπήρξε λάθος εκ μέρους της Γραμματείας η οποία απέστειλε ένταλμα μισθοδοσίας του Πρωτοπαπά για τον μήνα Ιανουάριο του 1836 και, με τη συγκεκριμένη επιστολή, ζητείται η επιστροφή του. Σε περίπτωση, μάλιστα, που έχει εξαργυρωθεί, ο Δήμος Σερίφου καλείται να καταθέσει στο Εκκλησιαστικό Ταμείο το ποσό των 50 δρχ.

Στις 17 Μαρτίου 1836 στάλθηκε από τον Διευθυντή Ν. Δραγούμη, εν απουσία του Νομάρχη των Κυκλάδων, προς την Γραμματεία κατάλογος των αριστευσάντων μαθητών των τελευταίων εξετάσεων του Δημοτικού Σχολείου Σερίφου³⁴⁴ που παρατίθεται στον πίνακα 6. Παράλληλα, ενημέρωσε, όπως θεώρησε απαραίτητο, τη Βασιλική Γραμματεία ότι εκκρεμούσε η καταβολή μισθών του δημοδιδασκάλου. Στη συνέχεια, επιχείρησε να εξηγήσει τη θέση του: «*Τολμώ όθεν να εξηγήσω την γνώμην μου, ότι είναι φιλανθρωπίας έργον το να εξακολουθήσει η Βασ: Κυβέρνησις να πληρώνη και κατά το τρέχον έτος*

³⁴¹ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2665.

³⁴² ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2665.

³⁴³ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2665.

³⁴⁴ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2665.

τον διδάσκαλον...» για να μην ματαιωθούν «οι μέχρι τούδε κόπτοι και των μαθητών και του διδασκάλου».

ΠΙΝΑΚΑΣ 6

Πίναξ των εις τας τέσσαρας κλάσεις της Γραφής αριστευσάντων μαθητ.									
Κ Λ Α Σ Η	Όνομα	Επώνυμον	Η λ ι κ ί α	Πατρίς	Όνομα των γεννητόρων	Επάγγελμα αυτών	Παρατηρήσεις		
							Κόσμιος	Εύτακτος	Επιμελής
ε'	Παντελής	Γρυπάρης		Σέριφος	Λογοθέτης	Πολιτικός	Κ	Εύ	Επι
	Νικόλαος	Χατζη Νικ.		“	Αντώνιος	Πλοίαρχος	Κ		
σ τ'	Μαρίνος	Λιερός		“	Ιωάννης	Μυλωνάς		Εύ	Επι
	Δημήτριος	Χριστόδουλος		“	Ιωάννης			Εύ	Επι
ζ'	Δημήτριος	Μπουρής		Σίφνος	Απόστολος	Υποδηματοποιός	Κ	Εύ	Επι
	Γεώργιος	Λιβάνιος		Σέριφος	Απόστολος	Γεωργός		Εύ	
	Δημήτριος	Πελοπον		“	Πέτρος	Αλιεύς	Κ	Εύ	
Εις την Ανάγνωσιν									
ε'	Παντελής	Γρυπάρης		Σέριφος	Λογοθέτης	Πολιτικός	Κ'	Εύ	Επι
	Δημήτριος	Σαρβιδάς		“	Δανής				
σ τ'	Ζαφύρης	Κόντες		“	Δημήτριος	Γεωργός		Εύ	
	Ανδρέας	Πρωτόπαπας		“	Νικόλαος	“		Εύ	
ζ'	Μάρκος	Λιβάνιος		“	Ιωάννης	Μηλωνάς	Κ	Εύ	
	Νικόλαος	Κόντες		“	Γιώργος	Βαρελοποιός		Εύ	
η'	Γεώργιος	Λιβάνιος		“	Απόστολος	Γεωργός		Εύ	
	Νικόλαος	Λιβάνιος		“	Νικηφόρος	Έμπορος	Κ	Εύ	
	Εμμαννου	Λιερός		“	Ιωάννης	Μηλωνάς		Εύ	Επι
	Ιωάννης	Κόντες		“	Πέτρος	“	Κ	Εύ	Επι
Εις την Αριθμητικήν									
α'	Δημήτριος	Μπουρής		Σίφνος	Απόστολος	Υποδηματοποιός	Κ'	Ευ	Επ
	Μάρκος	Λιβάνιος		Σέριφος	Ιωάννης	Μηλωνάς	Κ'	Ευ	
β'	Δημήτριος	Πελοπον		“	Πέτρος	Αλιεύς	Κ'	Ευ	
	Γαρύφαλος	Οικονόμου		“	Γεώργιος			Ευ	
γ'	Εμμαννου	Λιερός		“	Ιωάννης	Μηλωνάς		Ευ	Επ

Εις την Ιεράν Ιστορίαν									
	Ιωάννης	Κόντες		Σέριφος	Πέτρος	Μηλωνάς	Κ	Ευ	Επ
	Δημήτριος	Μπουρής		Σίφνος	Απόστολος	Υποδηματοποιός	Κ	Ευ	Επ
	Νικόλαος	Λιβάνιος		Σέριφος	Νικηφόρος	Έμπορος	Κ	Ευ	
	Παντελής	Γρυπάρης		“	Λογοθέτης	Πολιτικός	Κ	Ευ	Επ
Εις την Κατήχησιν									
	Ιωάννης	Κόντες		Σέριφος	Πέτρος	Μηλωνάς	Κ	Ευ	Επ
	Εμμανουήλ	Λιερός		Σέριφος	Ιωάννης	“	Κ	Ευ	Επ
	Δημήτριος	Πελοπον		Σέριφος	Πέτρος	Αλιεύς	Κ	Ευ	

Πηγή: ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2665.

Ο ίδιος ο Πρωτοπαπάς έγραψε στις 4 Ιουνίου του 1836 στον έπαρχο Κύθνου³⁴⁵ για να εκφράσει την απορία του για το θέμα της πληρωμής του. Παρόλο που είχε αποφασισθεί οι μηνιαίοι μισθοί του να χορηγηθούν από το Εκκλησιαστικό Ταμείο και για το έτος 1836, όπως γινόταν και το 1835, θα πληρωνόταν τον Φεβρουάριο, τον Μάρτιο και τον Απρίλιο ενώ εκκρεμούσε η πληρωμή του Οκτωβρίου, του Νοεμβρίου, του Δεκεμβρίου του 1835 και του Ιανουαρίου του 1836. Υπήρξε κι άλλη αλληλογραφία περί της καθυστέρησης της πληρωμής του διδασκάλου. Στις 9 Ιουλίου του 1837 ο Διοικητής Σύρου ενημερώνει τη Γραμματεία³⁴⁶ πως ο δημοδιδάσκαλος «*δια την καθυστέρησιν ταύτων των μισθών του ευρίσκεται εις αμηχανίαν*».

Στις 8 Ιουνίου του 1837 η Επιθεωρητική Επιτροπή του εν Σερίφου Δημοτικού Σχολείου απέστειλε γράμμα στο οποίο περιέγραφε τις σχετικές με τις εξετάσεις δράσεις της και εσώκλειε κατάλογο αριστεύσαντων στην ανάγνωση, την γραφή και την ιερά ιστορία που φαίνεται στον πίνακα 7. Την ίδια ημερομηνία, ο Δήμαρχος Σερίφου Βικέντιος Ρώτας απέστειλε στον Διοικητή Σύρου ενημέρωση σχετικά με το Δημόσιο Σχολείο του Δήμου Σερίφου: οι κάτοικοι του νησιού ανέρχονταν στους 1925, το σχολείο στεγαζόταν σε ιδιωτική οικία και, λόγω αυτού, ήταν αδύνατον να προσδιορισθεί ο αριθμός χωρητικότητας της, δεν υπήρχαν τα αναγκαία θρανία και βιβλία, ο διδάσκαλος ήταν ο Γεώργιος Ν. Πρωτοπαπάς, σεμνός και χρηστοήθης, ο οποίο εκτελούσε

³⁴⁵ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2665.

³⁴⁶ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2665.

επιμελώς τα χρέη του σε καθημερινή βάση, οι μαθητές του ήταν πενήντα επτά (57) στο σύνολο με σαράντα επτά (47) αγόρια (82,5%) και δέκα (10) κορίτσια (17,5%), με διαγωγή που βελτιωνόταν χάρη στη βοήθεια του διδασκάλου τους, όπως και η πρόοδός τους, ο διδάσκαλος δεν είχε λάβει τους μισθούς των τελευταίων έξι μηνών ενώ δεν λάμβανε ούτε και χρηματικό ποσό για κάθε μαθητή σύμφωνα με το αρθρ. 24 του νόμου, δεν του είχε δοθεί, επίσης, κατοικία, υπήρχαν επίτροποι – ο ιερέας Σκευοφύλαξ, ο Νικόλαος Σγουρδαίος, ο Λαζαράς Κόντες – που , όμως, δεν επιμελούνταν τα χρέη και γι' αυτό ο δήμαρχος ζητούσε να ορισθεί νέα επιτροπή.

ΠΙΝΑΚΑΣ 7

Αριστεύσαντες εις την Ανάγνωσιν									
Κ Λ Α Σ Η	Όνομα	Επώνυμον	Ηλικία	Πατρίς	Όνομα των γεννητόρων	Επάγγελμα αυτών	Παρατηρήσεις		
							Κόσμιος	Εύτακτος	Επαινετός
ε'	Μαρία	Δανής	9	Σέριφος	Αλέξανδρος	Έμπορος	Κόσμιος	Εύτακτος	Επαινετός
	Κυριάκος	Ρεβύνθης	8	“	Στέφανος	Έμπορος	Κ	Εύτακτος	Επαινετός
στ'	Θεόδωρος	Λιβάνιος	8	“	Ιωάννης		Κ	Εύτ	Επαινετός
ζ'	Οδυσεύς	Ρώτας	8	“	Σακελίων	Ιερεύς	Κ	Εύτ	Επαινετός
	Κοσμάς	Ραβιόλος	9	“	Εμμανουήλ	Γεωργός	Κ	Εύτ	Επαινετός
η'	Ιωάννης	Λιβάνιος	9	“	Διονύσιος		Κ	Εύτ	Επαινετός
	Σταμάτα	Δούσκου	10	“	Ιωάννης	Πλοίαρχος	Κ	Εύτ	Επαινετός
	Μιχαήλ	Ρώτας	8	“	Γεώργιος		Κ	Εύτ	Επαινετός
	Παντελής	Γρυπάρης	11	“	Λογοθέτης	Κτηματίας	Κ	Εύτ	Επαινετός
	Χαρίτος	Ευγένιος	11	“	Ιωάννης	Γεωργός	Κ	Εύτ	Επαινετός
Αριστεύσαντες εις την Γραφήν									
ε'	Κυριάκος	Ρεβύνθης	8	Σέριφος	Στέφανος	Έμπορος	Κόσμιος	Εύτακτος	Επαινετός
	Ελένη	Μαγουλά	8	“	Βασίλειος		Κ	Εύτ	Επαινετός
στ'	Νικόλαος	Μουτάκας	9	“	Δημήτριος	Γεωργός	Κ	Εύτ	Επαινετός
ζ'	Αθηνά	Ρώτα	8	“	Βισέντος		Κ	Εύτ	Επαινετός
ζ'	Παρασκευάς	Λιβάνιος	8	“	Νικηφόρος		Κ	Εύτ	Επαινετός
	Σταμάτα	Δούσκου	10	“	Ιωάννης	Πλοίαρχος	Κ	Εύτ	Επαινετός

η΄	Παντελής	Γρυπάρης	11	“	Λογοθέτης	Κτηματίας	Κ	Εύτ	
	Νικόλας	Χ.Νικολάου	10	“	Αντώνιος	Πλοίαρχος	Κ	Εύτ	
	Δημήτριος	Χριστόδουλος	10	“	Ιωάννης	Γεωργός	Κ	Εύτ	
Αριστεύσαντες εις την Ιεράν Ιστορίαν									
	Νικόλαος	Χ.Νικολάου	10	“	Αντώνιος	Πλοίαρχος	Κ	Εύτ	
	Σταμάτα	Δούσκου	10	“	Ιωάννης	“	Κ	Εύτ	
	Ειρήνη	Γαλανός	9	“	Αναγνώστης	Γεωργός	Κ	Εύτ	
Αριστεύσαντες εις την Ιεράν Κατήχησιν									
	Δημήτριος	Χριστόδουλος	10	“	Ιωάννης	Γεωργός		Εύτ	
	Χαρίτος	Ευγένιος	11	“	Ιωάννης	“	Κ		
	Ανδρέας	Πρωτοπαπας	10	“	Νικόλαος	“		Εύτ	
	Παντελής	Γρυπάρης	11	“	Λογοθέτης	Κτηματίας	Κ	Εύτ	
Εις την Γραμματικήν									
	Χαρίτος	Ευγένιος	11	“	Ιωάννης	Γεωργός	Κ		
	Παντελής	Γρυπάρης	11	“	Λογοθέτης	Κτηματίας	Κ	Εύτ	
Εις την Γεωγραφίαν									
	Χαρίτος	Ευγένιος	11	“	Ιωάννης	Γεωργός	Κ		

Πηγή: ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2665.

Τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους, ακόμα ο δημοδιδάσκαλος δεν είχε πληρωθεί, όπως γίνεται σαφές από την αλληλογραφία του Διοικητή Σύρου προς την Γραμματεία. Τον Μάρτιο του 1828, ο ίδιος διδάσκαλος ο Πρωτοπαπάς, επικοινωνήσε απ’ ευθείας, πλέον, με την Γραμματεία, περιγράφοντας τις προσπάθειες του κατά το παρελθόν για να πληρωθεί, χωρίς κανένα αποτέλεσμα. Ζητούσε να του καταβληθούν οι μισθοί του και υποστηρίζει πως αναμένει η Γραμματεία «θέλει λάβη συμπάθειαν εις τα προφανή δίκαια ενός Δημοδιδασκάλου όστις αγωνίζεται πλέον τους ενός χρόνου χωρίς να λάβη μισθόν παντάπασιν και εκ τούτου κατήντησεν εις την

εσχάτην αμηχανίαν κι ένδειαν μην έχων πως άλλως να απαντήσει τας οικιακάς του ανάγκας».

Στις 9 Σεπτεμβρίου του 1839 απεστάλη περιγραφή των δημοσίων εξετάσεων του δημοτικού σχολείου Σερίφου στην Γραμματεία από την εξεταστική επιτροπή και κατάλογος των αριστευσάντων (πίνακας 8). Με πρόσκληση της Δημαρχίας για τις εξετάσεις είχε συναθροιστεί κόσμος και οι μαθητές ντυμένοι ευπρεπώς και με καθαρά ρούχα ανέμεναν σε ησυχία. Ο Πρόεδρος της εξεταστικής επιτροπής χτύπησε το κουδούνι και ανήγγειλε την έναρξη των εξετάσεων. Ο διδάσκαλος πήρε το λόγο και μίλησε για την κατάσταση του σχολείου και την πρόοδο των μαθητών που επιτυγχανόταν λόγω της συμπράξεως των αρχών. Στη συνέχεια, διάβασε τα ονόματα των μαθητών από τον κατάλογο, καθώς και τη διαγωγή τους και αυτοί, ακούγοντας το όνομά τους έλεγαν «πάρειμι» για να δηλώσουν την παρουσία τους. Με την ολοκλήρωση των ονομάτων από τον κατάλογο, ξεκίνησαν οι εξετάσεις. Πρώτα, οι μαθητές της η' κλάσεως εξετάσθηκαν: α) στην ανάγνωση, β) στην γραφή, γ) στην ιερά κατήχηση, δ) στην γεωγραφία, την οποία, μάλιστα, είχαν ολοκληρώσει και είχαν μάθει πολύ καλά, ε) στην ελληνική ιστορία και στ) γραμματική. Στο σημείο αυτό γίνεται λόγος για την παρακολούθηση των μαθημάτων από τους μαθητές μόνο για δύο με τρεις μήνες και για την έλλειψη βιβλίων και πως, παρ' όλα αυτά, όλοι αποκρίθηκαν άριστα, με εξαίρεση λίγων, όχι, όμως, από αμέλεια του δασκάλου, αλλά επειδή οι γονείς τους δεν τους επέτρεπαν να παρακολουθούν τακτικώς το σχολείο με αποτέλεσμα την ελλιπή τους φοίτηση. Οι εξετάσεις της ζ' κλάσεως αφορούσαν: α) την γραφή, β) την ανάγνωση, γ) την ιερά ιστορία, την οποία είχαν ολοκληρώσει και μάθει πολύ καλά.

Η εξεταστική επιτροπή διαβεβαίωνε στην επιστολή πως ήταν θαυμαστή η πρόοδος των μαθητών σε αντιπαραβολή με τις ελλείψεις, ακόμα και στα αναγκαία βιβλία, και τη γενικότερη κατάσταση του σχολείου. Η Δημοτική Αρχή Σερίφου είχε επιταχύνει την ολοκλήρωση της οικοδομής του σχολείου και είχε προνοήσει να το στελεχώσει με το κατά το δυνατόν περισσότερα βιβλία προκειμένου να μην εμποδισθεί η μάθηση των νέων του τόπου.

ΠΙΝΑΚΑΣ 8

ΟΝΟΜΑΣΤΙΚΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΑΡΙΣΤΕΥΣΑΝΤΩΝ ΕΙΣ ΤΑΣ

ΔΗΜΟΣΙΟΥΣ ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ ΤΟΥ ΕΝ ΣΕΡΙΦΟΥ ΔΗΜ. ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΔΙΑ ΤΗΝ

Β΄ ΕΞΑΜΗΝΙΑΙΑ

Εις την Ανάγνωσιν							
Κ Λ Α Σ Η	Όνομα	Επώνυμον	Ηλικία	Πατρίς	Όνομα των γεννητόρων	Επάγγελμα αυτών	Παρατηρήσεις περί της ηθικής εκάστου
η΄	Ανδρέας	Πρωτόπαππας	11	Σέριφος	Νικόλαος	Γεωργός	Εύτακτος
	Αντώνιος	Σταματάκης	10	“	Αναστάσιος	“	Εύτακτος
ζ΄	Νικόλαος	Μαγουλάς	8	“	Φραγκίσκος	“	Επιμελής
	Αντώνιος	Βιδάλης	8	“	Κωνσταντίνος	“	Αμελής
στ΄	Μιχαήλ	Ζαχαρίας		“	Ιωάννης	“	Εύτακτος
	Γεώργιος	Αλιμπέρτης		“	Ζαφείρης	Τέκτων	Εύτακτος
ε΄	Αναστάσιος	Ρώτας		“	Βικέντιος	Υπάλληλος	Ηθικότατος
	Θεόδωρος	Κόντες		“	Πέτρος	Γεώργιος	Εύτακτος
Εις την Γραφήν							
η΄	Μαργαρίτα	Υμεναία		Σέριφος	Ηλίας		Ηθικότατη
	Ανδρέας	Πρωτόπαππας		“	Νικόλαος	Γεωργός	Εύτακτος
ζ΄	Ιωάννης	Λιβάνιος		“	Διονύσιος		Εύτακτος
	Νικόλαος	Λιβάνιος		“	Διονύσιος		Εύτακτος
στ΄	Γεώργιος	Αλιμπέρτης		“	Ζαφείρης	Τέκτων	Εύτακτος
	Κωνσταντίνος	Βούλγαρης		“	Θεόδωρος	Πλοίαρχος	Επιμελής
ε΄	Νικόλαος	Μαγουλάς		“	Φραγκίσκος	Γεωργός	Επιμελής
	Δημήτριος	Ρώτας		“	Θεόδωρος	Γεωργός	Εύτακτος
Αριστεύσαντες εις την Ιεράν Κατήχησιν							
	Ανδρέας	Πρωτόπαππας	11	“	Νικόλαος	Γεωργός	Εύτακτος
	Αθηνά	Ρώτα	10	“	Βικέντιος		Ηθικότατη
Αριστεύσαντες εις την Ιεράν Ιστορίαν							
	Νικόλαος	Μαγουλάς		“	Φραγκίσκος	Γεωργός	Επιμελής
	Κωνσταντίνος	Βούλγαρης		“	Θεόδωρος	Πλοίαρχος	“

Εις την Γραμματικήν							
	Ανδρέας	Πρωτόπαππας	11	“	Νικόλαος	Γεωργός	Εύτακτος
	Αντώνιος	Σταματάκης	8	“	Αναστάσιος	“	“
Εις την Γεωγραφίαν							
	Ανδρέας	Πρωτόπαππας	11	“	Νικόλαος	Γεωργός	Εύτακτος
	Αντώνιος	Σταματάκης	8	“	Αναστάσιος	“	“
Εις την Ελλην. Ιστορίαν							
	Ανδρέας	Πρωτόπαππας	11	“	Νικόλαος	Γεωργός	Εύτακτος
	Αθηνά	Ρώτα	10	“	Βικέντιος	“	Ηθικότατη

Πηγή: ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2665.

Στις 11 Δεκεμβρίου του 1845 ο διδάσκαλος Γ. Ι. Κόντες με επιστολή του προς τη Γραμματεία³⁴⁷, ανέφερε την άσχημη σχέση του με τον Δήμαρχο της Σερίφου Σγουρδαίο. Υποστήριζε ότι λόγω της σχέσης αυτής ο Δήμαρχος καθυστερούσε συστηματικά την αποπληρωμή του μισθού του. Μάλιστα, ο Κόντες δεν μπόρεσε να παρευρεθεί στο Διδασκαλείο για τις εξετάσεις τις οποίες ήταν υποχρεωμένος να δώσει και κατηγορούσε τον Δήμαρχο ότι δεν τον πλήρωσε για να μην καταφέρει να ταξιδέψει στην Αθήνα. Όταν ήλθε αντιμέτωπος με αυτή τη συμπεριφορά, ισχυρίστηκε ότι αρρώστησε από την στεναχώρια του με πυρετό με αποτέλεσμα να παρέλθει η ημερομηνία των εξετάσεων και να μην κατορθώσει να εξετασθεί. Ο Δήμαρχος Σερίφου σε επικοινωνία του με τη Γραμματεία υποστήριξε ότι ο διδάσκαλος Κόντες ήταν ανίκανος να εκτελέσει τα καθήκοντά του καθότι δεν είχε τις κατάλληλες γνώσεις και ζητούσε να διορθωθεί όσο το δυνατόν συντομότερα η κατάσταση αυτή, καθώς η νεολαία του νησιού δεν μορφωνόταν. Η ενημέρωση εκ μέρους της Γραμματείας προς την Νομαρχία Κυκλάδων έκανε λόγο για την καλή κατάσταση του σχολείου και για το γεγονός ότι ο διορισμός του διδασκάλου Κόντε ήταν προσωρινός, μιας και για να έχει άδεια να διδάσκει έπρεπε να περάσει από τις εξετάσεις του Διδασκαλείου.

Σε επιστολή προς την Νομαρχία τον Ιανουάριο του 1846 ο δημοδιδάσκαλος Γ. Ι. Κόντες Σερίφου, αναφέρεται ως «πρώην». Αυτό

³⁴⁷ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2667.

σημαίνει πως είχε παύσει των καθηκόντων του. Γίνεται σαφές, επίσης, ότι του είχε γνωστοποιηθεί πως όφειλε να παρουσιασθεί «ανυπερθέτως» στις εξετάσεις, ειδάλλως θα σταματούσε να υπηρετεί ως διδάσκαλος. Αποτέλεσμα της απουσίας του από αυτές, εν τέλει, ήταν και η παύση της μισθοδοσίας του.

Επανερχόμενος, στις 6 Μαρτίου 1846 ο δημοδιδάσκαλος Κόντες προς τη Δημογεροντία Σερίφου ανέφερε πως θεωρείτο πετταυμένος των καθηκόντων του και δεν πληρωνόταν³⁴⁸. Μία ημέρα αργότερα, στις 7 Μαρτίου, ο Δήμαρχος Σερίφου σε επιστολή του προς τη Νομαρχία Κυκλάδων³⁴⁹, μιλούσε για το αντίκτυπο που είχε στην κοινωνία του νησιού η παύση του Γεωργίου Κόντε από τα καθήκοντά του, διαφοροποιώντας και την στάση που κράταγε μέχρι εκείνη τη δεδομένη χρονική στιγμή. Οι γονείς είχαν στεναχωρηθεί πολύ που τα παιδιά τους θα έμεναν χωρίς διδάσκαλο και ο Δήμαρχος, προφανώς πιεζόμενος από την κοινωνία του νησιού, πρότεινε, τώρα, στην Νομαρχία να επιτρέψει στον Γεώργιο Κόντε να εκτελεί τα διδασκαλικά του καθήκοντα για να ωφεληθούν οι δημότες της Σερίφου. Στις 11 Μαρτίου του ίδιου μηνός, η Νομαρχία Κυκλάδων γνωστοποίησε³⁵⁰ πως ο Δήμος Σερίφου μόλις είχε αποκτήσει τη δυνατότητα να αναλάβει το μισό του μισθού του διδασκάλου γ' τάξεως (δηλαδή το ποσό των 50 δραχμών) γιατί, νωρίτερα, υπήρχε μεγάλη ένδεια αλλά και μεγάλα έξοδα σχετικά με τις επισκευές του δημοτικού σχολείου, έργα οδοποιίας, και άλλα. Ύστερα από περίπου μία εβδομάδα, στις 19 του Μαρτίου, γίνεται λόγος για την καλή κατάσταση στην οποία διατηρείται το δημοτικό αλληλοδιδασκτικό σχολείο³⁵¹.

³⁴⁸ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2667.

³⁴⁹ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2667.

³⁵⁰ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2667.

³⁵¹ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2667.

ΜΕΡΟΣ Δ΄

ΙΔΡΥΣΗ ΚΑΙ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΧΟΛΕΙΩΝ ΣΤΗ ΣΕΡΙΦΟ

Το έτος ιδρύσεως του Ελληνικού σχολείου της Σερίφου τοποθετείται στο 1825³⁵². Πρώτος Ελληνοδιδάσκαλος ήταν ο Λουκάς Λιβάνιος³⁵³ ενώ ο Γεώργιος Ψαραύτης που τον διαδέχθηκε την επόμενη χρονιά³⁵⁴ και διέμεινε ως Ελληνοδιδάσκαλος στο νησί έως και τον Σεπτέμβριο του 1828³⁵⁵. Το μαθητικό δυναμικό του Ελληνικού σχολείου Σερίφου στην περίοδο αυτή δεν υπερέβη τους δεκαπέντε (15) μαθητές³⁵⁶.

Με επιστολή της Δημογεροντίας Σερίφου, η οποία αποτελείτο από τους Λογοθέτη Γρυπάρη, Λουκά Θρ. Λιβάνιο και Νικόλαο Θρ. Λιβάνιο, προς τον Έκτακτο Επίτροπο Βορείων Κυκλάδων, στις 4 Ιανουαρίου 1830³⁵⁷, γνωστοποιήθηκε ότι στη νήσο Σέριφο εξακολουθούσε να λειτουργεί Ελληνικό Σχολείο με τριάντα (30) μαθητές, πέραν των δύο αλληλοδιδασκτικών σχολείων. Ο κατάλογος των μαθητών του Ελληνικού Σχολείου παρατίθεται στον πίνακα που ακολουθεί. Ο Ελληνοδιδάσκαλος Λουκάς Θρ. Λιβάνιος, ταυτοχρόνως και Ειρηνodίκης, υπηρετούσε στο Ελληνικό σχολείο λόγω έλλειψης άλλου καταλλήλου προσώπου για τη θέση αυτή.

ΠΙΝΑΚΑΣ 9

ΚΑΤΑΓΡΑΦΗ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΕΥΟΜΕΝΩΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ

	ΟΝΟΜΑΤΑ	ΓΕΝΝΗΤΟΡΕΣ	ΕΠΙΘΕΤΑ
α΄	Βασίλειος	Ξένος	Λιβάνιος
β΄	Ανάργυρος	Αναστάσιος	Λιβάνιος
γ΄	Γεώργιος	Μαρίνος	Λιβάνιος
δ΄	Αντώνιος	Ιωάννης	Λιβάνιος
ε΄	Εμμανουήλ	Αντώνιος	Μαγουλάς
ς΄	Νικόλαος	Δημήτριος	Παλαιός

³⁵² Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την ...ό. π.*, σ. 89.

³⁵³ ΓΑΚ, Α. Γ., Υπουργείον Θρησκείας, φ. 1 – 17.

³⁵⁴ Χ. Μπαμπούνης, *Η Εκπαίδευση κατά την ...ό. π.*, σ. 82.

³⁵⁵ Α. Κορδατζή – Πρασσά, *Η εκπαίδευση στις ...ό. π.*, σ. 256.

³⁵⁶ Η. Α. Dutrône.

³⁵⁷ ΓΑΚ, Υπ. Παιδ., φ. 24, 1830.

ζ'	Γεράσιμος	Ιωάννης	Λιβάνιος
η'	Μιχαήλ	Λούις	Ρώτας
θ'	Μιχαήλ	Σκευοφύλαξ	Ρώτας
ι'	Ιωάννης	Ξένος	Λιβάνιος
ια'	Γεώργιος	Απόστολος	Λιβάνιος
ιβ'	Ιωάννης	Αντώνιος	Ρώτας
ιγ'	Κωνσταντίνος	Νικόλαος	Λιβάνιος
ιδ'	Νικόλαος	Σάββας	Μαγουλάς
ιε'	Γεώργιος	Νικόλαος	Λεονάρδος
ις'	Γεώργιος	Δημήτριος	Υμεναίου
ιζ'	Ιωάννης	Λογοθέτης	Γρυπάρης
ιη'	Αντώνιος	Νικόλαος	Πελοποννήσιος
ιθ'	Σπυρίδων	Παντελεήμονος	Λιβάνιος
κ'	Κωνσταντίνος	Ιωάννης	Μουστάκας
κα'	Σπυρίδων	Νικόλαος	Πελοποννήσιος
κβ'	Μιχαήλ	Ιωάννης	Κόντες
κγ'	Γεώργιος	Ιωάννης	Κόντες
κδ'	Κάρλος	Βισέζος	Ρώτας
κε'	Κωνσταντίνος	Λογοθέτης	Γρυπάρης
κς'	Κωνσταντίνος	Αναγνώστης	Καντζαβρέντας
κζ'	Γεώργιος	Αντωνίου	Μαγουλάς
κη'	Δημήτριος	Θεόδωρος	Χατζηνικολάου
κθ'	Ιωάννης	Μήτρος	Δεμερζής
λ'	Κωνσταντίνος	Γεώργιος	Λιβάνιος

Πηγή: ΓΑΚ, Υπ. Παιδείας, φ. 24, 1830.

Για τους οικονομικούς πόρους του Ελληνικού σχολείου, ισχύει ό,τι ίσχυε και για τα δύο αλληλοδιδασκτικά σχολεία του νησιού που λειτουργούσαν εκείνη την περίοδο. Ο μισθός του Ελληνοδιδασκάλου πληρωνόταν από τους γονείς των μαθητών, ανάλογο πάντα με τις οικονομικές τους δυνατότητες. Πολλές φορές, μάλιστα, οι γονείς ορισμένων μαθητών δεν είχαν τη δυνατότητα να καταβάλουν έστω ένα συμβολικό ποσό έναντι της φοίτησης τους στο Ελληνικό Σχολείο. Για το λόγο αυτό, προτάθηκε από τη Δημογεροντία Σερίφου, να μην να ελπίζουν ως Δήμος στην ευσπλαχνία της Κυβερνήσεως, όμως,

παράλληλα, κάθε κάτοικος του νησιού να καταβάλλει ένα ποσοστό του ύψους 3% ή 4% εκ των προϊόντων του υπέρ των σχολείων. Μια, ακόμα, πρόταση ήταν οι άκληροι κάτοικοι να αφήνουν με τη διαθήκη τους το 1/3 της περιουσίας τους για τη μόρφωση των νέων του τόπου, τη συντήρηση των σχολικών καταστημάτων και την αγορά των αναγκαίων βιβλίων η έλλειψη των οποίων ήταν πολύ έντονη.

Στις 13 Ιανουαρίου του 1833 απεστάλη μία επιστολή³⁵⁸ στον Διοικητή Κέας, Θερμίων (Κύθνου) και Σερίφου στην οποία γινόταν λόγος για τα αναγκαία βιβλία προς χρήση του διδασκάλου και των μαθητών του εγχώριου Ελληνικού σχολείου. Στη συγκεκριμένη επιστολή υπήρχε ένας λεπτομερής κατάλογος με τα βιβλία που είχαν παραδοθεί στον πληρεξούσιο Σερίφου, Ι. Παπαδόπουλο ο οποίος παρατίθεται στον πίνακα 10.

ΠΙΝΑΚΑΣ 10
ΔΙΑ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ <ΣΧΟΛΕΙΟΝ>

	σωμ.	τόμοι
<i>διπλοί οι δέκα ρήτορες</i>	1	5
<i>περί συστήματος του παντός</i>	1	1
<i>Μεταφυσική Γεννουησίου</i>	1	1
<i>Τα αρέσκοντα τοις φιλοσόφοις</i>	1	1
<i>Γεωμετρία Τακουετίου</i>	1	1
<i>διπλοί Θουκιδίδης</i>	1	5
<i>Αρριανού τα σωζόμενα</i>	1	3
<i>Αισχίνου Σωκρατικοί διάλογοι</i>	1	1
<i>Συλλογή παλαιού Γεωγράφου</i>	1	2
<i>Επιτομή <της> ρωμαϊκής ιστορίας</i>	1	1
<i>Λυκούργου κατά Λεοκράτους λόγοι</i>	1	1
<i>Εισαγωγή Γραμματικής</i>	1	1
<i>Αρριανού παρ' Επίκτητου διατριβή</i>	1	1
<i>Δοκίμιον περί συγγενείας της Λαβονορρωσικής προς την Ελληνική Κ. Οικονόμου</i>	1	3
	15	28
<i>Επιτομ.: παλαιάς ιστορίας του Σίλληβέργου</i>	2	2

³⁵⁸ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2659.

<i>Το δίκαιον του έθνους</i>	1	3
	18	33
<i>Ομήρου Ιλιάς</i>	1	2
<i>Ομήρου Οδύσσεια</i>	1	2
	20	37

Πηγή: ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2659 (13.1.1833).

Στις 17 Μαρτίου του 1836, ο Νομάρχης Κυκλάδων απευθύνεται στην καθ'ύλην Γραμματεία³⁵⁹ για το Ελληνικού σχολείου στη Σέριφο. Με την επιστολή αυτή, ο Νομάρχης μετέφερε την επιθυμία των κατοίκων της Σερίφου να διδάσκεται στο νησί τους η ελληνική γλώσσα και ενημέρωνε ότι έπεισαν τον Γ. Ψαραύτη, με καταγωγή από τη Σίφνο, να αναλάβει και πάλι (όπως, τουλάχιστον, το 1826) το καθήκον της παράδοσης των ελληνικών μαθημάτων στο σχολείο. Ο Δήμος της Σερίφου ήταν φτωχός και δεν είχε τα οικονομικά μέσα για την πληρωμή του μηνιαίου μισθού του Ελληνοδιδασκάλου. Για το λόγο αυτό, οι Σεριφιώτες πρότειναν στον Γ. Ψαραύτη, παράλληλα με τα διδασκαλικά του καθήκοντα να εκτιτελεί και χρέη Δημαρχιακού Γραμματέα. Κατ' αυτόν τον τρόπο, θα λάμβανε τον μηνιαίο μισθό που αντιστοιχούσε στη θέση αυτή, αλλά, ταυτόχρονα, οι γονείς θα πλήρωναν ό,τι υπόλοιπο έμενε. Στην ίδια επιστολή, ο Νομάρχης ζητούσε να εγκριθεί η αίτηση των κατοίκων του νησιού και, παράλληλα, να αποσταλούν δωρεάν τα αναγκαία βιβλία για την εύρυθμη λειτουργία του σχολείου, αφού αυτό συσταθεί και ειδοποιηθεί η Γραμματεία. Σχεδόν μία εβδομάδα μετά, στις 23 του μηνός, απεστέλει απαντητική επιστολή στον Νομάρχη με την οποία ενημερωνόταν ότι εγκρίθηκε από το Υπουργείο ο προτεινόμενος διδάσκαλος. Γίνεται επίσης και η γνωστοποίηση της έναρξης της εργασίας του διδασκάλου.

Μετά από την πάροδο ενός περίπου μηνός, στις 25 Μαΐου του 1836, ο Νομάρχης Κυκλάδων έστειλε επιστολή προς τη Γραμματεία όπου της επεσήμανε, ότι ο Ελληνοδιδάσκαλος Γ. Ψαραύτης, εγκατέλειψε πλέον τη Σίφνο, και βρίσκεται ήδη στη Σέριφο κάνοντας «*έναρξιν των χρέων του*».

³⁵⁹ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2659.

Σε επιστολή³⁶⁰ του στις 20 Απριλίου του 1837 ο Διευθυντής Σύρου ενημέρωσε τη Γραμματεία για την διεξαγωγή των εξετάσεων της β' εξαμηνίας στις 22 Σεπτεμβρίου του τρέχοντος σχολικού έτους στο Ελληνικό σχολείο Σερίφου. Η επιστολή αυτή περιείχε αναφορά του Ελληνοδιδασκάλου Γεωργίου Ψαραύτη προς τη Γραμματεία σχετικά με τα αποτελέσματα των εξετάσεων και αξιολογική αναφορά της Εφορείας του Σχολείου επί του ίδιου θέματος. Στη συνέχεια, ο Διευθυντής Σύρου ενημέρωσε ότι το Ελληνικό σχολείο συντηρούνταν από το Δήμο Σερίφου, είχε, όμως, πολλές ελλείψεις, και, κυρίως, δεν είχε όλα τα απαιτούμενα βιβλία. Πρότεινε, μάλιστα, η Γραμματεία να σκεφθεί τρόπους για την «*υπέρ αυτού του διδακτηρίου την απαιτούμενην θεραπείαν*».

Ο ίδιος ο Ελληνοδιδάσκαλος Γεώργιος Ψαραύτης, στις 9 Σεπτεμβρίου 1837, απέστειλε στη Γραμματεία αναλυτική αναφορά των κατά νόμο διεξαχθεισών, την Κυριακή 22 Αυγούστου, εξετάσεων του Ελληνικού σχολείου³⁶¹. Η Εφορεία του Ελληνικού σχολείου Σερίφου είχε καλέσει τους γονείς των μαθητών αλλά και όλους τους δημότες να παρακολουθήσουν τις δημόσιες εξετάσεις οι οποίες ξεκίνησαν στις 4 μ. μ. και είχαν διάρκεια τριών ημερών. Το α' τμήμα της τάξης αποτελείτο από δύο μαθητές και εξετάστηκε την πρώτη μέρα στους γλωσσικούς ιδιωτισμούς³⁶² της σύνταξης και τους κανόνες της καθώς και στο Θουκυδίδη. Οι τέσσερις μαθητές του β' τμήματος εξετάστηκαν σχετικά με το *βίο του Πύρρου* του Πλουτάρχου, στην κύρια και μεταφορική σημασία, στα κύρια ονόματα, στις γεωγραφικές πόλεις, στα έθνη κτλ. αλλά και «*εις την τεχνολογίαν με τας αναγκαίους κανόνας καθ'τα μέρη της*», που ήταν η ζωγραφική. Το γ' τμήμα που είχε δεκαεννέα μαθητές εξετάστηκε στον Λουκιανό, στην σημασία των λέξεων και στον σχηματισμό των μερών του λόγου. Πέραν των είκοσι πέντε (25) μαθητών της τάξης του Γεωργίου Ψαραύτη, υπήρχαν και οι *Αρχάριοι* οι οποίοι δεν ήξεραν ούτε να διαβάζουν ούτε να γράφουν.

Την δεύτερη ημέρα των εξετάσεων, δηλαδή τη Δευτέρα 23 Αυγούστου, αφού συγκεντρώθηκαν δημότες και Εφορεία, ξεκίνησε η εξέταση. Το α' τμήμα

³⁶⁰ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2659.

³⁶¹ Ό. π.

³⁶² Ιδιωτισμός είναι μία έκφραση που χρησιμοποιείται από μία εθνική κοινότητα και αντιστοιχεί σε ιστορικό γεγονός, ευφημισμό, ιδιωτισμό, αλλά δεν υπάρχει αντίστοιχέ της σε άλλο έθνος.

εξετάσθηκε «εις την ποίησιν περί Δραματοποιΐας , και ιδίως περί Τραγωδίας» ενώ το β' τμήμα εξετάσθηκε στην ελληνική ιστορία από την επιτομή του Σιλληβέργου, από την Αρχαία Ελλάδα έως και την αναχώρηση του Ξέρξη. Όσον αφορά το γ' τμήμα, αυτό εξετάσθηκε στην Παλαιά Γραφή από τον Αδάμ έως και τον θάνατο του Ιωσήφ. Την Τρίτη 24 Αυγούστου 1837, δηλαδή την τελευταία ημέρα των εξετάσεων, το α' και β' τμήμα εξετάσθηκαν στα μαθηματικά, τη φυσική και στην πολιτική γεωγραφία και, ειδικότερα, για τις επικράτειες της Ευρώπης. Σύμφωνα με την Εφορεία του Ελληνικού σχολείου, όσοι μαθητές παρακολουθούσαν συστηματικά τα μαθήματα του σχολείου απάντησαν στα ερωτήματα από «πολύ ικανοποιητικά» έως «καλώς», ενώ οι μαθητές που απουσίαζαν και δεν παρακολουθούσαν αδιαλείπτως αποκρίθηκαν «μετρίως» ή και «κακώς».

Από την αναφορά του Γ. Ψαραύτη δεν λείπει και η ενημέρωση για την εν γένει κατάσταση του Ελληνικού σχολείου. Κατά τα λεγόμενά του, δεν υπήρχε εκπαιδευτικό κατάστημα και τα μαθήματα γίνονταν σε ιδιωτικές οικίες, οι οποίες είναι μικρές για το σκοπό αυτό και δυσχεραίνουν την εκπαιδευτική διαδικασία. Ακόμα, οι ελλείψεις των βιβλίων εμποδίζουν τους μαθητές να συμβαδίζουν με τα υπόλοιπα σχολεία του κράτους και η οικονομική κατάσταση των γονέων τους εν πολλοίς είναι τόσο κακή, σε σημείο να μην έχουν καν βιβλία γραμματικής. Αυτό, οδηγούσε τον Ελληνοδιδάσκαλο να δαπανά χρόνο, πέραν των καθημερινών του υποχρεώσεων, προκειμένου να συνθέτει πληροφορίες που επιλέγει ως τις πιο σημαντικές σε αυτοσχέδια χειρόγραφα βιβλία για να διευκολύνει τους μαθητές.

Αυτό το οποίο ανέφερε ο Ψαραύτης ως τη μεγαλύτερη δυσκολία στο έργο του είναι το γεγονός ότι οι γονείς παρεμβαίνουν και αναγκάζουν τους μαθητές να λείπουν από το σχολείο. Παρά τις πολλές συστάσεις του Ελληνοδιδασκάλου, ο οποίος προσπαθούσε να καταστήσει σαφές το επιζήμιο τέτοιων καταστάσεων για τη μόρφωση των νέων, δεν είχε το επιθυμητό αποτέλεσμα και πολλοί μαθητές απουσίαζαν για να βοηθήσουν τους γονείς τους σε διάφορες εργασίες.

Ο Ελληνοδιδάσκαλος δήλωσε ότι όσα ανέφερε συνολικά στην επιστολή του, του αφαιρούσαν από την προθυμία του να διδάσκει. Κάνει λόγο, μάλιστα, και για τον μηνιαίο μισθό των εκατό (100) δραχμών, που όμως δεν είναι τακτικός, εμποδίζοντας τον προγραμματισμό του και την αξιοπρεπή του

διαβίωσή τους. Ανεξάρτητα της τακτικότητας του μισθού του, αναφέρει πως ούτως ή άλλως ήταν, εκ των πραγμάτων, μικρότερος από αυτόν που του αναλογεί λόγω προσόντων. Αυτό που ζήτησε από τη Γραμματεία ήταν, εάν δεν ήταν σε θέση, στη συγκυρία, να αποπληρώσει τους μισθούς του και να του δοθεί η αναμενόμενη αύξηση, τουλάχιστον να στελεχωθεί το σχολείο με τα απαραίτητα βιβλία.

Τα λεγόμενα του Ψαραύτη για τη διεξαγωγή των εξετάσεων επιβεβαιώθηκαν επακριβώς στην επιστολή των μελών της Εφορείας του Ελληνικού Σχολείου, τους Βικέντιο Ρώτα, Αναστάσιο Λυμβαίο και Λουκά Θρ. Λιβάνιο, προς τη Γραμματεία η οποία είχε σταλεί μία ημέρα πριν από αυτήν του Ψαραύτη, στις 8 Σεπτεμβρίου 1837³⁶³. Επιπλέον, η Εφορεία στη συγκεκριμένη επιστολή επισημαίνει ότι ο Δήμος Σερίφου ετησίως έπρεπε να καταβάλει στον Ελληνοδιδάσκαλο χίλιες διακόσιες (1200) δραχμές, αν και ήταν γνωστό ότι ο μισθός του θα έπρεπε να είναι μεγαλύτερος (όπως είχε ορισθεί και από το νόμο) καθώς και ανάλογος των μορφωτικών και εκπαιδευτικών του προσόντων. Ο προβληματισμός αφορούσε τι θα έπρεπε ο Δήμος Σερίφου να θέσει ως προτεραιότητα: την πληρωμή του Ελληνοδιδασκάλου, την οικοδόμηση κατάλληλου εκπαιδευτικού καταστήματος ή την αγορά των αναγκαίων σχολικών βιβλίων. Αναφερόταν, δε, και πόσο θαυμαστό ήταν ότι οι μαθητές ανταποκρίνονταν και επιδείκνυαν πρόοδο τη στιγμή που υπήρχαν τόσες πολλές ελλείψεις, αποδιδόμενο, βέβαια, στην ικανότητα του δασκάλου. Παράκληση της Εφορείας ήταν η Γραμματεία να αναλάβει αυτή την πληρωμή των μισθών του Ελληνοδιδασκάλου. Υπάρχει ακόμα πίνακας³⁶⁴ ο οποίος συντάχθηκε την 1^η Σεπτεμβρίου του 1837 με τους μαθητές α', β', γ' τμήματος και των Αρχαρίων, οι οποίοι εξετάστηκαν στις 22 Αυγούστου του ίδιου έτους (πίνακας 11).

ΠΙΝΑΚΑΣ 11

τμήμα	όνομα μαθητών	όνομα και επώνυμο και των γονέων	επάγγελμα των γονέων	ηλικία μαθητών	πατρίς	σημειώσεις των αποκρίσεων εις τα εξεταζόμενα	Διαγωγή και πρόοδος
α'	Κωνσταντίνος	Ν. Λιβάνιος	Πολιτικός	20	Σέριφ.	καλώς	χρησιμοποιήθηκε και επιμελής

³⁶³ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2659.

³⁶⁴ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2659.

	Ιωάννης	Δ. Γρυπάρης	Πολιτικός	19	Σέριφ.	καλώς	χρησιμοποιήθηκε και ολίγον επιμελής
β'	Νικόλαος	Κ. Λιβάνιος	Ιερέυς	16	Σ.	καλώς	μέτριος εις τα ήθη αλλά προοδεύων
	Κωνσταντίνος	Δ. Γρυπάρης	Πολιτικός	17	Σ.	καλώς	οπωσούν επιμελής και χρησιμοποιήθηκε
	Γεώργιος	Δ. Κόντες	Γεωργός	18	Σ.	καλώς	μέτριος εις τα ήθη
	Κάρλος	Β. Ρώτας	Πολιτικός	18	Σ.	καλώς	χρησιμοποιήθηκε και επιμελής
γ'	Μόσχος	Ν. Γαϊτάνος	Γεωργός	16	Σέριφ.	σχεδόν καλώς	μετρία
	Κωνσταντίνος	Α. Σγουρδαίος	Κτηματίας	14	Σ.	σχεδόν καλώς	μετρία
	Ανδρέας	Υ. Ζαχαρίας	Γεωργός	15	Σ.	σχεδόν καλώς	μετρία
	Ιωάννης	Α. Δεφάς	Έμπορος	12	Σ.	μετρίως	ολίγον αμελής
	Ιωάννης	Σ. Βιτάλης	Γεωργός	16	Σ.	μετριοτάτως	αμελής
	Ιωάννης	Ζ. Ζαχαρίας	Γεωργός	13	Σ.	σχεδόν καλώς	μετρία
	Πέτρος	Π. Λιβάνιος	Γεωργός	15	Σ.	κακώς	αμελής
	Δημήτρης	Α. Ρώτας	Γεωργός	14	Σ.	μετριοτάτως	μετριοτάτη
	Βασίλειος	Α. Ρεβύνθης	Γεωργός	12	Σ.	μετριοτάτως	μετριοτάτη
	Ευαγγέλης	Μ. Μαγουλάς	Γεωργός	11	Σ.	μετρίως	επιμελής και οπωσούν χρησιμοποιήθηκε
	Αθανάσιος	Υ. Λιβάνιος		14	Σ.	σχεδόν καλώς	μετρία
	Γεώργιος	Π. Κόντες	Μυλωνάς	16	Σ.	σχεδόν καλώς	μετρία
	Ιωάννης	(δυσανάγνωστο)		13	Σ.	μετρίως	ολίγον αμελής, μετριοτάτη
	Μιχαήλ	Σ. Μαγουλάς	Γεωργός	15	Σ.	μετρίως	μετριοτάτη
	Πέτρος	Η. Ρεβύνθης	Γεωργός	16	Σ.	μετριοτάτως	αμελεστάτη [sic]
	Χαραλάμης	Ν. Λιβάνιος	Πολιτικός	12	Σ.	μετριοτάτως	μετρία
	Γεώργιος	Α. Λιβάνιος	Έμπορος	15	Σ.	σχεδόν καλώς	μετρία
	Εμμανουήλ		Γεωργός	14	Σ.	κακώς	αμελής
	Ιωάννης		Γεωργός	14	Σ.	κακώς	αμελής
Οι Αρχάριοι							
	Νικόλαος	Γ. Καμμούδης	Γεωργός	13	Σ.		
	Νικόλαος	Υι. Λιβάνιος	Έμπορος	10	Σ.		
	Δημήτριος	Ν. Παπαθεοδώρου	Γεωργός	12	Σ.		

Αναστάσιος	Θ. Λιβάνιος	Γεωργός	12	Σ.	
Ιωάννης	Π. Κόντες	Μυλωνάς	13	Σ.	
Σπυρίδων	Σ. Μαγουλάς	Γεωργός	13	Σ.	
Ιωάννης	Μ. Χίος	Έμπορος	10	Κωνστ αντινού πολη	
Κοσμάς	Ν. Κυρίτσης	Γεωργός	12	Σ.	
Θεόδωρος	Ν. Λιβάνιος	Πολιτικός	15	Σ.	

Πηγή: ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2659.

Σημ.: Πολιτικός, ενδεχομένως, ήταν ο δημόσιος υπάλληλος.

Όπως συμπεραίνεται από τον παραπάνω πίνακα, τα επαγγέλματα των γονέων των μαθητών είχαν ως εξής: έξι (6) πολιτικοί (17, 64%), ένας (1) ιερέας (2,94), δεκαοκτώ (18) γεωργοί (52,94%), ένας (1) κτηματίας (2,94%), τέσσερις (4) έμποροι (11,76%), δύο (2) μυλωνάδες (5,88%) και δύο ασκούσαν επάγγελμα που δεν γνωρίζουμε καθώς δεν είχε καταγραφεί. Παρατηρείται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό των γονέων των μαθητών ασκούσαν το επάγγελμα του γεωργού, ξεπερνώντας, μάλιστα, τους μισούς.

Επιπλέον, ο Γεώργιος Ψαραύτης είχε συντάξει και πίνακα με το πρόγραμμα των μαθημάτων που διδάσκονταν σε κάθε τμήμα κατά τη διάρκεια της β' εξαμηνίας. Το πρόγραμμα αυτό συντάχθηκε την 1^η Σεπτεμβρίου του 1837 και παρατίθεται στον πίνακα που ακολουθεί.

ΠΙΝΑΚΑΣ 12

Πρόγραμμα των παραδοθημένων μαθημάτων την β' εξαμηνίαν	
α' τμήμα (ιδιαιτέρως)	Το ελλείπον της συγγραφής του Θουκυδίδη και τα σπανιότερα της συντάξεως. Ποιήσεως εισαγωγική θεωρία και της τραγωδίας του Σοφοκλέους Οιδίπους Τύραννος.
β' τμήμα (ιδιαιτέρως)	Το ελλείπον εκ του Βίου Πύρρου και η μετ' αυτού Βιογραφία του Γάιου Μάρκου με τον οποίον ο Πλούταρχος συγκρίνει τον Πύρρο. Τις σπανιότερας παρατηρήσεις εις το τεχνολογικόν όσας ακόμη αμφιβάλλει και κατ' αρχάς της συντάξεως.
α'+β' τμήμα (εμού)	Ελληνική Ιστορία από του Κίμωνος μέχρι της αρχάς της Βασιλείας του

	Φιλίππου του Μακεδόνα. Γεωγραφία περί όλης της Ευρώπης και των πρωτευουσών αυτής, περί επαρχιών, κλίματος, προϊόντων, θαλασσών, πόλεων, ποταμών, ακρωτήριων, δασών, όρεων, κόλπων, πορθμών και περί του Βασιλείου της Ελλάδος και της νέας διαιρέσεως αυτού. Αριθμητική μέχρι τα κλάσματα και κατήχηση ιερά.
γ' τμήμα	Ξενοφώντος εκ της Κύρου Παιδείας. Τεχνολογικόν με τους Γραμματικούς κανόνας. Παλαιά Γραφή από Μουσέως μέχρι προβάτου Σαμουήλ. Μυθολογία.
Οι Αρχάριοι	Απλώς εις τους σχηματισμούς των κλιτών μερών του λόγου. Πλοκή του ρήματος.

Πηγή: ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2659

Ο Ελληνοδιδάσκαλος Λουκάς Θρ. Λιβάνιος, έλαβε εντολή στις 17 Ιανουαρίου 1841 από τη Γραμματεία, να αποστείλει κατάλογο των μαθητών που φοιτούσαν στο σχολείο. Με απάντησή του στις 6 Φεβρουαρίου απέστειλε τον εν λόγω κατάλογο και έκανε λόγο και για την έλλειψη βιβλίων λόγω ένδειας των γονέων των μαθητών³⁶⁵. Για ακόμη μία φορά, γίνεται παράκληση προς τη Γραμματεία να συνδράμει οικονομικώς για να έχει το σχολείο τα αναγκαία βιβλία. Ο κατάλογος των μαθητών ακολουθεί στον πίνακα 13:

ΠΙΝΑΚΑΣ 13
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ
ΣΕΡΙΦΟΥ (6 ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1841)

Αριθμός αύξων	Τάξεις	Όνομα και επώνυμον μαθητών	Τα εις εκάστην Τάξιν Διδασκόμενα ελλ. μαθήματα
	Α'		
1.		Γεώργιος Ιωάν. Λιβάνιος	1.Γραμματικήν τα περί Συντάξεως και Εκθέσεως. 2.Ηθικός λόγος του Πλουτάρχου. 3.Παλαιάν Ιστορία Απολλοδώρου. Το Γ' βιβλίον.
2.		Ιωάννης Γεώργιος Υμέναιος	
3.		Δημήτριος Αντ. Ρώτας	
4.		Ευάγγελος Μαρκ. Μαγουλάς	
5.		Γεώργιος Αποστ. Λιβάνιος	
6.		Χαράλαμπος Νικόλ. Λιβάνιος	

³⁶⁵ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2660.

			4.Αριθμητικήν. Το περί αναλογιών.
	Β'		
7.		Δημήτριος Ιωάν. Χριστόδουλος	1.Γραμματική. Το περί παραγωγής και συνθέσεως λέξεων. Μέρος του ετυμολ. 2.Εκ των ηθικών λόγων του Ισοκράτους. 3.Παλαιά Ιστορία Απολλοδώρου. Το Β' βιβλίων. 4.Τα περί ελληνικής ορθογραφίας, λεξικόν του κ. Γεώργ. Σερούϊου 5.Αριθμητική περί κλασμάτων.
8.		Μιχαήλ Δημητρίου Λιβάνιος	
9.		Μελέτης Γεώργ. Λιβάνιος	
10.		Ιωάννης Γεώργ. Ευγένιος	
11.		Χαρίτος Ιωάν. Ευγένιος	
12.		Ιωάννης Πετρ. Κόντες	
13.		Δημήτριος Νικόλ. Παπαθεωδώρου	
14.		Βασίλειος Αντών. Ρεβύνθης	
15.		Δημήτριος Νικόλ. Ρώτας	
16.		Δημήτριος Ιωάν. Σαρβιδάς	
17.		Νικόλαος Γεωργ. Καμούδης	
	Γ'		
18.		Παντελής Λογοθ. Γρυπάρης	1.Γραμματικήν το περί τεχνολογίας των οκτώ μερών του λόγου. 2.Αισώπιος Μύθος. 3. Ιστορία εις το Α' Βιβλίων του Απολλοδώρου. 4. Αρχάς αριθμητικής περί των τεσσάρων εργασιών.
19.		Κοσμάς Νικολ. Κυρίτζης	
20.		Μάριος Ιωάν. Λιερός	
21.		Νικολάου Μαρ. Λιβάνιος	
22.		Μιχαήλ Γεωρ. Ρώτας	
23.		Ιωάννης Αντ. Παρίσης	
24.		Εμμανουήλ Γεωρ. Πελοποννήσιος	
25.		Ιωάννης Υμεν. Μποφίλιος	
26.		Μάρκος Ιωάν. Λιβάνιος	
27.		Θεόδωρος Ιωάν. Λιβάνιος	
28.		Οδυσσέας Σ. Ρώτας	
29.		Κωνσταντίνος Νικολ. Μποφίλιος	
30.		Σταμάτα Ιωάννου Δίσκου	
31.		Αντώνιος Νικολ. Αξιώτου	
32.		Ανδρέας Ανάστ. Καμούδης	
33.		Δημήτριος Μιχ. Λευϊτικός	
34.		Δημήτριος Ιωάν. Τάντουλος	
35.		Θεόδωρος Νικηφ. Λιβάνιος	
36.		Γεώργιος Κωνστ. Κυρίτζης	
37.		Ελένη Βασίλ. Μαγουλά	
38.		Ειρήνη Κωνστ. Γαλανού	
39.		Θεοδώρα Χαρτοφύλακ. Λευϊτικού	

Την 1^η Σεπτεμβρίου του 1841 ο Ελληνοδιδάσκαλος Σερίφου Λουκάς Θρ. Λιβάνιος με επιστολή του στην Γραμματεία³⁶⁶ απέστειλε τον κατάλογο των μαθητών του Ελληνικού σχολείου για τη θερινή περίοδο, όπως, άλλωστε, είχε ζητηθεί από την Γραμματεία από 17 Ιανουαρίου:

ΠΙΝΑΚΑΣ 14

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΤΩΝ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ ΣΕΡΙΦΟΥ ΔΙΑ ΤΗΝ ΘΕΡΙΝΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ (1^Η ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΥ 1841)

Έτος και ημερομηνία	α/α	Όνομα και επώνυμον κατά τάξης	Τα εις εκάστην τάξιν παραδιδόμενα μαθήματα
1841 την α' Σεπτεμβρίου		Α' Τάξις	
	1.	Γεώργιος Ιωάννου Λιβάνιος	1. Ισοκράτους τον Πανηγυρικών.
	2.	Ιωάννης Γεωργίου Υμέναιας	2. Αρχαίαν Ιστορίαν εκ της βιβλιοθήκης εκ του Απολλ. Βιβλ. Γ'.
	3.	Ευάγγελος Μαρίνου Μαγουλάς	3. Γραμματικήν το περί συντάξεως.
	4.	Γεώργιος Αποστόλου Λιβάνιος	4. Γραφή καθολικήν του Κ. Μ. Κούμα.
		Β' Τάξις	5. Αριθμητικήν περί συνθέτων αναλογιών.
	5.	Δημήτριος Ιωάννου Χριστόδουλος	1. Ξενοφώντος περί Κύρου παιδείας.
	6.	Μιχαήλ Δημητρίου Λιβάνιος	2. Αρχαίαν Ιστορίαν εκ της βιβλιοθήκης του Απολλ. Βιβλ. Β'.
	7.	Μελέτης Γεωργίου Λιβάνιος	3. Γραμματικήν το περί ετυμολογίας.
	8.	Ιωάννης Γεωργίου Ευγένιος	4. Το λεξικόν περί Ελλην. Ορθογρ. του Κ. Γ. Σερούϊου.
		Ιωάννης Πέτρου Κόντες	

³⁶⁶ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2660.

	9.		5. Αριθμητικήν το περί κλασμάτων.
	10.	Χαρίτος Ιωάννου Ευγένιος	
	11.	Δημήτριος Νικολ. Παπαθεοδώρου	
	12.	Δημήτριος Νικολάου Ρώτας	
	13.	Νικόλαος Γεωργίου Καμούδης	
	14.	Παντελής Λογοθ. Γρυπάρης	
	15.	Κοσμάς Νικολάου Κυρίτζης	
		Γ' Τάξις	
	16.	Νικολάου Μαρίνου Λιβάνιος	1. Αισώπου Μύθοι. 2. Αρχαίαν Ιστορία Απολλοδώρου Βιβλ. Α'. 3. Γραμματική το τεχνολογικών των οκτώ μερών του λόγου 4. Αρχάς Αριθμητικής περί των τεσσάρων εργασιών.
	17.	Μιχαήλ Γεωργίου Ρώτας	
	18.	Κωνσταντίνος Νικολ. Μποφίλιος	
	19.	Ιωάννης Υμεναιός Μποφίλιος	
	20.	Ιωάννης Αντώνιος Παρίσης	
	21.	Εμμανουήλ Γεωρ. Πελοποννήσιος	
	22.	Δημήτριος Ιωάννου Ταντούλος	
	23.	Αντώνιος Νικολ. Αξιώτης	
	24.	Δημήτριος Μιχ. Λευϊτικός	
		Γεώργιος Κωνσταντ. Κυρίτζης	

25.		
26.	Θεόδωρος Νικηφόρου Λιβάνιος	
27.	Οδυσσεύς Σ. Ρώτας	
28.	Αγγελέτος Αλεξάνδρου Διενής	
29.	Νικόλαος Δημητρίου Μουστάκας	
30.	Ανδρέας Αναστασίου Καμούδης	
31.	Σταμάτα Ιωάννου Δούσκου	
32.	Ελένη Βασιλείου Μαγουλά	
33.	Ειρήνη Κωνσταντίνου Γαλανού	
34.	Θεόδωρος Ιωάννου Λιβάνιος	
	Δ' Τάξις	
35.	Γεώργιος Ζαφείρη Αμπέλιας	
36.	Γεώργιος Χαραλ. Κοτζίκος	
37.	Ζαχαρίας Νικολ. Ζαχαρίας	
38.	Ιωάννης Διονυσίου Λιβάνιος	
39.	Αντώνιος Ιωάννου Μαγουλάς	
40.	Θεόδωρος Πέτρου Κόντες	
	Ιωάννης Στεφάνου Ρεβύνθης	

Ούτοι προγυμνάζονται εις την Γραμματικήν και ήρχισαν ήδη να διδάσκονται τον Α' Τόμον της εγκυκλοπαίδειας ήτοι της χρηστομάθειας του Θ. Φαρμακίδου.

41.		
42.	Κυριάκος Στεφάνου Ρεβύνθης	
43.	Γεώργιος Χριστοδούλου Χαρτοφύλαξ	
44.	Ιωάννης Ανδρέου Γουλιέλμος	
45.	Νικόλαος Φραγκ. Μαγουλάς	
46.	Κοσμάς Ιωάνν. Δούσκος	
47.	Νικόλαος Αθανασίου Λιβάνιος	
48.	Κωνσταντίνος Αλεξ. Ροίζος	
49.	Θεοδώρα Χαρτοφυλ. Λευϊτικού	

Πηγή: ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2660.

Στην ίδια επιστολή, ο Ελληνοδιδάσκαλος σημειώνει ότι η ένδεια των οικογενειών του νησιού δεν επιτρέπει στους μαθητές να έχουν στην κατοχή τους τα αναγκαία βιβλία για τη μόρφωσή τους. Παράλληλα, επισημαίνει ότι δεν έχει την οικονομική ευχέρεια να συνδράμει με χρήματα από το υστέρημά του για να αποκτήσουν οι μαθητές τα αναγκαία *«διότι είναι βέβαιον ότι διδάσκαλος και πλούσιος δεν υπάρχει, αλλά ούτε πλούσιος γίνεται κάθε διδάσκαλος»*. Από την πλευρά του, καθιστά σαφές ότι, μην έχοντας άλλον τρόπο να βοηθήσει τους μαθητές, χρησιμοποιούσε τα ήδη υπάρχοντα βιβλία όσον αφορούσε στην διδασκαλία της Γλώσσας, έστω κι αν αυτά δεν ανταποκρίνονταν, κατά τη γνώμη του, στις μαθησιακές ανάγκες. Έκλεινε την επιστολή προς τη Γραμματεία με ελπίδα την ευαισθητοποίησή της απέναντι στην ένδεια των μαθητών και τη βοήθεια εκ μέρους της ώστε να μην υπάρχουν τόσο σημαντικές ελλείψεις. Ο Διοικητής Σύρου στις 10 Οκτωβρίου

του 1841 απέστειλε, ύστερα από αίτηση του Ελληνοδιδασκάλου, την αναφορά που είχε αποστείλει την 1^η Σεπτεμβρίου και περιλάμβανε τον κατάλογο των μαθητών που φοιτούσαν στο Ελληνικό σχολείο.

Στις 15 Μαρτίου του 1842 ο Λουκάς, Θρ. Λιβάνιος απέστειλε στη Γραμματεία νέο κατάλογο των μαθητών και των διδασκομένων μαθημάτων κατά τάξη, ύστερα από αίτηση της Γραμματείας. Ο κατάλογος παρατίθεται στον πίνακα 15.

ΠΙΝΑΚΑΣ 15

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ ΣΕΡΙΦΟΥ (ΜΑΡΤΙΟΣ 1842)

Ημερομηνία		Ονοματεπώνυμο των μαθητών κατά τάξη	Τα εις εκάστην τάξιν παραδιδόμενα μαθήματα	Παρατηρήσεις
1842 Μαρτίου		Α' Τάξις		
	1.	Γεώργιος Ιωάννου Λιβάνιος	1. Ισοκράτη τον <...> λόγον	(α) οι τρεις πρώτοι μαθηταί διδάσκονται ως και την λογικήν των Νόμων
	2.	Ευάγγελος Μαρίνου Μαγουλάς	2. Ξενοφώντος περί Κύρου παιδείας	
	3.	Γεώργιος Αποστόλου Λιβάνιος	3. Ιστορίαι	
	4.	Δημήτριος Ιωάννου Χριστοδούλου	4. Γραμματική τα περί συντάξεως	
	5.	Μιχαήλ Δημητρίου Λιβάνιος	5. Γραμματική το περί ποιητικής	
	6.	Μελέτης Γεωργίου Λιβάνιος	6. Αριθμητική	
	7.	Ελένη Γεωργίου Ευγενίου		
	8.	Χαρίτος Ιωάννου Ευγενίου		
	9.	Δημήτριος Νικολάου Παπασωτηρίου		
		Β' Τάξις		
	10.	Παντελής Λογοθέτη Γρυπάρης	1. Λουκιανού Διάλογοι ως και την Χριστομάθεια Θεόκλητου	
	11.	Κοσμάς Νικολάου Κυρίτζης	2. Ελληνική Ιστορία Απολλόδωρου	
	12.	Νικολάου Μαρίνου Λιβάνιος	3. Γραμματική τα τεχνολογικά	
	13.	Μιχαήλ Γεωργίου Ρώτας	4. Αριθμητικά	
	14.	Κωνσταντίνος Νικολάου Μποφίλιος	5. Γραμματική τα περί ορθογραφίας λεξικό του Γεωργίου Σερούϊου	
	15.	Ιωάννης Υμέναιου Μποφίλιος		
	16.	Θεόδωρος Ιωάννου Λιβάνιος		
	17.	Εμμανουήλ Γεωργ. Πελοποννήσιος		
	18.	Ισίδωρος Ιωάννου Τάντουλος		
	19.	Αντώνιος Νικολάου Αξιώτης		

20.	Δημήτριος Μιχαήλ Λευϊτικός		
21.	Γεώργιος Κωνσταντίνου Κυρίτζης		
22.	Θεόδωρος Νικηφόρου Λιβάνιος		
23.	Αντώνιος Αναστασίου Σταματάκης		
24.	Σταμάτα Ιωάννου Δούσκου		
25.	Ελένη Βασιλείου Μαγουλά		
26.	Στέφανος Νικηφόρου Λιβάνιος		
	Γ' Τάξις		
27.	Ανδρέας Αναστασίου Κιμούλιος	1. (δυσαναγνώστο) χρηστομάθεια (δυσαναγνώστο)	
28.	Οδυσσεάς Σ. Ρώτας	2. Γραμματικής το πρώτο μέρος	
29.	Νικόλαος Φραγκίσκου Μαγουλάς		
30.	Ιωάννης Διονυσίου Ρώτας		
31.	Ισίδωρος Πέτρου Κόντες		
32.	Κυριάκος Στεφάνου Λιβάνιος		
33.	Κοσμάς Ιωάννου (δυσαναγνώστο)		
34.	Κοσμάς Εμμανουήλ Ραβιόλος		
35.	Γεώργιος Χριστόδουλου Χαρτοφύλακας		
36.	Ιωάννης Στεφάνου Ρεβύνθης		
37.	Διαμαντής Ανδρέου Συριανός		
38.	Δημήτριος Θεοδώρου Ρώτας		
39.	Αντώνιος Ιωάννου Μαγουλάς		
40.	Ζαχαρίας Νικολάου Ζαχαρίας		
41.	Λεωνίδας Αποστόλου Λιβάνιος		
42.	Ιωάννης Ανδρέου Γουλιέλμος		
43.	Δημήτριος Αντωνίου (δυσαναγνώστο)		
44.	Νικόλαος Δημητρίου (δυσαναγνώστο)		
45.	Μενέλαος Χαρτοφύλακα Λευιτικός		

Πηγή: ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2660.

Ο Γραμματεὺς του Υπουργείου Εκκλησιαστικῶν καὶ Δημ. Εκπαιδεύσεως Π. Μελάς σε ἐπιστολῇ³⁶⁷ του στις 6 Μαρτίου 1844 ἔκανε

³⁶⁷ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2661.

συγκεκριμένο λόγο για την αναγκαιότητα της πληρωμής των οφειλών απέναντι στον Ελληνοδιδάσκαλο ο οποίος, ενώ βοηθούσε όσο το δυνατόν περισσότερο τους μαθητές του και αποτελούσε πλέον παράγοντα καίριας σημασίας για τη μόρφωσή τους, δε μπορούσε να καλύψει ούτε τις ελάχιστες των αναγκών του. Σύμφωνα με την επιστολή, επιθυμία προς άμεση ικανοποίηση ήταν να πληρωθούν τα ελλείποντα της μισθοδοσίας. Ο Διοικητής Σύρου πληροφόρησε τη Γραμματεία σχετικά *«με τα ενεργηθέντα υπό της Διοικήσεως»* περί των αξιώσεων του εν Σερίφου Ελληνοδιδασκάλου κ. Λουκά Θ. Λιβάνιου. Συγκεκριμένα, είχαν γίνει ορισμένες κινήσεις *«προς θεραπεία των παραπόνων Ελληνοδιδασκάλου και προς ακριβή εκπλήρωση των χρεών του μετά πλείονος ζήλου»*.

Λίγους μήνες αργότερα, στις 6 Σεπτεμβρίου του 1844 ο Διοικητής Σύρου απέστειλε στον Δήμαρχο Σερίφου επιστολή³⁶⁸ σύμφωνα με την οποία γνωστοποιούσε πως, μετά από τα παράπονα του Ελληνοδιδασκάλου Λουκά Θ. Λιβάνιου, υπήρξε αναθεώρηση των εγγράφων που τον αφορούσαν. Ο Ελληνοδιδάσκαλος είχε λάβει από το 1839 έως το 1844 τρεις χιλιάδες (3.000) δραχμές. Αναλυτικότερα, το 1839 είχε παραλάβει διακόσιες (200) δραχμές, το 1840 είχε παραλάβει τετρακόσιες δραχμές (400), το 1841 πεντακόσιες (500) δραχμές, το 1842 επτακόσιες (700) δραχμές, το 1843 εξακόσιες (600) δραχμές ενώ και για το έτος 1844 έπρεπε να λάβει, πάλι, εξακόσιες (600) δραχμές. Μάλιστα, καθιστά σαφές ότι ο Ελληνοδιδάσκαλος δικαιούται για το διδακτικό του έργο να λάβει ακόμη από το Δήμο Σερίφου για το διάστημα 1839 έως και το τέλος Ιουνίου του 1844 το ποσό των δύο χιλιάδων επτακοσίων (2.700) δραχμών, σύμφωνα με το νόμο, και όχι το ποσό των δύο χιλιάδων (2.000). Τέλος, ο Διοικητής Σύρου έδωσε εντολή να μην πληρωθεί ο Ελληνοδιδάσκαλος τα χρήματα της παρελθούσης α' εξαμηνίας, παρά μόνο όταν ληφθούν υπηρεσιακά τα αποτελέσματα των εξετάσεων των μαθητών.

Ούτως εχόντων των πραγμάτων, στις 20 Σεπτεμβρίου του 1844 ο Διοικητής Σύρου απέστειλε ενημέρωση προς τον Δήμαρχο Σερίφου αναφορικά με τον Ελληνοδιδάσκαλο³⁶⁹. Ο Λουκάς Θρ. Λιβάνιος είχε λάβει την επίσημη άδεια ασκήσεως του επαγγέλματος του Ελληνοδιδασκάλου στις 17 Σεπτεμβρίου του 1838 και δίδασκε όχι μόνον τα στοιχεία των ελληνικών αλλά

³⁶⁸ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2661.

³⁶⁹ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2661.

και άλλα προκαταρκτικά μαθήματα σε μαθητές της Σερίφου, ενίοτε ανεξάρτητα από το επίπεδο των γνώσεων τους. Το έτος 1839 αντικατέστησε τον Γεώργιο Ψαραύτη στα διδασκαλικά του καθήκοντα, ο μισθός του οποίου καταβαλλόταν από το δημοτικό ταμείο και ανερχόταν στο ποσό των 200 δραχμών. Τελικά, ο Δήμος Σερίφου χρωστούσε στον Λουκά Θ. Λιβάνιο χίλιες οκτακόσιες (1800) δραχμές από το έτος 1839 έως και το 1844. Επειδή, δε, υπήρχε χρηματικό περίσσειμα στο δημοτικό ταμείο, ο Δήμος κλήθηκε, επί ποινή προστίμου, να καταβάλει τους καθυστερημένους μισθούς του Ελληνοδιδασκάλου άμεσα.

Τον Ιανουάριο του 1847 ο Λ. Παπασπυρίδωνος σε επιστολή³⁷⁰ του προς τη Γραμματεία, ευχαριστούσε το Υπουργείο για τον διορισμό του ως Ελληνοδιδασκάλου στη Σέριφο. Ζητούσε, όμως, να του επιτραπεί να παρουσιασθεί στη διδασκαλική του θέση λίγο αργότερα. Μέσα στο διάστημα αυτό επιθυμούσε να συμπληρώσει την περίοδο των μαθημάτων της Φιλοσοφικής Σχολής του Οθώνειου Πανεπιστημίου. Έτσι, θα είχε τη δυνατότητα να συμπληρώσει τις σπουδές του και να επιστρέψει στη θέση που διορίστηκε για να υπηρετήσει το έθνος του διδάσκοντας τους μαθητές του νησιού σε μία κρίσιμη, για την ελληνική ιστορία, περίοδο.

³⁷⁰ ΓΑΚ, Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2661.

ΓΕΝΙΚΑ ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η μελέτη αυτή είχε ως αντικείμενο την εκπαίδευση στο νησί της Σερύφου κατά την καποδιστριακή και οθωμανική περίοδο (1828 – 1862). Μέσα από την αποτύπωση του ιστορικού και νομοθετικού πλαισίου για το εν λόγω διάστημα, την καταγραφή εκπαιδευτικών διατάξεων, την επεξεργασία αρχειακού υλικού, καθώς και ελληνικής και ξενόγλωσσας βιβλιογραφίας, επιχειρήθηκε η σκιαγράφηση του κοινωνικού και εκπαιδευτικού γίνεσθαι της τοπικής νησιωτικής κοινότητας ενώ, παράλληλα, επιχειρείται η μελέτη και αποκωδικοποίηση των οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών συνιστωσών που τη συγκροτούν.

Το νησί της Σερύφου, από γεωγραφικής απόψεως, δεν ευνοούσε την άμεση επικοινωνία με άλλα νησιά, όπως αυτό της Σύρου, ή περιοχές κεντρικότερες οι οποίες, ταυτόχρονα, διαδραμάτιζαν σημαντικό ρόλο στην διεκπεραίωση των απαραίτητων διαδικασιών σχετικά με τη λειτουργία της κοινωνίας σε όλα τα επίπεδα. Τα χρόνια πριν από την Επανάσταση του 1821 δεν επηρεάστηκε καταπιεστικά σε μεγάλο βαθμό από την οθωμανική αυτοκρατορία λόγω της γεωγραφικής της θέσης καθώς δεν έπαιζε καίριο στρατηγικό ρόλο στην τότε διαμορφωμένη πολιτική κατάσταση. Η μορφολογία του εδάφους της ήταν μάλλον τραχειά και δεν ευνοούσε τις καλλιέργειες, αποτελούσε, όμως, με την κατάλληλη εκμετάλλευση, προστασία για τους γηγενείς. Η Χώρα χτίστηκε σε ύψωμα και πρόσφερε καταφύγιο από τις επιδρομές. Η οικονομία της Σερύφου δεν ήταν εύκολο, εν τοις πράγμασι, να αναπτυχθεί, γεγονός που είχε αντίκτυπο στην καθημερινή διαβίωση των κατοίκων της και, σαφώς, και στο μορφωτικό τους επίπεδο.

Η παροχή της εκπαίδευσης τα χρόνια της οθωμανικής κυριαρχίας δεν ήταν κοινή ανά τον ελληνικό χώρο, αλλά δεν ήταν ούτε και συντονισμένη ή συστηματική. Τα χρόνια που ακολούθησαν της Επανάστασης του 1821 η εκπαίδευση αφορούσε τις προσπάθειες για την κατοχύρωση της δημόσιας δωρεάν παιδείας. Κατά τη διάρκεια της καποδιστριακής περιόδου πραγματοποιήθηκε η εισαγωγή και ενός τεχνικού προσανατολισμού που δεν επηρέασε άμεσα τη Σέριφο στην εκπαίδευση αλλά η μεγαλύτερη βαρύτητα δόθηκε στη συγκρότηση της στοιχειώδους εκπαίδευσης. Η δολοφονία του

Καποδίστρια, πέραν όλων των άλλων προβλημάτων που ανέκυψαν, είχε ως αποτέλεσμα και το κλείσιμο ή την υπολειτουργία σχολείων, όχι όμως και στη Σέριφο. Τα χρόνια της Αντιβασιλείας (1833 – 1835), όσον αφορά στο χώρο της παιδείας, οι κινήσεις στράφηκαν προς τη διαμόρφωση ενός εκπαιδευτικού συστήματος σύγχρονου αστικού κράτους. Σε τοπικό επίπεδο η λήψη αποφάσεων λαμβανόταν από όσους ανήκαν σε ανώτερη διοικητικά βαθμίδα και, σε μεγάλο εύρος, το σύστημα διακυβέρνησης ήταν συγκεντρωτικό.

Ο νόμος του 1834 καθιστούσε απαραίτητη την ύπαρξη δημοτικού σχολείου σε κάθε δήμο και η φοίτηση σε αυτά όφειλε να είναι υποχρεωτική και εν μέρει δωρεάν, ενώ, με διατάγματα που ακολούθησαν συμπληρωματικά τα επόμενα δώδεκα χρόνια, ρυθμίστηκαν οικονομικές παράμετροι της παιδείας, όπως η ανεύρεση πόρων και ο τρόπος καταβολής των μισθών των διδασκάλων. Παρατηρήθηκε, όμως, μια αδυναμία κατάλληλης ρύθμισης θεμάτων σε όλο το εκπαιδευτικό φάσμα, από την καταβολή των μισθών των διδασκάλων έως και τις κατάλληλες υποδομές εκπαιδευτικών καταστημάτων.

Υπήρξαν πολλές προσπάθειες από τον Όθωνα από τη στιγμή που ενηλικιώθηκε και ανέλαβε την εξουσία σχετικά με τον εκσυγχρονισμό του ελληνικού κράτους. Το μεγαλύτερο μέρος, όμως, των προσπαθειών αυτών, δεν είχε νομοθετική ισχύ καθώς διατυπωνόταν, κυρίως, ως προτάσεις και όχι ως νομοθετήματα. Η επανάσταση της 3^{ης} Σεπτεμβρίου του 1843 λίγο έλειψε να του κοστήσει το θρόνο λόγω της έκτασης που έλαβαν οι διαμαρτυρίες, όμως, με την αποδοχή του να παραχωρήσει, πλέον, Σύνταγμα, παρέμεινε στη θέση του. Τα χρόνια που ακολούθησαν δεν ανέτρεψαν το κλίμα που είχε σχηματισθεί προς το πρόσωπό του. Υπήρξαν πολλές κοινωνικές αλλά και πολιτικές ανακατατάξεις καθοριστικές για το μέλλον της χώρας οι οποίες και οδήγησαν στην εκθρόνιση του Όθωνα στις 12 Οκτωβρίου 1862.

Η εκπαιδευτική πολιτική που υιοθετήθηκε είχε θετικά αποτελέσματα καθώς αυξήθηκε ο αριθμός των μαθητών, αγοριών και κοριτσιών, που φοιτούσαν στο σχολείο, αλλά και ο αριθμός των σχολικών ιδρυμάτων. Επομένως, μειώθηκε και ο αναλφαβητισμός ο οποίος υπήρχε σε πολύ μεγάλο βαθμό και δυσχέραινε την καθημερινότητα πολλών ανθρώπων. Στα δημοτικά σχολεία χρησιμοποιούνταν η αλληλοδιδασκτική μέθοδος, αλλά πέραν αλληλοδιδασκτικών δημοτικών σχολείων, συντηρήθηκαν και τα «παραδοσιακά» γονεοσυντήρητα σχολεία Υπήρχαν, επίσης, και άλλα ιδιωτικά διδακτήρια. Οι

γονείς, επομένως, να μην ακολουθούσαν τους παραδοσιακούς τρόπους εκμάθησης για τα παιδιά τους, αλλά ήταν, ταυτόχρονα, και δεκτικοί, εξ ανάγκης, σε εναλλακτικές λύσεις για τη μόρφωση των παιδιών τους.

Όπως ήταν αναμενόμενο, η εκπαιδευτική πραγματικότητα διέφερε κατά τόπους της ελληνικής επικράτειας. Οι λόγοι της διαφοροποίησης αυτής είχαν τις ρίζες τους στη σύσταση της τοπικής κοινωνίας, στις συνθήκες ίδρυσης των σχολείων όποιας μορφής και εμβέλεις και, σαφώς, στην οικονομική κατάσταση της αυτοδιοικητικής μονάδας στην οποία ανήκε το κάθε σχολείο. Ιδιαίτερα, στο νησί της Σερύφου υπήρχε μορφή εκπαίδευσης, ήδη, από τα χρόνια της οθωμανοκρατίας η οποία λάμβανε χώρα σε ιδιωτικές οικίες με την επεξεργασία εκκλησιαστικών κειμένων και λειτουργούσαν από ιδιωτικούς δημοδιδασκάλους. Κάτι τέτοιο δηλώνει πως η επιθυμία για μάθηση και μόρφωση εκ μέρους των κατοίκων του συγκεκριμένου νησιού ήταν ισχυρή ακόμα και τα δύσκολα εκείνα χρόνια, παρά τη δεινή οικονομική τους κατάσταση.

Το Σχολείο στοιχειώδους εκπαίδευσής της Σερύφου ιδρύθηκε το 1813 και το Ελληνικό σχολείο το 1825. Επομένως, ήδη, από την καποδιστριακή εποχή είχαν γίνει κινήσεις για τη σύσταση και λειτουργία σχολείου στο νησί και, μάλιστα, δώδεκα χρόνια αργότερα, και για ανώτερου επιπέδου σχολείου. Τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία στο νησί για ένα διάστημα ήταν δύο, γεγονός που φανερώνει πως και το μαθητικό δυναμικό δημιουργούσε προϋποθέσεις για τη χάραξη ανάλογης εκπαιδευτικής πολιτικής εκ μέρους του Δήμου, μιας και το αγαθό της εκπαίδευσης τύγχανε ιδιαίτερης εκτίμησης από τους κατοίκους της Σερύφου. Σύμφωνα με επιστολές των δημοδιδασκάλων, ήταν πολλές οι απουσίες μαθητών από τα σχολεία προκειμένου να στηρίξουν τους γονείς τους και η φοίτησή τους χαρακτηριζόταν ελλιπής. Οι ανάγκες, λοιπόν, σε οικονομικό και πρακτικό επίπεδο συνέβαινε, σε ορισμένες περιπτώσεις, να παραγκωνίσουν την εκπαίδευση των νέων του νησιού παρά τις προσπάθειες των δημοδιδασκάλων για το αντίθετο. Σε κάποιο βαθμό, όμως, ενδεχομένως, η κοινωνία του νησιού να είχε την πεποίθηση ότι η μόρφωση, η ολοκλήρωση των σπουδών, είναι αυτό που θα καθορίσει την ποιότητα ζωής του ατόμου, την οικονομική του εξασφάλιση, και επομένως και της οικογένειάς του, αλλά θα συμβάλλει και στην κοινωνική του ανέλιξη.

Μεγάλο πρόβλημα για την λειτουργία των σχολείων της Σερίφου αποτελούσε η οικονομική κατάσταση του Δήμου και η, ταυτόχρονη, κρατική αβελτηρία επί της αποπληρωμής των μισθών των δημοδιδασκάλων, οι οποίοι, μάλιστα, είχαν, σε ορισμένες περιπτώσεις, ελλειπείς γνώσεις. Η έλλειψη πλήρως καταρτισμένου προσωπικού είχε ως αποτέλεσμα να καταλαμβάνει τη θέση κάποιος με εμφανώς λιγότερες γνώσεις από τις αρμόζουσες ή που καταλάμβανε, ταυτόχρονα, άλλη θέση, όπως στην περίπτωση του Λουκά Λιβάνιου που εκτελούσε χρέη δημοδιδασκάλου ενώ, παράλληλα, ήταν και Ειρηνοδίκης. Τις περισσότερες φορές ο δημοδιδάσκαλος είχε εντοπιότητα. Στην πλειοψηφία τους οι δημοδιδάσκαλοι αντιμετώπιζαν σοβαρά προβλήματα οικονομικής φύσεως και πολλές φορές αναγκάζονταν να αποστέλλουν επιστολές στη Γραμματεία ζητώντας τα δεδουλευμένα τους. Για κάποιο χρονικό διάστημα το ένα από τα αλληλοδιδασκτικά σχολεία του νησιού δεν λειτουργούσε, ενδεχομένως, λόγω οικονομικής δυσπραγίας του δήμου ο οποίος αδυνατούσε να καλύψει τις ανάγκες που συνεχώς προκύπταν ή λόγω έλλειψης δημοδιδασκάλου κατάλληλα καταρτισμένου για τη θέση.

Τα μαθήματα που διδάσκονταν στα σχολεία σκοπό είχαν να ενισχύσουν το θρησκευτικό αίσθημα των παιδιών και να αφυπνίσουν την εθνική τους συνείδηση. Πέραν των μαθημάτων που στόχευαν αυτά, όπως η γλώσσα και η ιστορία, διδάσκονταν σε μικρότερο ποσοστό τα θετικά μαθήματα, όπως τα μαθηματικά και η γεωγραφία. Μία απόπειρα εκσυγχρονισμού εκ μέρους της αρμόδιας Γραμματείας (=Υπουργείου) ήταν να εντάξει μαθήματα, όπως η ηθική και τα λατινικά, στο πρόγραμμα σπουδών των Ελληνικών σχολείων στην προσπάθεια να συμβαδίζουν με τα σχολεία των χωρών της Δυτικής Ευρώπης.

Οι διδάσκαλοι δεν τύγχαναν πάντα της αποδοχής της τοπικής κοινωνίας. Πολλές φορές, όπως διαπιστώνεται από σειρά εγγράφων τόσο , αντιπαλότητες, έχθρες και προσωπική αντιζηλία, δημιουργούσε κακό κλίμα ή οδηγούσε τον διδάσκαλο σε κινήσεις διαμαρτυρίας ή, ακόμα, και σε παραίτηση ή απόλυση. Στην περίπτωση του αλληλοδιδασκάλου Γεωργίου Κόντε, για κάποιο διάστημα ήταν πεπταυμένος των καθηκόντων του, καθώς είχε υπάρξει από την πλευρά του δημάρχου καταγγελία στην Γραμματεία για την ανικανότητα του Κόντε ενώ, στη συνέχεια, με επιστολή του ο ίδιος ο δήμαρχος δηλώνει πόσο αναστατωμένοι ήταν οι γονείς για την απώλεια του

δημοδιδασκάλου του νησιού, ζητώντας την επαναπρόσληψή του. Πολλές φορές η κακή κτηριακή κατάσταση του σχολείου και η γενικότερη έλλειψη κατάλληλων υποδομών και αναγκαίων βιβλίων οδηγούσε αναπόφευκτα στην κακή λειτουργία του. Το γεγονός αυτό δυσχέραινε σε ακόμα μεγαλύτερο βαθμό το έργο του Δήμου και αύξανε την απροθυμία των δημοδιδασκάλων να διδάξουν, καθώς η οικονομική τους κατάσταση ήταν τόσο κακή που δεν είχαν κι αυτοί τα αναγκαία για να καλύψουν τις βασικές τους ανάγκες.

Από τα διασωζόμενα μαθητολόγια διαπιστώνεται ότι οι ηλικίες των παιδιών και νέων που παρακολουθούσαν τα μαθήματα στα σχολεία της Σερίφου κυμαίνονταν από οκτώ (8) έως είκοσι (20) ετών. Ιδιαίτερα, στο Δημόσιο αλληλοδιδασκτικό σχολείο φοιτούσαν παιδιά ηλικίας οκτώ (8) έως έντεκα (11) ετών, ενώ στο Ελληνικό σχολείο τα παιδιά ήταν δέκα (10) έως είκοσι (20) ετών. Το μορφωτικό επίπεδο των γονέων των μαθητών δεν ήταν ιδιαίτερα υψηλό καθώς στην συντριπτική πλειοψηφία τους ήταν γεωργοί. Το συγκεκριμένο επάγγελμα είχε ως αποτέλεσμα πολλοί από τους μαθητές να πρέπει να εργασθούν στο πλάι τους και να συνδράμουν με τον τρόπο αυτό στα έξοδα της οικογένειας, δεδομένου ότι όσο περισσότερα άτομα συμμετείχαν στις αγροτικές εργασίες, τόσο πιο γρήγορα ολοκληρώνονταν. Οι υπόλοιποι γονείς ήταν πολιτικοί, δηλαδή, ενδεχομένως, δημόσιοι υπάλληλοι, έμποροι και μυλωνάδες. Ακόμα, υπήρχε ένας ιερέας και ένας κτηματίας. Το εύρος των επαγγελματιών των γονέων δηλώνει, επίσης, πέρα από το όχι ιδιαίτερα υψηλό μορφωτικό επίπεδο, και την οικονομική κατάστασή τους, και επιβεβαιώνει και τις δυσκολίες που καταγράφονται σε πολλά από τα έγγραφα που μελετήθηκαν σχετικά με τις πληρωμές των μισθών των δημοδιδασκάλων, όσο και την αγορά των απαραίτητων βιβλίων και σχολικού εξοπλισμού (πίνακες, πετροκόνδυλα, κτλ).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Πηγές Ανέκδοτες

Αρχείον Γ. Βλαχογιάννη,.

ΓΑΚ, *Αρχείον Βλαχογιάννη* Κυτίον, Δ 55, Υπουργείον Παιδείας· Δ61, «Σχολικά 1833 – 1880)», εγγρ. 59, 28 Οκτωβρίου 1838.

ΓΑΚ, Οθωνικόν Αρχείον L, φ. 40.

ΓΑΚ, Οθωνικό Αρχείο – Υπουργείο Παιδείας, φ. 37 (Γυμνάσια), αρ. εγγρ. 187, (1844)· φ. 38 (Ελληνικά Σχολεία 1837 – 1849), αρ. εγγρ. 128, 16 Μαρτίου 1843 και Β. Δ. [αρ. εγγρ. 129, 24 Μαρτίου 1843]· φ. 58.

ΓΑΚ, Οθωνικό Αρχείο – Υπουργείο Παιδείας, φ. 70 (Έκθεσις 1855 – 1856), αρ. εγγρ. 140, 17 Φεβρουαρίου 1855.

Dutrône, H.-A., “Notes pour rapport à faire à s. Ex le Président sur les écoles des îles libres de la Grèce, ΓΑΚ Ν. Κέρκυρας, Καποδιστριακό Αρχείο, φ. 459, αριθμ. εγγρ. 9.

Πηγές Δημοσιευμένες

Βιβλιοθήκη Βουλής Ελλήνων, *Αρχεία Ελληνικής Παλιγγενεσίας*, τ. Α' – Γ', Αθήναι 1971.

ΓΑΚ, Κ. Α., Γεν. Γραμματεία, φ. 131, έγγρ. 46.

ΓΑΚ, Κ. Α., Υπουργ. Θρησκείας, φ. 22, Σχολικά, 20.12.1829.

ΓΑΚ, Α. Γ., Υπουργείον Θρησκείας, φ. 1 – 17, φ. 19, Σχολικά, 1829, φ. 24, 1830.

ΓΑΚ, Ο. Α., Υπουργ. Εκκλ. Δημ. Εκπ., φ. 2659, φ. 2660, φ. 2661, φ. 2664, φ. 2665, φ. 2667.

Δραγούμης, Ν., *Ιστορικά Αναμνήσεις*, τομ. Α', εκδ. Ερμής, Αθήνα 1973.

Εφημερίς της Κυβερνήσεως [ΕΤΚ], φ. 12, (6.4.1833), σσ. 74 – 80· φ. 11, (3.3.1834), σσ. 73 - 88· φ. 28, (21.6.1836), σσ. 125 - 126· φ. 87, (31.12.1836), σσ. 458 – 473· φ. 90, (31.12.1836), σσ. 486 – 487· φ. . 26, (4.7.1838), σσ. 133 – 134· φ. 32, (9.9.1843), σ. 166· φ. 5, (18.3.1844), σ. 22· φ. 32, (8.12.1845), σσ. 158, 160· φ. 32, (30.12.1846), σ. 130· φ. 19, (5.6.1854), σ. 97· φ. 8, (3.4.1857), σ. 58· φ. 52 (24.9.1862), σ. 281.

Κλάδος, Π., *Εκκλησιαστικά και Εκπαιδευτικά, ήτοι νόμοι, διατάγματα, εγκύκλιοι, οδηγίαι κλπ αποβλέποντα εις την εκκλησίαν και την δημόσιαν εκπαίδευσιν εν Ελλάδι*, εκ του Τυπογραφείου Ιωάννου Αγγελοπούλου, Αθήναι 186, σσ. 736.

Παρίσης, Σ., *Ανωτέρα και Μέση Εκπαίδευσις, ήτοι Συλλογή των διεπόντων την Ανωτέραν και Μέσην Εκπαίδευσιν Νόμων, Β. Διαταγμάτων και Εγκυκλίων του επί των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως Υπουργείου*, από του 1833 – 1884 τυπογραφείον ο «Παλαμήδης, Αθήνα 1884.

Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής των Ελλήνων (της Α' Εθνικής Συνελεύσεως), (8.11.1843 – 18.3.1844), Αθήναι 1844.

Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Γερουσίας της Ελλάδος (26.9.1844 – 31.10.1845), Αθήναι 1846.

Πρακτικά των συνεδριάσεων της Βουλής, τ. Δ', α' σύνοδος της πρώτης βουλευτικής περιόδου (18.8.1845 – 31.10.1845), εν Αθήναις 1845.

Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, τ. Β', (βουλευτική περίοδος 20.12.1844 – 3.5.1845), εν Αθήναις, σσ. 558 – 559.

Φιλιππίδης, Δ. – Κωνσταντάς, Γ., *Γεωγραφία Νεωτερική*, τ. Α', Βιέννη 1791.

Βιβλιογραφία

Αγριαντώνη, Χρ., *«Προσεγγίσεις στο βιομηχανικό τοπίο των Κυκλάδων»*, *Κυκλάδες. Ιστορία του τοπίου και τοπικές ιστορίες*, Αθήνα 1998.

Αλιβιζάτος, Ν., *Εισαγωγή στην Ελληνική Συνταγματική Ιστορία*, τχ. Α'[1821 – 1941], εκδ. Σάκκουλας, Αθήνα – Κομοτηνή 1981.

Αναστασόπουλος, Ν., *«Ίδρυση του πρώτου Σχολείου της ελεύθερης Ηλείας στη Δίρβη (1928) και το Υποδιδασκαλείο Λαμπείας (1900)»*, *Ιστορικά μελετήματα (19^{ος} – 20^{ος} αι.)*, Αθήνα 2009, σσ. 11 – 19.

Ανδρινοπούλου, Σ. Δ., *Από τον Όθωνα στη Μεσοβασιλεία, Ο «Εθνοφύλαξ» 26 Απριλίου -14 Δεκεμβρίου 1862*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2016.

Ανδρόνικος, Εμμ. Γ., *Αι μεταλλευτικάί εργασίαι εν Σερύφω και οι εν αυτοίς εργάται*, *Κυκλαδικόν Ημερολόγιον 1907, έτος Α'*, Ερμούπολη 1907, σ. 32 – 42.

Αντωνίου, Δ., *Τα προγράμματα της Μέσης Εκπαίδευσης (1833 – 1929)*, τ. Β', ΙΑΕΝ – ΓΓΝΓ, Αθήνα 1988.

Αρώνη – Τσίχλη, Κ., *Αγροτικές εξεγέρσεις, Αγροτικές εξεγέρσεις στην παλιά Ελλάδα (1833 – 1881)*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 1989.

Ασπρέας, Γ., *Πολιτική ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδας 1821 -1828*, Αθήνα 1830.

Βακαλόπουλος, Απόστ., *Νέα Ελληνική Ιστορία (1204 – 1985)*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2002.

Βελώνη, Ε. Π., *Τοπικά πολιτεύματα κατά την Ελληνική Επανάσταση, Άρειος Πάγος (1821 – 1823)*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2012.

Γαλάνης, Π. Κ., *Η Εκπαίδευση στην επαρχία Μαντινείας κατά την οθωνική περίοδο (1833 – 1862)*, Πανεπιστήμιο Πατρών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης, διδακτορική διατριβή, Πάτρα 2008.

Γεδεών, Γ., *Η πνευματική κίνησης του Γένους κατά τον ΙΗ' και ΙΘ' αιώνα, Νεοελληνικά μελετήματα 1*. Εκδ. Ερμής, Αθήνα 1976.

Γιανναράς, Χρ., *Ορθοδοξία και Δύση στη Νεώτερη Ελλάδα*, εκδ. Δόμος, Αθήνα 1992.

Γκούτη, Μ. Μ., *Παιδεία, Τύπος και ιδεολογία στην καποδιστριακή περίοδο*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2013.

Δασκαλάκης, Απόστ., *Κείμενα – Πηγαί της Ιστορίας της Ελληνικής Επαναστάσεως*, [χ. ε.], Αθήναι 1968.

Δασκαλάκης, Δημοσθ., *Βιομηχανικές σχέσεις*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή 2009.

Δασκαλάκης, Δημοσθ., *Εισαγωγή στην Κοινωνιολογία*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2014.

Δεληγιάννης, Χρ., *Η εκπαιδευτική πολιτική στη Β'οθωνική περίοδο [1843/44 -1862]*, εκδ. Παπαζήσης, Αθήνα 2016.

Δερτιλής, Γ. Β., *Ιστορία του Ελληνικού Κράτους 1830 – 1920*, εκδ. Βιβλιοπωλείον Εστίας, τ. Α', Αθήνα 2006.

Δημακόπουλος, Γ. Δ., *Ο Κώδιξ των Ψηφισμάτων της Ελληνικής Πολιτείας, Α' 1828 – 1829*, Επετηρίς του Κέντρου Ερεύνης της Ιστορίας του Δικαίου της Ακαδημίας Αθηνών, τ. 14 (1967), Αθήναι 1970.

Δημακόπουλος, Γ. Δ., *Η θεμελίωσις του δημοτικού συστήματος 1833 – 1834*, εκδ. Εταιρεία Αρχειακών Μελετών και Εκδόσεων, Αθήναι 2001.

Δημαράς, Αλ., *Η μεταρρύθμιση που δεν έγινε (Τεκμήρια Ιστορίας) Α. 1821 – 1894*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1990.

Δημαράς, Κ. Θ., *Ελληνικός Ρωμαντισμός*, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1995.

Dakin, D., *Η Ενοποίηση της Ελλάδας 1770 – 1923*, εκδ. Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 1989, σσ. 93 – 94.

Ευαγγελίδης, Τρ., *Ιστορία του Όθωνος, Βασιλέως της Ελλάδος, 1832 - 1862*, Αθήνα 1894.

Ευαγγελίδης, Τρ., *Η νήσος Σέριφος και αι περί αυτήν νησίδες*, Ερμούπολη 1909.

Ζερλέντης, Πέρ., *Ιστορικά έρευναι περί τας εκκλησίας των νήσων της ανατολικής Μεσογείου*, τόμ. 1, τχ. 1 – 2, εν Ερμουπόλει 1912 – 1922, ανατ. Καραβίας 1998, τχ. 1.

Ζιώγου – Καραστεργίου, Σ., *Η Μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830 – 1893)*, Αθήνα 1986.

Irmscher, Joh., «*Το τέλος της Βαυαροκρατίας*», *Η 3^η Σεπτεμβρίου 1843 και το Σύνταγμά της. Αποτιμήσεις 150 χρόνια μετά*, Ινστιτούτο Συνταγματικών Ερευνών, εκδ. Σάκκουλας, σ. 11.

Καζάζης, Ν., *Ο κοινοβουλευτισμός εν Ελλάδι (Πολιτική Ψυχολογία)*, Αθήνα 1910.

Καλεβράς, Π., *Πολιτικός βίος του αοιδίμου Ιω. Καποδίστρια Κυβερνήτου της Ελλάδος*, εν Αθήναις 1873.

Κάππος, Ι. Α., *Η λειτουργία των θεσμών της Εκκλησίας, της Εκπαίδευσης και της Κοινοτικής Αυτοδιοίκησης στην επαρχία Γορτυνίας στα χρόνια της Βασιλείας του Όθωνα (1833 – 1862)*, εκδ. Φύλλα, Τρίπολη 2001.

Καραφύλλης, Α. Τ., *Νεοελληνική εκπαίδευση: Δύο αιώνες μεταρρυθμιστικών προσπαθειών*, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2002.

Κάτσικας, Χ., Θεριανός, Κ., *Ιστορία της Νεοελληνικής Εκπαίδευσης από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007*, εκδ. Σαββάλας, Αθήνα 2003.

Κλείωσης, Χ., *Ιστορία της Τοπικής Αυτοδιοικήσεως*, Αθήνα 1977.

Κόκκινος, Δ., *Ιστορία της Νεωτέρας Ελλάδος*, εκδ. Μέλισσα, τ. 6, Αθήναι 1969.

Κόκκωνας, Ι., *Οι μαθητές του Κεντρικού Σχολείου (1830 – 1834)*, Ι. Α. Ε. Ν./ΓΓΝΓ, αρ. 31, ΚΝΕ/ΕΙΕ, Αθήνα 1997.

Κόμης, Κ., *Νησιωτικά. Από την οθωμανική περίοδο στον 20^ο αιώνα. Πληθυσμιακές μετακινήσεις, δημογραφικές ανακατατάξεις και οικονομικές διαμορφώσεις από την οθωμανική περίοδο στον 20^ο αιώνα*, Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων – Φιλοσοφική Σχολή, Ιωάννινα 2004.

Κοντογιώργης, Γ., *Κοινωνική δυναμική και πολιτική αυτοδιοίκηση, Οι ελληνικές κοινότητες της Τουρκοκρατίας*, εκδ. Αντ. Λιβάνης – Νέα Σύνορα, Αθήνα 1982.

Κούκου, Ε., *Ο Καποδίστριας και η Παιδεία (1803 – 1822)*, Α', *Η Φιλόμουσος Εταιρεία της Βιέννης*, Αθήνα, 1958.

Κουμαδωράκη, Οδ., *Άργος το πολυδίψιον*, εκδ. «Εκ Προοιμίου», Άργος 2007.

Κυπριανός, Π., *Συγκριτική Ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης*, Βιβλιόραμα, Αθήνα 2004.

Κωνσταντοπούλου, Γ. Γ., *Η εκπαίδευση στην επαρχία των Καλαβρύτων κατά την οθωνική περίοδο (1833 -1862)*, διδακτορική διατριβή, Πάτρα 2007.

Λαμπράκη – Παγανού, Α., *Η εκπαίδευση των Ελληνίδων κατά την Οθωνική περίοδο*, Αθήνα 1988.

Λέφας, Χ., *Ιστορία της Εκπαιδεύσεως*, Αθήνα 1942.

Λιάτα, Ευ., *Η Σέριφος κατά την τουρκοκρατία (17^{ος} – 19^{ος} αι.)*, Αθήνα 1987.

Λούβη, «*Το Ελληνικό Κράτος 1833 – 1871. Το πολιτικό πλαίσιο των πρώτων βηματισμών*», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, τ. 4^{ος} [Το Ελληνικό Κράτος 1833 – 1871], Αθήνα 2003, σσ. 9 – 26.

Μάμουκας, Ανδρ., *Τα κατά την Αναγέννησιν της Ελλάδος*, τ. Α', Πειραιεύς 1839.

Μάμουκας, Ανδρ., *Τα κατά την Αναγέννησιν της Ελλάδος*, τ. ΙΑ', Αθήναι 1852.

Μαραγκουδάκης, Ε., *Η συμβολή της Τοπικής Αυτοδιοίκησης στη Δημόσια Πρωτοβάθμια Εκπαίδευση στην Αθήνα από το 1833 έως το 1862*, διδακτορική διατριβή, Ιωάννινα 2014.

Μαυρομούστακου, Η., «*Το ελληνικό κράτος 1833 – 1871. Β. Πολιτικοί θεσμοί και Διοικητική Οργάνωση*», *Ιστορία του Νέου Ελληνισμού 1770 – 2000*,

τ. 4^{ος}, [Το ελληνικό κράτος 1833 – 1871], εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2003, σσ. 27 – 50.

Μαυρούδη, Α., «Κοινωνικοποίηση, Πολιτική Κοινωνικοποίηση και Εκπαίδευση: Νέες Ορίζουσες και Προοπτικές σε Συνθήκες Παγκοσμιοποίησης», Στο Δ. Δασκαλάκης, *Ζητήματα κοινωνιολογίας της εκπαίδευσης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2014, σσ. 233 -276.

Μοσχοβάκης, Νικ., *Το εν Ελλάδι δημόσιον δίκαιον επί Τουρκοκρατίας*, Αθήνα 1882.

Μπαλόγλου, Χρ., *Κατευθύνσεις και προοπτικές της οικονομικής πολιτικής της Αντιβασιλείας*, Αρχεϊόν Οικονομικής Ιστορίας – ειδική έκδοση, Αθήνα 2001.

Μπαμπούνης, Χ., *Η παιδεία στην Κίμωλο (1823 – 1832)*, *Κυκλαδικά Θέματα*, χρόνος Γ', τχ. 16 – 17, Αθήνα 1987.

Μπαμπούνης, Χ., *Η Γραμματεία «των Εκκλησιαστικών και της Δημοσίου Εκπαιδεύσεως» και η εκπαιδευτική πραγματικότητα κατά την καποδιστριακή περίοδο*, Διδακτορική διατριβή, Αθήνα 1998.

Μπαμπούνης, Χ., *Η εκπαίδευση κατά την καποδιστριακή περίοδο. Διοικητική οργάνωση και εκπαιδευτική λειτουργία*, εκδ. Σ. Ω. Β., Αθήνα 1999.

Μπαμπούνης, Χ., *Τοπική αυτοδιοίκηση και ελλαδικός χώρος*, εκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη 2007.

Μπαμπούνης, Χ., *Όψεις της τοπικής αυτοδιοίκησης στο ελληνικό κράτος*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2008.

Μπαμπούνης, Χ., *Η τοπική αυτοδιοίκηση κατά την οθωνική περίοδο (1833 – 1862). Θεσμικό πλαίσι, οργανώση και λειτουργία*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2009.

Μπαμπούνης, Χ., *Η μοναστηριακή περιουσία το 1829*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2015.

Μπαμπούνης, Χ. – Φυριππής, Εμ., *Φοιτητών Δράσεις. Οθωνική περίοδος [1837 – 1862]*, τ. Α', εκδ. Εκτυπωτικό Κέντρο Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, Αθήνα 2016.

Μπαμπούνης, Χ., «Διοίκηση και εποπτεία της ελληνικής Α/βάθμιας Εκπαίδευσης: Ο θεσμός του Επιθεωρητή των Δημοτικών Σχολείων τον 19ο αι.», 8ο Πανελλήνιο Συνέδριο «Ελληνική Παιδαγωγική και Εκπαιδευτική

Έρευνα» της Παιδαγωγικής Εταιρείας Ελλάδος (2 – 4.11.2012), Πρακτικά υπό έκδοση.

Μπάρκουλα, Χ., *Αλέξανδρος Ρίζος Ραγκαβής (1830 – 1880): Αλυτρωτισμός και Διπλωματία*, διδακτορική διατριβή, Αθήνα 2008.

Μπελιά, Ε., *Η εκπαίδευσις εις την Λακωνίαν και την Μεσσηνίαν κατά την καποδιστριακή περίοδον (1828 – 1832)*, «Αθηνά» - σειρά διατριβών και μελετών 10, εν Αθήναις 1970.

Μπρέγιαννη, Κ., *Γενική Ιστορία της Ευρώπης, Ιστορία και ιστοριογραφία: Νεότερες προσεγγίσεις*, ΕΑΠ, Πάτρα 2008.

Mauer, L., *Ο Ελληνικός λαός*, Μτφρ. Όλγ. Ρομπάκη, εκδ. Αφοί Τολίδη, Αθήνα 1976.

Νικολακάκη, Μ., *Ο εκσυγχρονισμός της διδασκαλίας των Μαθηματικών στο Ελληνικό Δημοτικό Σχολείο: παιδαγωγικές αρχές, αναλυτικά προγράμματα και διδακτικές προσεγγίσεις*, εκδ. Ατραπός, Αθήνα 2003.

Πανταζόπουλος, Ν., *Η ένταξη της Ελλάδας στην Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Η συμβολή της Αντιβασιλείας και του Όθωνα (1833 – 1843), Νεοελληνικό Κράτος και Ευρωπαϊκή κοινότητα*, εκδ. Παρουσία, Αθήνα 1998.

Παπαγεωργίου, Σ. Π., *Θέματα νεότερης ελληνικής ιστορίας*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2000.

Παπαγεωργίου, Σ. Π., *Από το Γένος στο Έθνος, Η Θεμελίωση του Ελληνικού κράτους 1821 – 1862*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 2005.

Παπαδημητρίου, Σ. Ν., *Ιστορία του δημοτικού μας σχολείου (1834 – 1895)*, μέρος Α', Αθήναι 1950.

Πελοποννήσιος, Μ., *Σερφιώτες караβοκύρηδες. Ο ταρσανάς της Σύρας*, Αθήνα 1996.

Πέννας, Π., *Το κοινόν του Μελενίκου και το σύστημα διοικήσεως του*, Αθήναι 1946.

Πετρίδης, Π. Β., *Πολιτικές δυνάμεις και συνταγματικοί θεσμοί στη Νεώτερη Ελλάδα 1844 – 1936*, εκδ. Σάκκουλας, Θεσσαλονίκη 1984.

Πετρίδης, Π. Β., *Πολιτικοί και συνταγματικοί θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα 1821 – 1843*, εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη 1990.

Petropoulos, J., *Πολιτική συγκρότηση κράτους στο Ελληνικό Βασίλειο (1833 – 1843)*, ΜΙΕΤ, τ. Α', Αθήνα 1985.

Πετρόπουλος, Ι. – Κουμαριανού, Αικ., *Περίοδος Βασιλείας του Όθωνος 1833 – 1862*, ΙΕΕ, εκδ. Εκδοτική Αθηνών, τ. ΙΓ', Αθήναι 1977, σσ. 8 – 105.

Πουланτζάς, Ν., *Πολιτική εξουσία και κοινωνικές τάξεις*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1975.

Πυργιωτάκης, Ι., «Ερμηνευτική προσέγγιση εκπαιδευτικών νόμων και νομοσχεδίων. Μία απόπειρα διαμόρφωσης ενός σχεδίου εργασίας» στο Παιδαγωγική Εταιρεία Ελλάδος, *Πρακτικά 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου*, Αλεξανδρούπολη 28 -30 Μαΐου 2004, εκδ. Κυριακίδης, Θεσσαλονίκη 2004, σσ. 73 – 86.

Ραγκαβής, Α., «Περί εκπαιδεύσεως», Νέα Πανδώρα, φ. ΡΚΔ' (124), 15.5.1855, σσ. 82 – 89.

Ραγκαβής, Α., *Απομνημονεύματα*, τ. Β', Αθήνα 1895.

Ρουμπάνης, Θ., *Δημοτικές Εκλογές· η άγνωση ιστορία*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2002

Ρούσσος, Γ., *Νεώτερη Ιστορία του Ελληνικού Έθνους 1826 – 1974*, εκδ. Ελληνική Μορφωτική Εστία, τ. Β', Αθήναι 1975.

Σακκής, Δ. Α., *Η εκπαίδευση στις νοτιοδυτικές Κυκλάδες κατά την Α' Οθωνική περίοδο (1833 – 1843)*, εκδ. Σύλλογος προς Διάδοσιν Ωφέλιμων Βιβλίων», Αθήνα 1997.

Σακκής, Δ. Α., *Νεοσύστατο ελληνικό κράτος (1833 – 1848), Οικονομικές, κοινωνικές και πολιτισμικές συνιστώσες της εκπαιδευτικής πραγματικότητας*, τ. Α', εκδ. Τυπωθήτω – Γιώργος Δαρδανός, Αθήνα 2001.

Σαρίπολος, Ν. Ν., *Ελληνικόν Συνταγματικόν Δίκαιον*, τ. Α', Αθήναι 1911.

Σβορώνος, Ν. Γ., *Επισκόπηση της νεοελληνικής ιστορίας*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1999.

Σβώλος, Αλ., *Τα ελληνικά Συντάγματα 1822 – 1975/1986. Η συνταγματική ιστορία της Ελλάδος*, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα 1998.

Σκιαδάς, Ε., *Ιστορικό διάγραμμα των Δήμων της Ελλάδος 1833 – 1912*, έκδοση Υπουργείου Εσωτερικών, Αθήνα 1993.

Σκόνης, Ν., *Η Αιματηρή απεργία των μεταλλωρύχων της Σερίφου. 21 Αυγούστου 1916*, εκδ. Ομοσπονδία Μεταλλωρύχων Ελλάδας, Αθήνα 1990.

Σολομών, Ι., *Εξουσία και τάξη στο νεοελληνικό σχολείο, Μια τυπολογία των σχολικών χώρων και πρακτικών (1820 – 1900)*, εκδ. Αλεξάνδρεια 1992.

Τσουκαλάς, Κ., *Εξάρτηση και αναπαραγωγή: ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830 – 1922)*, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα 1987.

Φίλιας, Β., *Κοινωνία και εξουσία στην Ελλάδα. Η νόθα αστικοποίηση 1800 – 1864*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 1991.

Φυριππίης, Εμμ. Κ., *Ευρωπαϊκή επίδραση στην ελληνική εκπαιδευτική πολιτική κατά τον 19^ο αιώνα, διδακτορική διατριβή*, Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών, Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαιδεύσεως, Αθήνα 1997.

Χουλιαράκης, Μ., *Γεωγραφική, Διοικητική και πληθυσμιακή εξέλιξις της Ελλάδος 1821 – 1971*, τ. Α', μέρος Ι. Εθνικόν Κέντρον Κοινωνικών Ερευνών, Αθήναι 1973.

Ψαλλίδας, Γρηγ., *Οι πολιτικές δομές στη Βαυαρία του πρώτου τρίτου του 19ου αιώνα, Η Οθωνική Ελλάδα και η συγκρότηση του ελληνικού κράτους*, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 2002, σσ. 38 – 48.